

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

»Tudom, hogy lesznek, akik leszólnak majd érte...«

KÁROLY, WALES HERCEG

»Eszter derekához nyomta a pengéjét...«

GREDEL LAJOS

*»Ez a mulasztás a szocializmus
malmára hajtja a vizet...«*

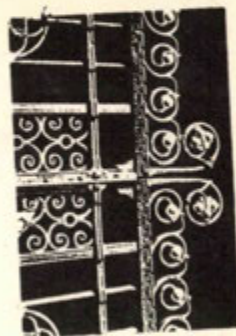
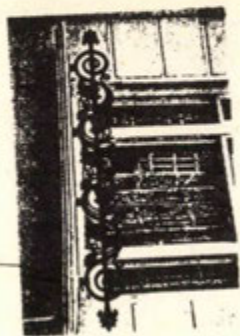
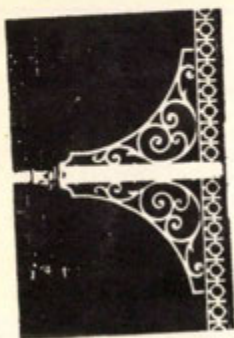
WILHELM RÖPKE

Mcmxc Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HUSZONKILENC FORINT

regurg
ook lik

TEN PRINCIPLES

WE CAN BUILD UPON

Mcmxc Május

MÁSODIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Csizmadia Ervin Ellenzékből a hatalomba 3

Wilhelm Röpke Szocializmus, tervgazdaság, konjunktúra 9

J. Horváth Tamás „Harmadikutas” volt-e Wilhelm Röpke? 11

Gerő András A magyar polgárosodásról 15

Kőrössi P. József *Vers* 23

Grendel Lajos Vezéráldozat 25

Kardos Tiborc *Versek* 32

Czilczer Olga *Versek* 34

Paweł Huelle Az asztal 35

Espár Imre Küldemény 48

Robert Frost *Versek* 49

Károly, waleci herceg Tíz alapelv 52

Erő Zoltán Új világot építünk 57

Eörsi István Kérdések 58

Borisz Paszternak Néhány alaptétel 62

Pirnát Antal Viszontválasz 64

E számunkban Károly, waleci herceg A Vision of Britain című könyvének néhány illusztrációját láthatják

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA. LEVÉLCÍM: BUDAPEST 1396 POSTAFIÓK 464. KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950 TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII., LEHEL ÚT 10/A SZÁM ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK Rt. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 348 FT, FÉL ÉVRE 174 FT, NEGYED ÉVRE 87 FT.

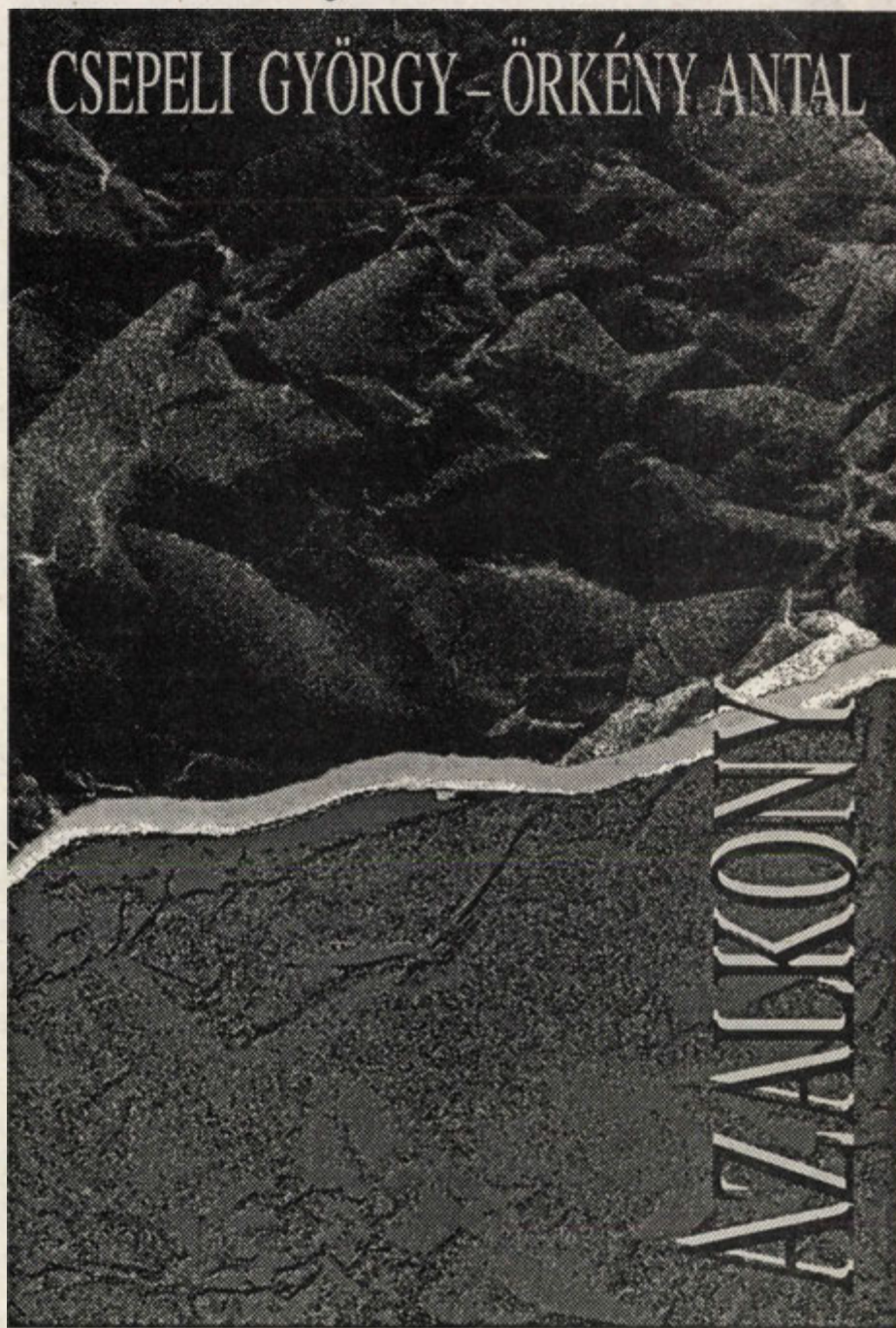
A SZEDÉS A HVG FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: ERDÉLYI ISTVÁN, FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE MACHAN ESZTER. NYOMTA A VÖRÖSMARTY NYOMDA SZÉKESFEHÉRVÁROTT. FELELŐS VEZETŐ: PAPP KÁROLY. ISSN 0864-800X. MEGJELENT A DOVIN KFT. SEGÍTSÉGÉVEL.

Régebbi számaink korlátozott mennyiségben kaphatók a kiadóban.

APRILISI SZÁMUNK REPRODUKCIÓIT FRANKL ALJONA KÉSZÍTETTE.

MEGJELENT!

CSEPELI GYÖRGY - ÖRKÉNY ANTAL

Vajon meghalt-e az ideológia? Mit gondol ma az értelmiség a nagy eszmékről, a liberalizmusról, a baloldaliságról vagy a nacionalizmusról? (Milyen politikai orientációk és ideológiai nézetrendszerek mutathatók ki a mai magyar társadalomban?) S ha hiszünk eszmékben egyáltalán, hogyan lehet megállapítani, hogy „ki a barát” és „ki az ellenség”? Könyvünkben ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Ellenzékből a hatalomba

A KOALÍCIÓS KORMÁNYZÁS TÖRTÉNETI TÍPUSAI
ÉS MAI ESÉLYEI

CSIZMADIA ERVIN

A hatalomba kerülés két útja: integrálódás vagy koalíció

Magyarországon meglehetősen ritkán került hatalomra ellenzéki párt vagy koalíció. 1867 után általában az volt a jellemző, hogy több ellenzéki párt állott egy nagy kormány-párttal szemben. Az uralkodó párt hatalma – a szűk választójog következtében – stabil volt; amennyiben megrendülni látszott, az uralkodó párt az ellenzéki táborból mindig szövetségeseket keresett. De ami a hatalom szempontjából szükséges és jó lépés volt, az hasonlóképpen szükséges volt az ellenzék számára is: önálló kormányalakításban, a választásokon való győzelemben nemigen reménykedhetett. Így tehát történetileg kialakult az a szokás, hogy az ellenzék a hatalomból *integrálódáson keresztül* részesült.

Először 1875-ben következett be ez¹, amikor az addig uralkodó Deák-párt fuzionált az ellenzék Tisza Kálmán vezette legfőbb tényezőjével, a Balközép Párttal. A fúzió persze nem volt előzmény nélküli: már az 1873-as parlamenti szünet idején fölmerültek olyan elképzelések, hogy nem szükséges az ellenzéki Balközép Pártnak ragaszkodnia teljes közjogi programjához, a Tisza-féle bihari pontokhoz, hanem érdemes kompromisszumot kötnie a kormányzó párttal akkor is, ha e programnak nem minden pontja teljesül². Ekkor még nem jön komolyan számba a fúzió, de az 1874-es év már azzal telik el, hogy egy új kormányzati felállásról folytatnak tárgyalásokat a pártok a király közvetítésével. 1875 februárjában három balközéppárti miniszter kerül a kormányba, s nem sokkal később megtörténik a fúzió. A májusi választásokon a fuzionált Szabadelvű Párt elsöprő többséget szerez, a 408 parlamenti mandátumból 333-at, míg az ellenzéknek 75 képviselői hely jut³.

Az ellenzék legnagyobb erejét felszívó kormánypárt azután egészen 1904-ig a kezében tartja a hatalmat, de a 90-es évek végén ismét integrálja – igaz, csak rövid időre – az Apponyi Albert vezette Nemzeti Pártot, amely ekkor a legszalónképesebb ellenzéki erő. Még egy lényeges szempont: az uralkodó már a 90-es évek közepe óta igyekezett puhatólni a Szabadelvű Párt más párttal történő fölváltásáról⁴. Mindenesetre új párt nem került hatalomra, de 1899-ben sikerült *kiegészíteni* a kormányzó pártot, bár ez

– ellentétben 1875-tel – korántsem oldotta meg azt a politikai helyzetet, amely továbbra is a kormányzati egypártrendszerre épült.

Az 1875-ös fúzióhoz hasonló játszódott le a Horthy-korszak első éveiben, amikor a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és a Kisgazdapárt egyesült Egységes Párt néven. Ez az Egységes Párt azután – hasonlóan a Szabadelvű Párthoz – egy évtizeden át kormányzó párt volt; majd csak a Gömbös-érában alakul új kormányzó párt – persze megint integrálódással.

E példák nyomán röviden összefoglalhatjuk az ellenzéki pártok integrálódó típusú hatalomra kerülésének ismérveit. 1. Az ellenzék bizonyos (közjogi vagy egyéb) elveiről lemond; 2. Megszűnik az ellenzék pártszerű szervezeti különállása; 3. A kormányzó párt ideológiai konglomerátummá válik; 4. Nem szűnik meg a kormányzó párt állampárti jellege; 5. A hatalomba integrálódó ellenzéki párt helyére az ellenzék soraiba más pártok lépnek, amelyek szintén csak korlátozottan elvi alapúak; 6. Az integrálódással hatalomra került ellenzéki pártok törekszenek a maguk kívánta változások keresztül vitelére, egy idő után kilépnek a kormánypártból és ismét ellenzéki pozícióba kerülnek.

Ennél a típusnál azonban jobban érdekel bennünket a másik, tudniillik az *ellenzéki koalíciók* hatalomra kerülése. Mégpedig azért, mert a mai magyar fejlődés ezzel mutat rokonságot. Koalíciós ellenzéki kormány először 1906-ban alakult Magyarországon, annak ellenére, hogy az ellenzék pártjai megnyerték (a dualizmus történetében először és utoljára) a választásokat. 1905-ben azonban Ferenc József parlamenten kívüli kormányt nevezett ki, amely addig volt hivatalban, amíg az ellenzéki koalíció hajlandó nem lett *közjogi kompromisszumra*. Az 1906-os kormánykoalíció gyakorlatilag *koalíciós egypártrendszer*t valósított meg, véle szemben a parlamentben komoly ellenzéki párt nem állott. Másodszor 1918-ban került sor koalíciós kormányzásra, ezúttal azonban a hatalomra kerülő ellenzék nem választási győzelmének, hanem a világháborús és forradalmi helyzetnek köszönhető előtérbe kerülését. A hárompárti koalíciónak csak egy pártja (a Károlyi-párt) rendelkezett korábban parlamenti tapasztalatokkal, a másik kettő, a Jászi-féle Radikális Párt és a Garami és Kunfi által vezetett Szociáldemokrata Párt nem. Míg az első koalíció négy évet, ez utóbbi alig fél évet ért meg. A harmadik fontos koalíciós szakasz 1945-től 1948-ig tartott, s ezúttal négy párt alkotta. Valamennyi koalíciós kormányt egypártrendszerű forma váltott föl: 1910-ben a Nemzeti Munkapárt, 1919-ben a két munkáspárt egyesüléséből létrejött Magyarországi Szocialista Párt, 1948-ban a Magyar Dolgozók Pártja.

A tanulmány röviddel a március 25-i választások előtt íródott. A megírás pillanatában nem dőlt még el, hogy milyen pártok alkotják majd a leendő kormányt, csupán az tűnt bizonyosnak, hogy koalíciós kormány alakul.

A koalíciós módon hatalomra került ellenzéki pártok időszakának jellemzői tehát a következők: 1. Az ellenzék saját elveinek csorbítatlan megvalósítását tűzi ki céljaul; 2. Az egyes pártok megőrzik szervezeti különállásukat; 3. Ha van is a koalíció pártjai között domináns párt (1906 után a Függetlenségi Párt, 1918 után a Szociáldemokrata Párt, 1945 után a kommunista párt), ideológiai különbségeket megtartják a pártok; 4. Az állampárti jelleg megmarad; 5. A koalíciónak nem sikerül megvalósítania programjának nagy részét; 6. A politikai hangulat radikalizálódása elsősorban a koalíciót. Visszarendeződés, egypárti diktatúra következik be.

A visszarendeződés okai

Vajon miért nem tudtak az ellenzéki koalíciók meggyökeresedni, tartóssá válni? Miért következett utánuk szinte törvényszerűen egypárti visszarendeződés, rosszabb esetben (1948 után) a formális parlamenti többpártrendszer megszüntetése, nyílt diktatúra?

Először is semmiképpen sem azonosíthatjuk mereven a három koalíciós időszakot. A három közül kettőben (1918-ban és 45-ben) igen erőteljes volt a koalíción belül a dominanciára való törekvés, míg ez ilyen formában 1906-ban nem figyelhető meg⁵. További eltérés, hogy a koalíció élettartamát különbözőképpen ítélték meg az egyes koalíciós kormányok. 1906-ban átmenetinek⁶, 1918-ban és 1945-ben hosszabb életűnek tartották, bár – különösen az utóbbi korszakban – elsősorban taktikai okokból. Egészen más volt az említett koalíciós pártok szociológiai összetétele, célrendszere is.

Mégis ki kell emelnünk a hasonlóságokat. 1. Valamennyi koalíciót hosszú idő parlamenti vagy parlamenten kívüli ellenzékiége előzte meg. 1906 előtt 30 év, 1918 előtt 10 év, 1945 előtt 25 év. Ezen időszakok alatt a későbbi koalíciót alkotó pártok végig ellenzékben voltak (kivéve a Függetlenségi Párt, amely 1906 után hatalmi tényező 1910-ig). A koalíció pártjainak – miként az addigi kormányzópártnak – nem lehetett tapasztalata a parlamenti változágazkodásról. A koalíció pártjai ezért nem a régi akarták fölváltani egy *jobbal* (amely régi esetleg majdan őket válthatná föl), hanem a régi rosszat a *jóval*. Ezért sincs az új koalícióknak a hatalomgyakorlás távlati módjáról elképzelésük, s ezért van az, hogy előbb-utóbb valamelyik tagpártjuk *kisajátítja* magának a jó *egyedüli* képviselőt. Ez persze már 1867 előtt is így volt; Kemény Zsigmond hívta föl a figyelmet a magyar ellenzékiességnek a nyugat-európai alapszámban eltérő sajátosságaira.⁷ Tény, hogy az 1867 utáni koalíciós ellenzéki kormányok valamennyien arra voltak ítélve, hogy változágazkodási formában ne próbálhassák ki elveiket, programjaikat, ezért amikor nagyritkán megadatott nekik a hatalom, hosszú távon nem tudtak élni vele. (Persze, nem csak a saját hibájukból, de erről alább többet.)

2. Valamennyi ellenzéki koalíció radikálisan *megtagadta a múltat*. Talán legkevésbé az 1906-os, amely inkább a közeli múltat (1905), semmint az egész dualisztikus berendezkedést támadta. A nemzeti koalíció elsősorban az 1905-ös év alkotmányellenes kormányzásának kritikájával legiti-

málta magát, és azokat (a szociáldemokratákat, a nemzeti-
séget) támadta, akik – úgymond – segédkeztek a nemzet-
ellenes darabont kormány országzásában. Nagyon határo-
zottan egy *egész korszakot* tagadott meg az 1918-as októberi
forradalom nyomán hatalomra került Károlyi-kormány,
amely ezt a tagadást azon az erkölcsi alapon tette meg,
hogy polgári demokratikus *forradalom* nyomán került
hatalomra. Ez a polgári forradalom azonban nem a múlt
értékeinek, intézményeinek *beépítését* jelentette, hanem
éppenséggel elutasításukat. A múlt csak elrugaszkodási
pont volt, amelyet a polgári politikusok minden tekintet-
ben meg akartak haladni. Nem véletlenül írta emlékiratai-
ban a Károlyi-kormány egyik minisztere, Garami Ernő,
hogy „éppen minden fél hiánya, minden mérséklő hatás
elmaradása volt az egyik oka Magyarország egész szeren-
csétlenségének és az októberi forradalom összeomlásá-
nak”⁸. Ilyen mérséklő hatások azonban nem léteztek vagy
legalábbis nem váltak meghatározóvá. Méginkább elmond-
ható mindez az 1945 utáni koalícióról, amely a kommunista
párt nyomására minden korábbi koalíciónál erőteljesebben
elvetette a „bűnös múltat”, s megalkotta egyfelől „az utolsó
csatlós ország” tételét, másfelől – ami ebből következik –
az *intézményesített felelősségre vonás* gyakorlatát. Az elmúlt
korszak vezető személyiségeit, tisztségviselőit totálisan
lehetetlenné tették, 1946-tól pedig már az új rendszer által
felszínre hozott tisztségviselők is tömegesen B-listára ke-
rültek⁹. Itt végképp nem lehetett szó arról, hogy a megelőző
korszakból bármit is átvegyenek.

3. Súlyos elvi nézetkülönbségek voltak a koalíciókat
alkotó pártok között. Ezek elsősorban abból származtak,
hogy az ellenzékbeli alakult kormány nem arra szervező-
dött, hogy egy kevésbé jó múltat egy jobbal váltson föl,
hanem hogy teljesen *új fejezetet* nyisson. Különösen az
1918-as és a 45-ös ellenzékre igaz ez, amelyek világháborúk
után alakultak. De az 1906-os koalíció is elmondhatta
magáról, hogy végre a *nemzeti érdekek* *kormányza* került
hatalomra az egyaránt Habsburg-párti kormányok után.

Mivel azonban a koalíciókat alkotó egyes volt ellenzéki
pártok között korábban nem tisztázódhattak a nézetkül-
önbségek, ezeknek a *kormányzás periódusában* kellett
napirendre kerülniük. Túlságosan is a fölgyorsult esemé-
nyek alakították a koalíciók taktikáját, nem pedig kiérlelt
megfontolások. Egy dolog volt csupán bizonyos: az, hogy
össze kell fogni. Ám minden részletkérdés tisztázása elma-
radt. A koalíciók egy idő után elvesztették cselekvőkép-
ségüket; túl erőteljesek voltak az egypártosodás felé kény-
szerítő elemek. Nem pusztán arról van szó tehát, hogy
valamelyik párt ki akarta sajátítani magának a *jó*, a *nép*, a
demokrácia képviselőt, hanem arról is, hogy a koalíciók-
ban mint kormányzati formában nem volt elegendő *belső*
ellenállás a bomlasztás megakadályozására. Nem alakulhat-
ott ki az értékrendje, a mechanizmusa különféle pártok
kormányzati együttműködésének, mert – mint mondtuk
– a koalíciókat elsődlegesen a megelőző kormányzati és
politikai rendszer elutasítása hozta össze. Egészen más az
ilyen koalíció funkciója, mint az olyané, amelyben a pártok
egyenrangúságán nem eshet csorba, lévén nem a megelőző
elsőprérére, hanem szerves továbbfejlesztésére szövetkez-
tek. Azt mondhatjuk tehát, az egyes magyarországi koalí-

ciókban eleve rangkülönbség van a pártok között, s csak idő kérdése, hogy ez mikor válik nyilvánvalóvá. Nagyon jellemző, hogy a koalíciók meghaladására a *nép igényei* alapján kerül sor: 1918-ban a Szociáldemokrata Párt, 1948-ban a kommunista párt révén. 1946-ban a „ki a nép ellenségeivel a koalícióból” jelszó világosan mutatta, milyen sors vár egy olyan pártegyüttműködésre, amelynek tisztázatlanok az alapelvei, de az adott körülmények között nem is lehetnek tisztázottak.

Itt kell megemlítenünk a koalíciókat alkotó pártok vezetőinek szerepét is. Megállapítható, hogy a koalíciók sorsa és a személyes kvalitások között *nincs összefüggés*. 1906-ban például a nemzeti koalíció kormányában az ország legjelentősebb politikusai foglalnak helyet, olyanok, mint gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert, Wekerle Sándor, Zichy Nándor, Kossuth Ferenc és mások. 1918-ban szintén jó képességű politikusok szerepelnek a kormányban, bár koránt sincs annyi nagy név, mint 1906-ban. 1945 után pedig nemigen találunk fajsúlyos egyéniségeket a kormányban. Tény: akár az ország legszínvonalasabb politikusai, akár ilyen-olyan kreatúrák kísérleteztek sikerre vinni a koalíciókat, egyikőjüknek sem sikerült.

4. A koalíciók kezét nagyban megkötötte a közjogi berendezkedés vagy másképpen: a külső tényezők hatása. Mit értünk közjogi berendezkedésen? Szorosabban véve az 1867-től 1918-ig terjedő időszakot, tágabban az egész – napjainkig tartó – 1867 utáni magyar történelem politikai rendszerét. Ennek a lényege az, hogy a kormányzó pártok elsődleges funkciója a *közjogi állagvédelem*, az adott rendszer alapjainak és működőképességének fönntartása. Azért kell *nekik* uralmon lenniük, mert az esetleges ellenzék megkérdőjelezhetné a közjogi állagvédelemre épülő kormányprogramot, és például a magyar társadalom sajátos belső problémáinak megoldására helyezné a hangsúlyt. Nem véletlen, hogy ilyen programot a dualizmus korában alkotmányos párt nem képviselt, az a párt, illetve kormány, amely a magyar társadalom sajátos szociális és gazdasági gondjait (például a választójogi kérdést) igyekezett megoldani, *királyi októjjal* lépett a hatalomba 1905-ben. A magyar nemzet ezt a kormányt – éppen alkotmányon kívülsége miatt – teljesen elutasította, de a nemzeti ellenzék ezzel csak egy *javított* közjogi politikát tudott szembeállítani. A közjogi politika adekvát megvalósítója azonban nem a koalíció, hanem az egypárti kormányzat. Ezért is következett be 1910-ben Tisza István visszatérése a magyar politika első vonalába.

1918-ban és 1945-ben némileg más a helyzet. 1918-ban éppen a közjogi szisztémával igyekeznek leszámolni az ellenzéki koalíció erői, de belekerülnek egy másik függőségi rendszerbe: az antant politikai hálójába. 1945 után pedig a szovjet birodalom tölt be olyan funkciót, amely hosszú távon nem teszi lehetővé a sajátos magyar társadalmi problémák megoldását. Mindegyik koalíció nekikezd ugyan a belső átalakítások megvalósításának, de gyorsan belebotlik a külső tényezők jelenlétéből származó korlátokba. 1906-ban nemzeti igényű reformprogramoktól hangos

az ország, de valójában a reformálás határai eleve ki vannak jelölve. 1918-ban túl gyorsan kívánják a nyugati mintájú átalakítást, miközben a társadalom a teljes anarchia állapotában van. 1945 után pedig a szovjet intézmények és a kommunista ideológiának megfelelő „vívmányok” adaptálása történik meg, miközben teljesen háttérbe szorul a társadalom kezdetleges öntevékenysége és önszerveződése.

A koalíciós kormányok utáni visszarendeződés okait tehát a következőkben foglalhatjuk össze.

A koalíciókba került pártok nem voltak *modernek*, színre lépésük politológiai értelemben nem jelentett *minőségi* változást, a parlamenti pluralizmus irányába tett lépést. Ezek a koalíciók az uralkodó egypártrendszer lehetlenné válása nyomán kerültek uralomra, de *pozitív programjaik* nem voltak, vagy nem jelentettek igazi megoldást. Magyarország sem 1906-ban, sem 1918-ban, sem pedig 1945-ben nem volt pluralista demokrácia, a fennálló közjogi rendszerekhez jobban illeszkedett az egypártrendszer.

A múlt teljes megtagadása szembefordította a koalíciókkal az előző korszak politikailag szervezett erőit és pártjait. Különösen 1918-19-ben jelentős az előző rendszer prominens politikusainak szervezkedése. A koalícióknak már csak azért is meg kell bukniuk, mert a magyar fejlődés szempontjából *hagyománytalannak* bizonyulnak.

Nem sikerül áthidalni a pártok közötti és a pártokon belüli ellentéteket sem, továbbá – s tán ezt tarthatjuk a legmeghatározóbbnak – Magyarországon a koalíciók időszakában sem szűnik meg a *közjogi rendszer folytonossága* (1906), vagy éppenséggel annak túllentül újszerű kiépítésére (1918, 1945) kerül sor. Épp arra nincs lehetőségük, ami a legfontosabb lenne: a zavartalan belső reformmunkára. A külső birodalmi érdek tehát előbb-utóbb szétmorzsolja a koalíciós kormányzatot. 1906-ban az Ausztriai Ház tartott még egy mérsékelt Függetlenségi Párt vezette koalíciótól is, s ezért stabilabb egypártrendszerre vágyott; 1918-ban a nagyhatalmak nem volt hajlandóak komolyan tárgyalni a demokratikus Károlyi-kormányral; 1945 után Magyarországot először lassabban, majd egyre merészebben szovjetizálták. A birodalmi alávetettség tudatú, itthon évtizedekig ellenzékben lévő koalíciós pártok ennek nem tudtak ellenállni. S mivel Magyarországon minden egyes koalíciós korszak egyben *újjaépítési* korszak is volt, funkcionálisan erre alkalmasabb volt az egypártrendszer prológálása, mint egy bizonytalan kimenetelű *valódi* többpártrendszer. Magyar viszonylatban az egy központból vezényelt újjaépítés tradicionális és sikeres is volt. A koalíciókat ezért minden esetben visszarendeződés vagy diktatúra követte. Diktatúra akkor, amikor – mint 1948 után – ehhez már *kész ideológiai alapozás* is volt.

A mai koalíció és a korábbiak hasonlóságai

Mielőtt a hasonlóságokat (majd a különbségeket) számba vennénk, érdemes a lehetséges koalíciós szereplőkről szólni néhány szót. Megítélesem szerint három fajta koalíciós kibontakozás képzelhető el a választások után. Az *első* a nagykoalíció, amelyben Magyarország két legnagyobb ellenzéki ereje (az MDF és az SZDSZ) vesz részt, illetve tárcákat kapnak a két nagy párt szövetségesei (Kisgazda-

párt, Fidesz, Kereszténydemokrata Néppárt, SZDP) is. Ennek a verzióknak igen nagy a valószínűsége, mert 25 százalék körüli győztes eredményekkel számolva csak ilyen mértékű összefogással biztosítható az a nagy parlamenti többség, amely az érintettek szerint nélkülözhetetlen a stabil kormányzathoz. A második változat az, hogy nem alakul nagykoalíció, hanem – ha a választásokon a legtöbb szavazatot szerzi meg – az SZDSZ (szövetségeseivel) alakít kormányt, míg a népi-nemzeti tábor ellenzékben lesz. A harmadik lehetőség ennek a fordítottja; a választásokat a népiek nyerik, s ők hoznak létre koalíciós kormányt, míg az SZDSZ és a szimpatizánsai ellenzékben lesznek. A második és harmadik verzióknak vannak előnyei (például az, hogy nem kényszerít egymás mellé egymástól gyökeresen elütő ideológiájú, értékrendszerű pártokat), de hátránya az, hogy várhatóan csak kis többséget jelent, és ha lehetővé teszi is, hogy távlatilag egy új paradigmához, a *parlamenti váltógazdálkodáshoz* közelítsünk, a jelen pillanatban talán kisebb erőkoncentrációt jelent a kettőtől.

Akárhogyan lesz is, a korábbiakhoz képest a nagykoalíció vagy váltógazdálkodás lehetősége változás a korábbi koalíciós kormányzásra való áttérések formájához képest. Mint láthattuk: valahányszor szóba került Magyarországon, hogy az ellenzék átvegye a hatalmat, ez egyúttal minden esetben egy *koalíciós tömb* hatalomátvételét jelentette, soha nem az ellenzéken belüli egyik szárny hatalomba, a másik szárny további ellenzékbe kerülését. Az, hogy 1990-ben egyáltalán van *elméleti* választási esély, bizonyos előrelépést mutat. De ezt most csak jelezzük; még visszatérünk erre, amikor a mai és a történelmi koalíciók eltéréseiről lesz szó.

Azonban nem feledkezhetünk meg a hasonlóságokról sem. Hankiss Elemér frappánsan írja, hogy „vége az ellenzékiség fiatalos és boldog felelőtlenységének”¹⁰. A megállapítás kísértetiesen egybevág azzal a másfélszáz éves Kemény Zsigmond-i gondolattal, hogy nálunk az ellenzék könnyen törhetett népszerűsége, „hiszen nem kellett ígéreteit beváltani. Bármekkora többség mellett nem léphetett kormányra. Nem mondhatta meg, sarlatán-e vagy bölcs?”¹¹. S valóban: a mai ellenzéknek sem volt soha esélye arra, hogy akár csak a hatalom közelébe is kerüljön, nem volt módja arra, hogy kormányzati tapasztalatokat szerezzen. Hasonlóan a korábbiakhoz, a mai ellenzéki koalíció szintén nem próbálhatta ki önmagát mint hatalmi tényezőt.

Persze hozzá kell tenni azt is, hogy – szintén hasonlóan a korábbi koalíciókhoz – a mai ellenzék sokáig *nem is igen akarta* önmagát kormányzati pozícióban kipróbálni. Valamennyi koalíciós kormányzati korszak közös sajátossága, hogy valódi hatalmi aspirációk csak *fokozatosan* fejlődnek ki a leendő koalíciós partnerekben. A mai koalíció egyik lehetséges fő tényezőjét alkotó Szabad Demokraták Szövetsége megalakulásának kezdeti szakaszában még szó sem volt arról, hogy a közeljövőben hatalmi tényező lesz, nem is beszélve az SZDSZ-t megelőző demokratikus ellenzékéről, amely még az 1987-es *Társadalmi Szerződésben* is nagyon mérsékelt programot fogalmazott meg¹². De más mai pártok esetében is igaz ez; csak akkor jutottak el a hatalom gondolatához, amikor már a Kádár-rendszer teljességgel szétesett. Szó sincs

tehát arról, hogy a hatalomra kerülést több évtizedes *előké-születek* előzték volna meg.

Mutat-e valamilyen módosulást a korábbiakhoz képest a mai koalíciós partnereknek a *múlthoz való viszonya*? Miként 1906-ban, 1918-ban és 1945-ben az elődök, a mai koalíció minden egyes pártja is *totálisan tagadja* a múltat. Ezt persze nem lenne célszerű a pártok hibájául fölírni; sokkal inkább arról van szó, hogy az elmúlt évtizedek *társadalomszerkezeti* sajátosságai olyanok voltak, hogy ezekből kiindulva, ezekre építve nem lehet új korszakot kezdeni. Ez persze – s ennyiben vitatkozom a pártokkal – nem csak a kommunista korszaktól kezdődően van így; a korábban *közjoginak* mondott társadalomszerkezet folytonosan érvényesült, ideológiai színezetektől, berendezkedésektől függetlenül is. Egyetlen közjogi szisztéma sem tette lehetővé Magyarországon, hogy a múltat szervesíteni lehessen. A múlt a mai magyar koalíció számára is *tagadni való*, integrálhatatlan. Nem véletlen a lázas elhatárolódási szándék az MSZP-től, amely minden ellenzéki párt számára a bukott rendszer örökösének, állampártnak minősül. Egyetlen olyan hanggal nem találkozni manapság, amely a rendszerváltás és az MSZP kiiktatása közé ne tenne egyenlőségeket (hogy az MSZMP-ről már ne is beszéljünk).

Ugyancsak mutat hasonlóságokat a korábbi koalíciós kormányokkal a mai koalíciót alkotó pártok viszonya, bár a végső összetételt a megírás pillanatában nem ismerhettük. Abból indultunk ki, hogy nagykoalíció alakul. A nagykoalíció viszont nem természetes szövetségeseket tömörít, hanem egymástól távol álló szervezeteket. Egy nagykoalíció létjogosultsága a nagy többség mellett a *nagy nemzeti koncentráció*, de egy ilyen alakulat súlyos belső ellentmondásoktól lesz terhes. Az SZDSZ és az MDF közötti súlyos nézeteltéréseket mindenki ismeri. Csökkenhetnek-e ezek a különbségek? Véleményem szerint ha lehet, még inkább növekedni fognak. S nem pusztán a kormányzati posztokért folytatott osztozkodás esetleges sérelmei vagy személyes sérelmek miatt. Hanem azért, mert a közös kormányzás periódusában kerülhetnek előtérbe a két szervezet közötti ellentétek mozgatói, mint például az antiszemitizmus-kérdés vagy a nacionalizmus. Ezek eddig is szóba kerültek olykor, de soha nem tisztázódtak nyilvánosan. A magyar közvélemény várhatóan ki fogja kényszeríteni a tisztázást. Az első koalíciós kormány bizonyosan nagyon nehéz helyzetben lesz kénytelen lavírozni; a közhangulat az egyik vagy másik alkotó pártot arra kényszerítheti, hogy szerepét befolyásának növelésére illetve más pártok befolyásának csökkentésére használja föl. 1918 és 1945 jó példa arra, hogy a társadalomban tomboló indulatok mennyire presszionálták a koalíció pártjait arra, hogy maguk között „újra fölösszák” a hatalmat, illetve mennyire csábítottak bizonyos pártokat a radikalizálódásra. A mai magyar koalíció legfontosabb feladata, hogy a tömegcsábításnak ellenálljon, ne engedje, hogy a koalíción belül hierarchia alakuljon ki, mert a hierarchia fölfogható a burkolt egypárt-rendszer szinonímájának is.

Eltérések: egy új koalíciós paradigma esélyei

Ha lehetőségként fönnáll is, hogy a koalíciós kormányzás ismételt visszarendeződés követi majd, ennek a valószí-

nüsege ma csekélynek mondható. Éspedig azért, mert – a hasonlóságok ellenére – számottevő különbségek mutatkoznak a mai ellenzékbeli alakult koalíció és a korábbi koalíciós kormányok között. Nézzük ezeket sorjában.

1. A legfontosabbnak a történelmileg mindeddig folyamatos *közjogi szisztéma* fölbomlását tarthatjuk. A mai Magyarországnak reményeim szerint nem kell tartania attól, hogy a Szovjetunió (vagy más) kényszeríti arra, hogy adaptálja az általa alkalmazott módszereket. Az új koalíciós kormány tehát nem *eszköz-kormány* vagy másképpen átmeneti kormány, hanem az adott politikai helyzet legadekvátabb formációja.

2. Nagyon szerencsés dolog, hogy a nagykoalíció mellett van esély arra is, hogy váltógazdasági koalíció alakuljon. A korábbiakban – mint utaltunk rá – erre nem volt lehetőség; akkor minden önmagát a múlt rendszerrel szembeállító pártnak egy táborba kellett mennie, és ez súlyos konfliktusok forrásává vált. Ha tehát a nagykoalíció nem válna be, még mindig meg lehetne próbálkozni a másik koalícióval anélkül, hogy tartani kellene az egypárti visszarendeződéstől. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy egy nagykoalíciós parlamenti ciklusra lesz szükség ahhoz, hogy a váltógazdasági koalícióra való átmenet megtörténjék.

3. A mai koalíciós pártok többsége nem gondolja magáról, hogy vele kezdődik minden. Ha a pártok elvetik is a múltat, az elmúlt 40 évet, nem hirdetnek *egyedül üdvözítő* gyógymódokat. Sőt ellenkezőleg: azt mondják magukról, hogy ők egy *lehetséges* megoldást ajánlanak. Más kérdés, hogy a közvélemény a *határozottan mondott* elképzeléseket (mint például az SZDSZ elgondolásait) *az egyetlen lehetséges* megoldással azonosítja, s úgy tartja: az SZDSZ azt hiszi, kezében van a bölcsék köve. Az az igazság, hogy annak a finom különbségnek a megtételére, ami határozottság, elviség és egyedülvalóság között van, a közvélemény nem képes. Ráadásul az SZDSZ bolsevik jellegének teóriája is nagy népszerűségnek örvendett a választások előtti időszakban. Az persze tagadhatatlan, hogy az SZDSZ volt az a párt, amely a rendszerváltás maximálisan kövekezetes végigvitelét hangoztatta („nagyakarítást a pincétől a padlásig”), de ez nem azt jelenti, hogy az SZDSZ az egyedüli jó letéteményesének tekintené önmagát.

4. Eltérés a korábbiakhoz képest az is, hogy a mai átalakulás egyelőre békés jellegű, törvényes folyamat. 1918-ban és 1945-ben háborús és forradalmi hangulatban kellett a koalícióknak működniük, egy meglehetősen korlátozott törvényesség légkörében. Manapság viszont talán először történelmünkben úgy kezdődik az átalakulás, hogy a múlt tagadása törvényesen-jogilag biztosított keretek között történik. Noha a társadalom jelentős része most is fél a B-listázásuktól, de azért Magyarország már jelentős lépéseket tett a *jogállamiság* felé. Továbbá meg kell említeni, hogy ezek a törvények védeltséget jelenthetnek az elmúlt időszak vezető erőinek is, bár szintén sokan tartanak attól, hogy az elszámolás leszámolásá fajul.

5. Nagyon lényeges vívmány – mint már utaltunk rá –, hogy a koalíciós kormányzásnak ma több változata képzelhető el, nem csupán egy. Ez azt jelenti, hogy az eddigi hatalmat már nem csak egy tömbben lehet legyőzni, illetve egy másikkal fölváltani (mint korábban), hanem az ellenzék *egyik felével* is, ami a modern parlamenti váltógazdálkodás alapja lehet.

Fölmerülhet persze a kérdés: Magyarországon egyáltalán létrejöttek-e már, létrejöhetnek-e a parlamenti váltógazdálkodás alapjai? Az ugyanis, hogy létrejött két egymással szembenálló, jól elkülöníthető ellenzéki tömb, még nem azt jelenti, hogy a váltógazdálkodás alapjai megteremtődtek volna. Ehhez ugyanis *csak* ennek a két tömbnek a jelenléte kellene, mint a klasszikus angolszász országokban. Ám mi legyen Magyarországon például a szocialista párttal, hogy a kisebb pártalakulatokról ne is beszéljünk? Ezek további kérdések, megválaszolni e helyütt nem tudjuk őket. Mindenesetre tény, hogy a magyar ellenzék *felelős* (boldog?) korszaka következik, megmutathatja, hogy sokkal inkább bölcs, mint sarlatán. Ha nagykoalíció lesz, akkor nagyon vigyázni kell, hogy számottevő ellenzéke legyen, ha kiskoalíció, akkor törekednie kell a stabil kormányzásra.

Ma nincs olyan forradalmi helyzet, amelyben valamelyik koalíciós párt egyeduralomra kellene hogy törjön. Ma koalícióra van szükség, ami persze nem fog mindent megoldani. De ebben a kormányzási módban számos érték rejlik, ha a magyar pártoknak és a magyar lakosságnak lesz türelme és ideje várakozni.

J E G Y Z E T E K

1. Vö. Oláh Gyula: *Az 1875-ik évi fúzió története*. Budapest, Franklin Társulat, 1908.
2. 1873 nyarán Csernátóy Lajos írt ilyen értelmű cikket az *Ellenőrben* (július 15.)
3. Oláh Gyula i. m.
4. Apponyi Albert ír emlékirataiban arról, hogy Ferenc József a Bánffy-kormány megalakulása előtt őt, Apponyit kérte: segítsen megszabadulni a Szabadelvű Párttól. *Emlékirataim I.* Pantheon Irodalmi Intézet R.t. 1922. 220.o.
5. A koalíciók vezető politikusaiknak emlékirataiban bőven találunk erre vonatkozó adatokat.

6. Vö.: *A koalíció tervei és alkotásai*. Szerkesztette: Papharaszti, Bp. 1909.

7. Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után*. Szépirodalmi, 1982.

8. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország*. (Bécs, 1922.) 62. o.

9. A B-listázásokról jó összefoglaló: Kovács M. Mária: *Közalkalmazottak 1938–1949. Valóság*, 1982. 9.

10. Hankiss Elemér: *Választás előtti jegyzetek*. Világ, 1990. március 15.

11. Kemény Zsigmond i. m. 407.

12. *Társadalmi Szerződés. Beszélő* különszám, 1987. június. Különösen érdekes az MSZMP-re és az ellenzék szerepére vonatkozó fölfogása.

**Ecsedy Ildikó: Hétköznapiak és ünnepek
a régi Kínában**

IRISZ-SOROZAT

Az ősi Kína szokásrendjéről szól az orientalista szerző könyve: egy földművelésen alapuló nagy múltú civilizációban az emberek életét szabályozó, gondolkodásukat befolyásoló szokások színes, mozgalmas rítusait ismeri meg belőle az olvasó.

Ára: 60,- Ft

Garas Klára: Correggio: Szoptató Madonna

PANTHEON-SOROZAT

A formai, ikonográfiai, ikonológiai elemzéseken túl képet kapunk a festmény „vándorlástörténetéről”, utóéletéről – hatásáról, egészen a hamisítványokig görgetve a témát.

Ára: 80,- Ft.

Werner Hofmann: Törésvonalak

IMAGO-SOROZAT

A szerző, neves osztrák művészettörténész, kötetében három tanulmányt közöl. Mind-egyik a modern művész és művészet alapkérdéseivel foglalkozik: benne az alkotó gondolkodásmód gyökeres megváltoztatásával.

Ára: 85,- Ft.

Alois Riegl: A későrómai iparművészet

MŰVÉSZET ÉS ELMÉLET SOROZAT

A neves bécsi művészettörténésznek e címe szerint történeti szakkérdést tárgyaló műve a művészettörténet egyik legfontosabb elméleti alapvetése, egy nagy művészeti korszakot tárgyal. Az előszót Szilágyi János György és Radnóti Sándor írta.

Ára: 320,- Ft.

Szocializmus, tervgazdaság, konjunktúra

WILHELM RÖPKE

Utóbbi években nagy népszerűsége, tettek szert az olyan munkák, melyek azt kutatják, mik volnának elméleti problémái és eshetőségei a szocialista gazdaságnak. Sajátságos módon az írók között, kik a szocialista berendezkedés elméleti kérdéseivel foglalkoznak, alig akad szocialista. Őket ez a kérdés nem érdekli, mert szinte vallásos meggyőződéssel hisznek az erőkben, melyek a kapitalizmusnak szocializmussá való átalakulását előidéznek. Kielégítőnek tartják, ha a tőkés társadalom fogyatkozásait ostorozzák; viszont a szocializmus és tervgazdaság kérdéseiben gyakran már megoldásnak vélnék egy pusztá szót.

Ez különösképpen a gazdasági válságok és ingadozások kérdésére nézve áll. Nagy a hajlandóság napirendre térni ama kérdés felett, vajon a kapitalizmushoz hasonlóan nincs-e a szocializmus is gazdasági válságoknak és ingadozásoknak alávetve? E kérdést a válságok egész irodalma csak kivételesen és csupán futólag érinti. Az uralkodó felfogás e tárgyról az, hogy bármennyi fogyatkozásuk legyen is egyebekben a szocializmusnak és a tervgazdaságnak, az az előnyük is megvan, hogy konjunktúra mentesek.

E vélemény kettős fogalomzavarban gyökeredzik.

Az első valóságos gondolkodásbeli rövidzárlat. Kétségkívül elképzelhető egy olyan gazdasági rendszer, melyben az állam tudatos irányításával az egyes gazdasági folyamatok úgy vannak egymás mellé rendelve, hogy a teljes egyensúly állandóan megóvassék. Más kérdés az, hogy ez milyen körülmények közt és milyen áldozatok árán menne végbe. És ismét más kérdés: a „szocializmus és tervgazdaság” varázsigéje megnyitja-e kapuját ennek az – egyébként kétséges – Paradicsomnak. Pusztá szavak ezek csupán, melyek a szocialista gazdálkodás általános elvét körvonalazzák, és jogosultnak látszik a feltevés, hogy a szocialisták és a tervgazdaság hirdetői túlnyomó többségének sejtelmé sincs a jelszavak mögött rejlő probléma óriási méreteiről.

Szocialista uralom alatt a gazdasági berendezkedésnek oly megdöbbentő nehézségei jelentkeznek, hogy a termelés minden valószínűség szerint csökkenne, és a gazdasági egyensúly még nagyobb hiánya következne be. Figyelemre méltó az e két tény között fennálló szoros összefüggés. Figyelmet érdemel az a tény is,

hogy a gazdasági összhang hiánya, mely a szocialista gazdálkodás állandó kórtünetéül ígérkezik, lényegesen különbözik a tőkés gazdaság ideiglenes egyensúlyi zavaraitól.

A szocialista gazdálkodás egyensúlyi zavarai a tőkés gazdaságéitól eltérőleg nem eredetük helyén lennének észlelhetők, hanem a gazdasági gépezetről annak határterületeire hárítatnának, és végeredményben a fogyasztót terhelnék. Azt mondhatnók, hogy az eredeti daganat valószínűleg a gazdasági test távolabbi részeiben fog elváltozásokat előidézni. Nem lesznek többé tönkrement cégek; sőt, úgy lehet, mai értelemben vett munkanélküli tömegek sem lesznek. A nyílt fekély kellemetlen látványától megszabadulnának, de olyan gyógykezelés által, mely a kórokozót magukba az erekbe és ezáltal a test távolabbi részeibe hajtja. Más szóval, ha a gazdasági diszharmonia szemet szűrő jelenségeit sikerült kiküszöbölnünk, ez még nem jelenti azt, hogy magától a diszharmoniótól is sikerült megszabadulnunk.

Ez mindössze azt jelentené, hogy tönkretettük a szerkezetet, mely az egyensúlyi zavarok eredetének helyét jelezte, azáltal, hogy azokat felszínre hozta. De nemcsak hogy ezt tönkretennék és így meghíúsítanók a bajnak helyes és idejében lehető felismerését, hanem megbénítanók azokat az erőket is, melyek mai gazdasági rendszerünkben automatikusan hatnak a gazdasági egyensúly zavarainak kiküszöbölése irányában. A gazdasági gépezet továbbműködne úgy ahogy, de a személyes szabadságnak elemi jogaitól megfosztott lakosság, melynek a gazdasági egyensúly megbotlyogásának hosszantartó következményeit kell viselnie, rosszabbul járna, mint előbb. A tökéletes tervgazdaság alapján álló szocializmus válságaira tehát jellemző, hogy az embereket inkább fogyasztói, semmint termelői minőségükben sújtják, és e körülmény megóvná annak látszatát, mintha a gazdasági szervezet bizonyos fokig rendben volna. Ez – mint már említettük – nagy hátránya a kapitalizmussal szemben.

A folyamat valószínűleg a következő lesz: A szocialista rendszer tökéletes tervgazdálkodása a tőkés válság „szegénységét a bőség közepette” legrövidebb időn belül át fogja változtatni a szocialista válság „szegénységévé a hiány folytán”. Miután azonban a gazdasági egyensúly veleszületett zavarai a rendszernek állandó kísérői, kell, hogy a szegénység is éppúgy állandósuljon, mint maguk a zavarok. Szegénység és diszharmonia nemcsak hogy nagyobb mérvűek volnának, mint valaha, és még hozzá állandósulnának; – de oda volnának a politikai, gazdasági és személyes szabadságjogok, melyeket a tőkés országok

A Magyar Közgazdasági Társaságban 1936. február 3-án tartott előadás részlete.

legszegényebb munkanélkülije is visszasírna, ha már majd késő lesz. A következményekre nézve természetesen teljesen közömbös a politikai zászló színe, mely alatt a szocializmus tökéletes tervezgatókodásának megvalósítását megkísérlik.

Ebben végeztünk az első fogalomzavarral, melynek végső oka az az emberi gyarlóság, miszerint egybevetjük a már meglévőnek konkrét gyarlóságát az elképzeltnek elvont tökéletességével.

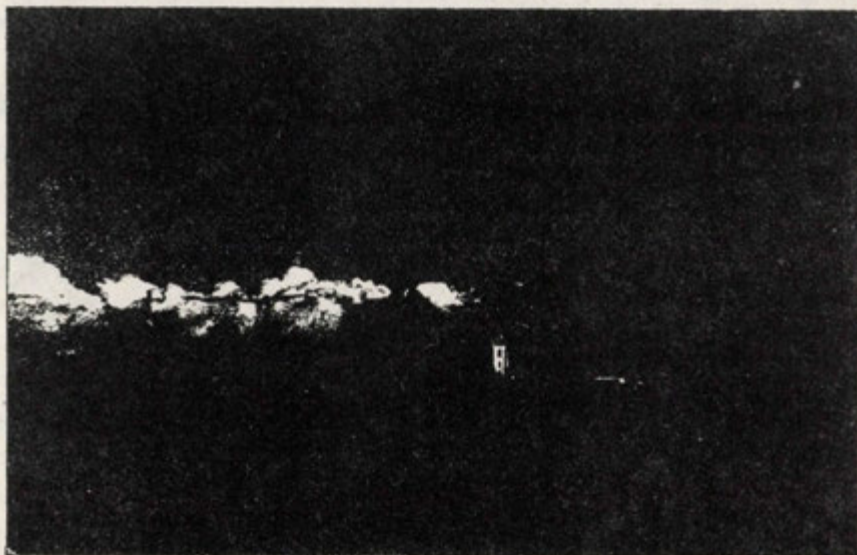
A második fogalomzavar is meglehetősen általános jellegű. Azok közé az állásfoglalások közé sorolható, melyekre nézve jellemző, hogy nem tesznek különbséget azok közt a tünetek között, melyek a versenyen alapuló gazdaságnak sajátosságai, és azok között, melyek minden erősen differenciált társadalom velejárói, legyen az kapitalista vagy szocialista. Ez a mulasztás a szocializmus malmára hajtja a vizet, amely így egyaránt kecsegtethet az erősen differenciált társadalom fokozott termelékenységével és a kezdetleges társadalom idilli vonásaival.

A mi társadalmunk az első, mely erősen differenciált gazdasági rendben épül fel. Érthető tehát, hogy sokan a hátrányokért, melyek minden erősen differenciált gazdasági rendben fellelhetők, a kapitalizmust vonják felelősségre, és előle a szocializmusba vetett hitbe menekülnek. Ezek azonban összetévesztik a megosztás elvét, mely a kapitalizmusra és szocializmusra egyaránt áll, a mellérendelés elvével, melyben a kettő egymástól különbözik. Nem tetszik nekik a kapitalizmus a maga központosításával, nagy munkamegosztásával, bonyolult voltával, az egyszerűség és ösztönösség hiányával, és miután a szocializmus a kapitalizmusnak ellenlábasa, magától értetődőnek tartják, hogy az e kapitalista vonásoktól ment lesz. Súlyos tévedés! Tetőpontját azután ott éri el a zűrzavar, mikor ugyanazok az emberek, akik fáradhatatlanok a korunkban végbemenő iparosodás és városba tömörülés racionális, gépesítő, differenciált jellegének ostromozásában,

az irányított gazdaság szervezésében és katonai alakulatok terveiben tobzódnak. Sok minden, ami gazdasági rendünk ellen a bírálatot kihívja, nem a kapitalizmus, hanem a nagyüzem rovására írandó. Ez ássa alá a személyes függetlenséget, az elhatározás közvetlenségét, a cselekvés változatosságát, a mesterség jelentőségét, és teremti meg a proletár jól ismert típusait. Míg egyrészt gazdasági rendünk túltengéseinek legkirívóbb megnyilvánulásain kell és lehet is segítenünk, másrészt minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy szocialista uralom alatt a viszonyok még romlanának. Hiszen akkor minden egy nagy üzembe olvadna össze, melyben a függetlenség és közvetlenség utolsó nyoma is odaveszne, ideértve a munkaadók közötti választás jogát is.

A második fogalomzavarnak ezt az általános jellegű magyarázatát válságokkal és konjunktúraciklussal foglalkozó problémákra vonatkoztatva fontos érvet nyerünk annak kimutatására, miért téves a válságokat és ciklusokat pusztán a kapitalista rend kísérő jelenségeiként feltüntetni. Nyilvánvaló, hogy jelen gazdasági rendszerünk zavarainak okát nagyfokú megosztottságában, a munkamegosztás messzemenő keresztülvitelében, a termelés bonyolult szerkezetében és körforgásában kell keresnünk. A gazdasági összhang hiányának okai tehát mind olyan tényezőkre vezethetők vissza, melyekre nézve a kapitalizmus az előtte volt rendszerektől igen, de a szocializmustól nem különbözik. Oly bonyolulttá vált a termelés, hogy folyamatainak állandó és tökéletes összehangolása kapitalizmusnak és szocializmusnak egyként gondot ad. Nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, hogy minden gazdasági rendszer, legyen az bármiképpen megszervezve, ha olyan messzemenőleg keresztülvitt munkamegosztáson nyugszik és olyan bonyolult technikájú és szervezetű termelésen alapszik, mint a mai, szükségképpen ki lesz téve mindenféle dinamikai zavaroknak. Ez az ellenérték, melyet az erősen differenciált társadalomnak a fokozott termelékenységért fizetnie kell.

(A Közgazdasági Szemle 1936. március-áprilisi számában közölt szöveg fordítottjának személyét nem sikerült kiderítenünk.)

„Harmadikutas” volt-e Wilhelm Röpke?

J. HORVÁTH TAMÁS

A „harmadikutasságról” sok szó esik ismét Magyarországon. Különösen a Magyar Demokrata Fórum népi-nemzeti irányzatáról mondják, hogy a „harmadik út” elkötelezettje.

Ha egy fiatal ember ezt a kifejezést hallja és nem érti, majd a könyvtárban a keze ügyébe kerülő Kislexikon (Akadémiai Kiadó, 1968) után nyúl, a következő meghatározást olvashatja benne:

W. Röpke svájci közgazdásztól eredő kifejezés annak az alaptalan nézetnek a megjelölésére, amely szerint a kapitalizmus és a szocializmus között egy „demokratikus” és „humánus” harmadik út választható; Magyarországon számos népies íróknak ideológiai fegyvertárába tartozott; ezek a hazai társadalom bázisának a parasztságot, vezetőjének az értelmiséget tekintették; a harmadik út e felfogásban az ún. „szláv út” és a „germán út” közötti „magyar út” lett volna.

Ne merengjünk el a ferdtéseken, és azon, mennyire „alaptalan” az a nézet, amiről itt szó van. Fogadjuk el egyelőre munkahipotézisnek azt, hogy a népi írók annak idején a szocializmus és kapitalizmus között kerestek egy harmadik (talán közép-) utat. Ebben a keresésben járt volna előttük jó példával a svájci közgazdász.

Ki volt Wilhelm Röpke,

akit ugyan egy-két politikus – mint az MDF elnöke, Antall József¹ és Gerhard Stoltenberg német szövetségi miniszter – mestereként idéz, de akit a nagyközönség elfelejtett?

„A gazdaság mércéje az ember, az ember mércéje: viszonya Istenhez.” Így Röpke, nem valamely egyházi rendezvényen, hanem egy világi kitérítés átvételekor 1962-ben, Nürnbergben.

Felesége és kiváló munkatársa, Eva Röpke szerint „belső irányítúnek” volt a birtokában, amely a helyes utat mutatta a számára.²

... az emberről alkotott képemet az ókori és keresztény hagyomány szellemi öröksége alakította ki. Véremmé vált az a meggyőződés, hogy bűn az embert eszközzé aljasítani, hogy minden lélek összehasonlíthatatlan, egyedülálló, elidegeníthetetlen és felbecsülhetetlen, amihez képest minden más: semmi. Annak a humanizmusnak a híve vagyok, amely ebben a meggyőződésben gyökerezik, azé a humanizmusé, amely szerint az ember Isten gyermeke és képmása, de maga nem isten, amivé göggyében a bálványimádó, hamis ateista humanizmus emelni akarja.³

Túl a kínálaton és a heresleten a sokatmondó címe annak a könyvnek, amelyben Röpke ezeket a sorokat leírta.

Ugyanebben a könyvben olvashatók a következő gondolatok:

Rendkívül fontos, hogy a társadalomban legyen egy nem nagy, de mégis mértékadó csoport, amely bizonyos megváltoztathatatlan normákért és

A Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* 1982-es 3. számában közölt dolgozat erősen átdolgozott változata.

értékekért felelősséget érez. Ezt a felelősségérzetet azzal is megpecsételi, hogy az említett értékekhez életpéldájával is a legkeményebben ragaszkodik. Természetes nemességnek, nobilitás naturalisnak nevezném ezeket az embereket, akiket a társadalom sohasem nélkülözhetett. Ma pedig, amikor annyi minden szétmállik és inog, még nagyobb szükségünk van erre a természetes nemességre, erre az elitre, amely nemesi címét csak a legmagasabb szintű teljesítményből és felülmúlhatatlan erkölcsi példájából származtathatja. ... A természetes nemességnek ebbe a szűk rétegébe minden társadalmi csoportból juthatnak be emberek, de csak kevesen. Példaadó és lassan érő élet, a közösségért végzett lemondásokkal teli munka, vitathatalan jellemesség, alsóbb osztóneinek állandó fékezése, érett ítélőképesség, makulátlan magánélet, a jogért és az igazságért történő bátor és rendíthetetlen kiállás, általában magas szintű példaadás – ezek azok a tulajdonságok, amelyek a nép bizalmából az osztályok, érdekek, szenvedélyek, gonoszkodások és ostobaságok fölé emelik a természetes nemeseket, akik így a nemzet lelkiismeretété válnak.

Az erkölcsi nemesek eme rétegéhez tartozni a legnemesebb cél, amely mellett az élet bármilyen más sikere érdektelenné kell hogy halványuljon.

Számomra egy pillanatig sem kétséges, hogy Wilhelm Röpke ezt az eszményt nemcsak megfogalmazta, de meg is testesítette.

A fenti lexikon-idézetben svájciéként említett közgazdász és társadalomtudós 1899-ben az alsó-szászországi Schwarmstedtben született falusi orvosok fia-, unokája-, sőt dédunokájaként. Életrajzírói ezt azért tartják fontosnak említeni, mert úgy vélik, a társadalmi betegségek gyógyításának a szenvedélye az orvos ösökből került Röpke vérébe. Mint számos kortársa, ő is az iskolapadból került az első világháborúba. Utána a marburgi egyetemi évek alatt az európai műveltségű és a háborúból alaposan kiábrándult fiatal ember szocialista tanok hatása alá került. Történelmi éleslátása és közgazdasági tanulmányai azonban hamarosan kiragadták ebből az eszme-körből. 22 évesen doktorál, 23 amikor egyetemi magántanári képesítést szerez, és még nincs 25, amikor Jenában egyetemi tanár. Szűkebb szakterületének a nemzetgazdaságtant tekinti.

Nem elefántcsonttoronyba zárkózó tudós, hanem a katedrájához hű homo politicus. A harmincas évek elején a Brüning-kormány tanácsadójaként takarékoság helyett piacélenkítő állami beruházásokat javasol. Ezzel megelőzi a későbbi nagy ellenfél, John Maynard Keynes elgondolárait.

A nemzetiszocialisták által megvetett „liberálisokhoz” tartozik. Valóban ő magát egész életén át mindenfajta totalitarizmus esküdt ellenfelének tekinti. Nem rejti véka alá ezt a véleményét Hitler uralomra jutása után sem. Rövidesen kiteszik az egyetemről. Először Hollandiába emigrál, majd több mint száz, a nemzetiszocialisták által elűldözött német egyetemi oktatóval együtt Isztambulba kerül egyetemi tanárnak (1933-37). A társadalomtudományi intézetet alapítja meg és vezeti. Kölcsönösen terméke-

nyitó barátságba kerül Alexander Rüstow történésszel, akivel közösen tépelődik „a jelenkor társadalmi válságán”.⁴

1937-ben meghívják a genfi Nemzetközi Tanulmányok Egyetemi Intézetéhez tanárnak. A rövidesen kitörő világháborúban állampolgársági helyzete nem volt problémamentes. Kísértett az Amerikába való kivándorlás gondolata, ahol vendégprofesszorként már korábban töltött egy évet. Végül is maradt, svájcivá lett, hogy annál szabadabban és bátrabban emelhesse föl a szavát a Hitler-rendszertől meggyalázott, a háborúban tönkrement és megalázott valódi hazájáért.⁵

Élete vége felé egyre gyakrabban tér vissza szellemileg, de fizikailag is szűkebb szülőhazájába. Helyi lapokban, „kalendáriumokban” emlékszik vissza gyermek- és diákkorára.

Elhihetjük feleségének, hogy agyondolgozta magát, hiszen 1964-ig 766 közleményt sorol fel egyik kiadója.⁶ 1966-ban hunyt el.

Tudományos munkássága

terjedelmére az imént utaltam. A fent mondottak alapján nem nehéz kitárlni, hogy a munkák tárgya a közgazdaságtan és a társadalomtudomány. Nehéz viszont e tárgyon belül a sokféle könyv, cikk, értekezés, szakértői jelentés osztályozása.

Egyik életrajza három nagy csoportba sorolja munkáit:

1. A konjunktúrakutatás.
2. Nemzetközi gazdasági kapcsolatok.
3. Általános gazdaság és társadalombölcseleti művek, ide sorolva a gazdasági rendjével (*Ordo, Wirtschaftsordnung*) foglalkozó munkákat is.

Röpke szellemi örökösei 1979-ben hat alapvető művét adták ki. Ezek a következők:

- *Die Lehre von der Wirtschaft* (Közgazdaságtan 12. kiad.)
- *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* („A harmadik út”)
- *Civitas humana*
- *Internationale Ordnung – heute* (A nemzetközi rend – ma)
- *Jenseits von Angebot und Nachfrage* (Túl a kínálaton és a keresleten)
- *Maß und Mitte* (Arany középut?)

Magyarországon illő A harmadik úttal

kezdeni, hiszen ez a mű volt az oka annak, hogy 1944. okt. 15-e után a nyilaskeresztesek által átvett rádió közölte a hallgatókkal: „most pedig vége a röpkizmusnak”. Ezt a bejelentést e sorok írója annak idején nem hallotta, de olvasható a Röpke fontosabb cikkeit és beszédeit összegyűjtő *Gegen die Brandung* (Az ár ellen) c. kötetben. Röpke sikerének nyilvánvalóan megvoltak a szellemi-társadalmi feltételei Magyarországon 1944-ben. A mű előszavának első mondata rámutat, miért vetették magukat a magyar értelmiségiek erre a könyvre:⁸ „Ez a könyv azoknak a gondolatoknak az eredménye, amelyek civilizált világunk betegségéről és annak gyógyítási módjáról egy nemzetgazdász fejében keletkeztek.” A nemzetgazdász szó kiemlése itt arra akar utalni, hogy az elmaradt magyar társadalom bajait az 1930-as évektől kezdve sokan akarták

orvosolni, de közöttük Wilhelm Röpke méretű gondolkodó, aki a közgazdaság-tudománytól ment át a társadalombölcselethez, nem akadt. A társadalmi és földreformot sürgető népi írók inkább szépíró szociológusok voltak mint közgazdák. Így mondhatnánk, Röpke nagy hiányt pótol, és megvolt az az előnye, hogy az általunk mindig nagyra-becsült Nyugatról, a semleges Svájc-ból jött.

Melyek mármost a – nevezzük eredeti címén – *Korunk társadalmi válságának* gondolatai?

Röpke a válság gyökerét a felvilágosodás racionalista és vallásellenes eltorzulásában jelöli meg. Belőlük táplálkozik a gazdasági liberalizmus, a forradalmi ideológia és maguk a forradalmak. A francia forradalmat Röpke nagy tragédiának tartja, bár nem tagadja jótékony hatását a feudalizmusnak, a társadalmi elnyomás eme ősi, megkövesedett formájának a szétzúzása terén. Az egyes ember emancipálásával, szabadságjogainak túlhajszolásával azonban a forradalmak a társadalom természetes tagozódásának a fölbomlásához, az eltömegesedéshez és a proletarizálódáshoz egyengették az utat.

Téved, aki ebből a helyzetből a kiutat a kollektivisták társadalmi rendszereiben keresi. A nemzetiszocializmus elsődlegesen politikai, az orosz kommunizmus gazdasági elgondolásokból táplálkozott. Mivel azonban a gazdasági és politikai rendszer egy országon belül nem állhat ellentétben egymással, a totalitárius rendszerek előbb-utóbb az élet egész területére kiterjesztik uralmukat. A gazdasági és politikai rendszer harmóniájának szükségszerűségét Röpke szinte természettörvénynek tekintette. Könyve megjelenésének ötödik évtizedében a tapasztalatok a genfi tudóst igazolják. Sőt úgy tűnik, mintha a mai magyar gazdaságpolitika elméleti és gyakorlati szakemberei is ennek a „törvénynek” a szellemében járnának el.

Röpke kapitalizmus-kritikája alapos, de – mint minden elemzése – árnyalt és mélyrelyúló. A szabadság fenntartása érdekében el kell fogadnunk a szabadpiaci („kapitalista”) gazdálkodási rendszert, de törekedni kell hibái feltárására és kijavítására. Ez egyben a társadalom gyógyulásának a feltétele.

A legtöbb társadalombölcselel ellentétben Röpke nemcsak láttelepet készít, hanem gyógyításra is javaslatot tesz: a politikai és az ipari centralizáció (monopóliumok) ellen való küzdelmet javasolja. A munkásságot házhoz, kerthez juttatni, és ezzel a gyökértelenségtől megszabadítani, polgárrá tenni, a paraszti földtulajdont erősíteni, a kis- és középipart támogatni! A „kolosszális kultusza”-nak ill. az ebből származó veszélyeknek külön fejezetet szentel. A gazdasági életben a monopóliumokat éppen e kultusz megnyilvánulásának tekinti. A monopóliumok elleni küzdelem egyike Röpke azon gondolatainak, amelyek megvalósítása az erhardi gazdaságpolitikában a legkevésbé sikerült. Tegyük hozzá: ha a mai magyar „harmadikutások” valóban Röpke követői, és ha ők lesznek a közeli jövőben az államhatalom birtokosai, akkor ezen a téren rájuk is gigászi feladatok várnak. – Röpke eléggé realista ahhoz, hogy bizonyos területeken el ne fogadja monopóliumok létezését. Ebben az esetben azonban megkívánja, hogy a monopóliumok állami tulajdonban legyenek.

Röpke a szabadalmi jogot is a monopóliumképződés szempontjából tartja károsnak és megreformálandónak. A védelmi időszak csökkentését és a licenckényszer bevezetését ajánlja.

A politikai életben növelni kívánja az alsóbb szervek szerepét, hatáskörét, a centralizált állammal szemben a szövetségi szerkezet kialakítása mellett tör lándzsát. Nem gyöngíteni akarja az államot. Magát egy helyütt „revizionista liberálisnak” nevezi, és ebben a szellemben a 19. sz.-i „klasszikus” liberálisoknál fellelhető „laissez faire” elvet élesen elítéli. Erős államot kíván, amely azonban nem „monopolkapitalista”, azaz nincs összefonódva a gazdasággal, hanem fölötté áll és örökdió elsősorban a verseny tisztasága és valódisága fölött.

A szabad és decentralizált alkotmányú Svájcban részben eszménye megvalósítását találta meg Röpke. A *Civitas humana* című, *A harmadik úthoz* tematikailag nagymértékben hasonló, de konkrétabb, ugyancsak sok nyelvre (magyarra már nem!) lefordított és több kiadást megért könyvében így jellemzi a gazdasági szerkezet decentralizálására irányuló gazdaságpolitikai elképzeléseit:

...chelyütt talán egyszerűen beírem azzal, hogy egy iparban gazdag svájci falu szociológiai keresztmetszetét bemutatom. E falu 500 éves kitűnő vendéglőjében néhány nyári napot töltöttem. Valahol Bern környékén fekszik, lakossága kb. 3000 lélek. A helyi földművesek gazdasági udvarain fölül a következő kisiparosok, vállalkozók és szakmák találhatók a faluban: egy egészen a falusi környezetbe ágyazott, 100 főt foglalkoztató mezőgazdasági gépgyár, melynek speciális mezőgazdasági gépei jelentős hírnévének örvendnek, egy vászonszövőde és -fehérítőtűhely, egy modern könyvnyomda, egy serfőzde, egy székgyár, egy gyümölcsfeldolgozó, egy galvanizáló üzem, egy lenfonál- és félkészárugyár, egy sajtgyár, egy malom, egy bútorgyár, egy sajtexportvállalat, fakereskedések és fűrészüzemek, kőművesek, kötélgyár és egy csomó más szemmel láthatólag jól menő mesterség... Ennek a kis helységnek a kulturális színvonalát jelentős és igényes létszámú berendezett könyvesbolt, egy hangszerkereskedés és egy középiskola jellemzi. Ha ehhez még hozzáveszem, hogy az emberek olyan házakban laknak, amelyeket bárki megirigyelhetne, hogy minden egyes kertet szeretettel és szakszerűen ápolnak, hogy a régit megőrizték, a falu bűbajos környezetben fekszik, amely fölött a magasban egy régi kastély trónol, akkor olyan emberies települést jellemeztem, amelynél kellemesebbet el sem lehet gondolni. Ez a mi testet öltött eszményünk.⁹

A szellemi-erkölcsi megújulás

Röpke reformprogramjának elengedhetetlen kelléke. A Német Szövetségi Köztársaságban ma sokan fölpanaszolják, hogy az ország 1945 után történt újjáépítése során a reformprogramból éppen ez a szellemi-erkölcsi megújulás maradt ki. Szomorú volna, ha azoknak az óriási lehetőségeknek a keretében, amelyek ma Kelet- és Közép-Európában keletkeztek, a reformereknek egy idő múlva ugyanezt a szemrehányást kellene honfitársaiktól kapniuk.

A totalitárius rendszertől való szabadulás ismét időszűrűvé teszi azoknak a körülményeknek a vizsgálatát, amelyek a világot ide juttatták. Ezért 40 év után sem érdektelen a *Maß und Mitte* című esszégyűjtemény *Elvilágiasodás, önistenítés és önkényuralom* című fejezetét bemutatni.¹⁰

Korunk filozófiai világgépét az evilágosság jellemzi. Ez nem egyéb, mint a vallásos érzék eltompulása majd kioltódása. A hit, a transzcendens normák és értékek kihalása nihilizmushoz vezet. Ezzel együtt jár az igazság fogalmának és az élet szellemi értékeinek a szétrombolása. A keletkezett űrt az álvallásos forradalmi ideológiák töltik be. Ezek ellen

küzdeni roppant nehéz. A „kiválasztott és megvilágosodott” tömegember ugyanis minden kérdésre választ kap modern álvallásaitól.

Az elvilágiasodás másik hatása, hogy a legszélesebb értelemben vett politika az ember gondolkodásának és cselekvésének a középpontja lesz. A politika szolgáltatja minden dolog mértékét. Más szóval: amilyen mértékben a vallást visszaszorítjuk, olyan mértékben szolgáltatjuk ki magunkat, létünk egészét a politikának.

A transzcendens értékek tagadásával együttjár az ember önistenítése. Egyeseknél ez a társadalom istenítése alakjában jelentkezik. Korunk különös átka, hogy ez a magatartás egyes nem szocialista egyéneknél is társadalmi örületnek nevezhető magatartásban nyilvánul meg. A „megszállott” képtelen arra, hogy bármit is gondoljon vagy ítéljen anélkül, hogy azt kifejezetten a társadalmi hasznosságra vagy értékre ne vonatkoztatná.

Az elvilágiasodást, a szélsőséges pozitívizmust és az ember teljes autonómiáját csak egyetlen lépés választja el a minden áron való haladni vágyás (progresszizmus) egy másik jellegzetességétől. Arról a törekvéstől van szó, amely az ember abszolút függetlenségét tűzi ki célul. Az emancipált ember független akar lenni minden külső erőttől, így a természeti erőktől is, amelyek bilincsebe verhetik. A legnehezebb dolga a halállal van, amelyet – jobb megoldás híján – egyszerűen kiszorít a tudatából.

A minden abszolúttól való fölzsabadulás az ember gondolkodását a teljes relativizmus irányába viszi. Az önkény és a tetszőlegesség veszi át az uralmat. Nincs abszurd gondolat, nincs lehetetlen, nincsenek szilárd határok vagy pontok, nincs olyan alap, amelyre megbízhatóan építeni lehetne. Egyenes vonalban haladunk afelé a világ felé, amelyben teljes az önkény, minden lehetséges, amelyben minden bölcsélet vagy művészet elvileg megengedett. Ebben a világban mind az egyes embernek mind a kormányoknak bármely magatartása elképzelhető. El kell készülnünk a legabszurdabb és legelvadultabb dolgokra.

A múlttól való emancipáció elszakítja az embert természetes gyökereitől. A „haladó gondolkodású” ember hajlamos a történelem legbecsülésére, de a modernet és a jövőt imádjá. Innét táplálkozik a jakobinizmus a pedagógiában, amely a hagyományos humanista képzést mint régimódit és reakciósat támadja. Ez a felfogás a természettudományokat teszi első helyre a művelődésben. Társadalmi nehezítés (*ressentiment*) alapján támadja a régi humanista műveltséget, amely teljesen alkalmatlan arra, hogy „tömegáru” legyen.

A fejezet végén Röpke kimondja magáról azt, amit vele kapcsolatban szüntelenül lehet érezni: a sivatagi prédikátor szerepében tudja magát. Jellemző módon Pál apostolnak a galatákhöz írt leveléből vett idézettel zárja le gondolatait: „Ne áltassátok magatokat, Isten nem hagy magából gúnyt űzni. Amit az ember vet, azt le is aratja.”

Bepillantottunk Wilhelm Röpke gondolatvilágába,

visszatérhetünk ezen írásunk provokatív címéhez: a magyar bibóistváni vagy népi írói harmadikutaságnak van-e köze a vele körülbelül egyidős Röpke-

féle harmadikutassághoz? Erre a kérdésre akkor lehetne könnyen és egyértelműen válaszolni, ha volna egy a röpkéi gondolatmenettel párhuzamba állítható magyar mű. Ilyen munka tudtommal nem létezik. A legkézenfekvőbb lenne természetesen Bibó Istvánnál a párhuzamot keresni, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy Szabó Zoltán *Harmadik út* címen adta ki 1960-ban Londonban Bibó több fontos 1945 és 1957 között keletkezett írását.

A magyar harmadikutások – úgy tűnik – alapvetően politikai szempontból választották a germán és a szláv nagyhatalmak között a harmadik utat. Esméik a magyar történelemből, elsősorban Bethlen Gábor korából és politikájából táplálkoztak. Bibó valamilyen bámulatraméltó jogászai függetlenséget őrzött meg a gazdasági élet törvényszerűségeivel, problémáival szemben, Olvasásakor – lehet, hogy egyéni – benyomásom az, mintha a jogrend (nagy része) nem arra volna való, hogy a spontánul alakuló (nagy részben gazdasági) életet szabályozza, hanem megfordítva: mintha Bibónál a jogrend volna az elsődleges, vele a társadalmi mozgások nemcsak szabályozhatók, hanem vezérelhetők is.

A népi írók programja gazdasági és társadalmi szempontból nagyon szegényesnek tűnik, néha az alapvető közgazdasági ismeretek hiányáról árulkodik. (Aki e kijelentést kétségbevonja, olvassa át Németh Lászlónak *A minőség forradalma* című tanulmányát, amely ráadásul annak idején egy többkötetes tanulmánygyűjteménynek a címadója lett.) Egy fontos közös területet azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni. Röpke is „parasztpárti” abban az értelemben, hogy a társadalom egészséges tagozódásával elengedhetetlennek tekinti a szilárd és elégséges földtulajdonnal rendelkező földműves réteg létezését. Sőt nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a jelenkor társadalmi válságának azok az országok álltak ellen a leghatékonyabban, amelyekben – egyebek közt – sohasem alakult ki az

elnyomó feudalizmus, hanem évszázadokra visszamenőleg a társadalomban jelentős erőt képviselt a szabad földműves réteg (Észak-Európa, Svájc).

1943-nál – Balatonszárszót esztendejénél – Magyarországon talán soha erősebben nem volt jelen a magyar harmadik út gondolata, főként mint a társadalmi és politikai bajaink megoldására, a belső megújulásra irányuló remény. Ennek ellenére úgy tűnik, Röpke *A harmadik útjának* a kiadását nem „a szárszóiak” szorgalmazták. Kiadója, az Auróra ismeretlen,¹¹ a fordító nem nevezi meg magát, először a könyvhöz pedig Barankovics István, a rövid és tragikus életű Demokrata Néppárt későbbi elnöke írt 1943 októberében, nem a népiesek valamelyike. Ki hozta vajon a kéziratot Magyarországra olyan friss állapotban, hogy a 400 lapos könyv az eredeti kiadás után *első idegen nyelvű fordításként* egy éven belül meg tudott jelenni? Igen, meg tudott jelenni a háború közepén egy *állítólag* fasiszta országban, holott németországi terjesztéséért és olvasásáért egy nagy tanú szerint koncentrációs tábor fenyegetett.

Zárják le ezt az írást ennek a nagy tanúnak, Ludwig Erhard gazdasági miniszternek és szövetségi kancellárnak a szavai. Ez a férfi két évvel volt idősebb Röpkenél, maga is egyetemi tanár, majd a hatalom birtokosa, mégsem tartotta méltóságán alulinak a következő szavakat leírni:

Wilhelm Röpke neve és fogalma felidéz bennem a német történelem tragikus korszakát, azt az időt, amikor Németországban kihunytak a csillagok, és minden emberi társadalom elengedhetetlenül legfőbb értékeit, az igazságot, jogot és erkölcsöt lábbal taposták. Ebben a vigasztalan állapotban és kísérteties külső körülmények között jutottak el hozzám az ismert illegális úton Röpke „A jelenkor társadalmi válsága”, a „Civitas humana” és „A nemzetközi rend” című könyvei. Mint a sivatag a megtermékenyítő esőt, úgy szívtam magamba ezeknek a könyveknek az eszméit. Belőlük nemcsak a nemzetgazda szólt saját kutatási területén szerzett ismeretekről. Nem, itt a brutális erőszak uralta korban olyan ember kelt fel, akinek – úgy tűnik nekem – az a történelmi feladat jutott osztályrészül, hogy az emberek, a népek és a kormányok lelkiismeretét felrázza, a szabadság értékeibe és áldásaiba vetett hitet újjáélessze.¹²

J E G Y Z E T E K

1. Antall József interjúja a *Magyar Nemzet* 1989. okt. 28-i számában.
2. *Die Lehre von der Wirtschaft* 12. kiad. 1979. V. lap.
3. *Jenseits von Angebot und Nachfrage*. Az itt szereplő fordítás a 3. kiadás (1961) alapján készült (20. lap) – A következő idézet az 1. kiad. 176. lapjáról. – A szerző fordításai.
4. L. a továbbiakban a *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart* ill. *A harmadik út* (1943) címen megjelent fordításáról mondottakat.
5. A számos idevágó írásmű közül csak egyet említek: *Die deutsche Frage* (Erlenbach – Zürich 1945).
6. 1966-ig ez a szám 800 fölül emelkedett.
7. Egy esetleges magyar Röpke-kiadást ezek fordításával kellene elkezdni.

8. Az említett kötetben olvasható a kiadónak – nem magyar közönségnek szánt – megállapítása, hogy Röpke hatása Magyarországon mélyen belenyúlt az ötvenes évekbe.

9. *Civitas humana* 3. kiad. Erlenbach, Zürich 1948. 80–81. lap. – A szerző fordítása.)

10. *A harmadik útban* kis életrajzi epizód olvasható. Röpke a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal egyik tisztviselőjével beszélget. Ennek során kifejti a proletársors csökkentésére ill. megszüntetésére vonatkozó elgondolásait. A tisztviselő kérdést vet közbe: „Ügye ön katolikus?” Az evangélikus Röpke nem tiltakozik, hanem egyszerűen azt mondja: nem kell katolikusnak lenni ahhoz, hogy valakinek ilyen elgondolásai legyenek.

11. Dr. Borbándi Gyula (München) személyes közlései alapján.

12. *Gegen die Brandung* 12. lap.

A magyar polgárosodásról

GERŐ ANDRÁS

*„Tulajdon és szabadság azon édes kötelekek,
melyek a polgárt legszorosabban
kötik hazája sorsához.”*

DEÁK FERENC, Zala vármegye követe, 1830-as évek

Úgy látszik, a magyar polgárosodás 150 éves története újabb szakaszához érkezett: megint elkezdődik az, ami a múlt század első harmada óta mindig is folytonosnak vagy legalábbis folytonos szükségletnek bizonyult.

A mostani „kezdet” tehát – nézetem szerint – inkább folytatás. Csakhogy egyáltalán nem mindegy, hogy ki és mit visz tovább. Merthogy a modern európai fejlődés egyik fő történetfilozófiai tanulsága, hogy a polgárosodásnak ugyan nincs alternatívája, de a polgárosodás minőségének annál inkább van.

A múlt századi, reformkori liberálisok számára a polgári magántulajdon és a politikai szabadság szorosan összetartozott. Az összefonódást eszméileg is lehetett indokolni, de ténylegesen a történeti folyamat s nem valamiféle logikai-eszmei diktátum hozta létre. Ha a „történeti folyamat” kifejezést konkretizálni akarjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az átalakulás képviselőinek és ellenfeleinek viszonya teremtette meg a magántulajdon és a politikai szabadság egységét, amelyet – puritán egyszerűséggel – hazaszeretetnek is neveztek. A feudális szerkezetét Magyarországon nem a társadalom „önsúlyával” lehetett megbontani, hanem a politikai szférán, az államhatalom megszerzésén keresztül. Azaz: nem arról volt szó, hogy létrejött volna egy gazdaságilag többé-kevésbé megizmosodott polgárság. Pontosan ellenkezőleg: csak úgy lehetett polgárosítani a társadalmat, hogy előbb szétzúzzák azt a politikai szerkezetet, amely visszafogja a polgári magántulajdon létrejöttét, tömegessé válását. Ha paradoxonban fogalmazzunk: a liberalizmus győzelméhez állami beavatkozás kellett. (Jól jelzi a magyar társadalom ez irányú gyengeségét, hogy az önkéntes örökváltás érvényessége alatt – 1840–1848 – a parasztságna mindössze 1 százaléka tudta feudális kötelezettségeit földesurától megváltani. Csak a megváltozott politikai tartalmú állam közbejöttével 1848-ban törvénybe iktatott kötelező örökváltás hozott átütő erejű megoldást.)

A polgárság hiánya persze nemcsak azt jelentette, hogy a polgárosodás csak a politikai hatalmon keresztül, a szabadság és tulajdon hazaszeretetéként megfogalmazott értékeivel lehetséges. Volt más következménye is: az – s ez sem kevésbé paradox – , hogy a polgárosítás nemesekre háruló feladat volt. Előjogaik alapján ők szólhattak bele a politikába, ők szabhattak annak törvényes keretek között is új irányt. Szemben az egyesek által klasszikusnak minő-

sított nyugat-európai fejlődéssel, a változások személyi képviselője döntően a kiváltságoltak köréből került ki. A feudális rendszer ellehetetlenülését a bőrükön érezték (féltek is, hogy a bőrükre megy), s a kényszerből kiutat keresve sok egyéni küzdelmen, erkölcsi, emberi válságon át jutottak el oda, hogy saját előjogaik felszámolását követeljék – néha rokonságuk, sőt saját énjük egy részével szemben is. Abban bíztak, hogy így „átmenthetik” magukat – de nem úgy, hogy ők maguk változatlanok maradnak. Éppen ellenkezőleg: személyükben is – persze ki-ki alkata, és vérmérséklete szerint – polgárosodni akartak. Igyekeztek egy olyan értékvilágot képviselni, amely polgári – úgy, hogy mindeközben nemesek voltak. Hadd utaljak néhány, látszólag széteső, ámde a fentiek alapján mégis igen fontos és összetartozó olyan mozzanatra, amely dokumentálja, hogy a polgári értékvilág mindennapi szintű kialakítása is megkezdődött: Széchenyi kitalálja a máig igazából meghonosodni képtelen, mert még mindig kissé sértőnek érzett önzést; forszírozza a sportot (ő honosítja meg Magyarországon a korcsolyázást); előszeretettel és demonstratívan mosdik (ami igen nagy előrelépés volt a polgári higiéniás kultúra felé egy alapvetően bűdös korban); Kossuth kezdi elhagyni nemesi előnevét s kormányzóelnökként 1849-ben olyan rendeletet ad ki, amely az ellátás szempontjából nem tesz különbséget az elesett honvédek törvényes és törvénytelen gyerekei között; Deák élete végéig ragaszkodik a polgári egyszerűséget kifejező, 1844-től minden diplomásnak kijáró tekintetes úr megszólításhoz; az ifjú Jókai radikális hevülettel a név végi y használatáról is lemond; a már megrokkant báró Wesselényi rangon alul, polgárlányt elvéve házasodik.

Nem akarom felnagyítani ezeket az elszórt mozzanatoakat, de az bizonyos – s ez a honi polgárosodás egyik korabeli sajátossága –, hogy a polgár nem egyszerűen társadalmi vagy gazdasági helyzetként fogalmazódik meg, hanem értékvilágban, illetve egy értékvilág kialakításában is. S ez nem következménye egy már létrejött polgári léthelyzetnek, hanem megelőlegezett, személyes önvizsgálatok árán kialakított, sokszor következetlenül és sutára sikeredett magatartás. (A dolog jellegét érzékeltető: Széchenyi pl. egyik naplójegyzetében leírja, hogy lovaglása során útját egy kaftános, gyalogos zsidó keresztezte. A nemes gróf habozás nélkül – ahogy egy feudális nagyúrhoz illik – végighúzott rajta lovaglóstorával. Este aztán, mikor elkezdet önmagával elszámolni, már iszonyúan szégyellte magát; tudatosan szánta azt, amit ösztönösen tett.)

Amennyire nehézkes és felemás volt a magánéletre sza-

bott polgári értékvilág kialakítása, annyira tisztára sikeredt a közélet, a politika liberális átalakításának kísérlete. Nem volt diszharmonia és kompromisszumok nélkül való, de a szabadelvű reformerek igen következetesen egyben tudták tartani a polgári tulajdon és a szabadságjogok érvényesítésének igényét. A reformkor „esztétikuma” talán ebből az alapvető harmóniából adódik – még akkor is, ha a szabadság mértékéről voltak is nézetkülönbségek. Hiszen egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy az egyén szabadságjogai mennyiben illelhetnek meg közösségeket is: nemzetet, nemzetiséget. De mindez nem feledteteti, hogy 1848-ra a polgárosodás honi, nem polgári eredetű, de polgári közéleti és magánéleti értékvilágot, szerkezetet kialakítani akaró erői képesek bizonyultak arra, hogy megtörjék a feudalizmus szerkezetét és – polgárosodó nemességként – dinamizálják a szabadság és tulajdon egységén alapuló nemzetet.

Az 1849-et követő időszak – Magyarországon, de Európában máshol is – azt bizonyította, hogy a polgárosodás nem visszafordítható, de áthangsúlyozható folyamat. A politikai győzelem a konzervatív erőké lett, de az önkényuralom sem tudta igazán meggátolni, visszafordítani a polgári tulajdon előretörését. Sőt! Kiderült, hogy szabadság nélkül is lehet tulajdon. Az önkényuralom, a neoabszolutizmus egyik lényegi eleme éppen az volt, hogy – ha saját érdekeinek megfelelően is – teret engedett a polgárosodás gazdasági útjának, de elválasztotta azt a politikai szabadságtól. (Az 1850-es évek francia fejlődése – III. Napóleon útja – azt is tanúsította, hogy még a liberális szabadság, az általános választójog is elvezethet a politikai szabadság elvesztéséhez – miközben a vállalkozás szabadsága nem sérül.) Magyarországon a szabadságtól való megfosztottság ráadásul a nemzetnek idegen uralomként jelent meg, s hiába maradt – több-kevesebb módosítással – érvényben 1848 néhány polgárosító eredménye (jobbágyfelszabadítás, köztelherviselés, törvény előtti egyenlőség) s hiába jött ehhez hozzá néhány más, polgári alapelveket is tartalmazó intézkedés (pl. büntető törvénykönyv), ez mit sem változtatott azon, hogy az addigi változások ösztönzője, a szabadelvű nemesség egyértelműen úgy érzett, ahogy arról Madách *Civilizátora* is tanúsodik. Nem kell az idegen uralom, nem kell a szabadság nélküli polgárosodás. Csakhogy... Csakhogy az érzés s az ellenállás mögött – ahogy Bibó István is írja – bekövetkezett egyfajta megroppanás. S ennek egyik oka kétségkívül az volt, hogy az abszolutizmussal szemben nem a még teljesen ki nem alakított polgári, hanem a hagyományos nemesi magatartásforma nyújtott némi védelmet. Elég abszolutizmust megélt már a magyar nemesség ahhoz, hogy kész sztereotípiái legyenek vele szemben. A passzív rezisztencia nagyban lefékezte a polgári értékvilág közéleti megvalósításának lassan elindult folyamatát, s erőteljesen fenntartotta, ösztönözte a hagyományos értékek, magatartásformák rögzülését. S persze azt se feledjük: az abszolutizmus nagyjából annyi ideig tartott, mint a reformkor s természetesen mindent megtett azért, hogy a szabadság és tulajdon egységében hívókat – a hazafiakat – kiiktassa a tár-

sadalomból: a skála az akasztófától a börtönig, az emigrációig terjed.

Igy 1867-tel egy gazdaságilag és hatékonyságát tekintve erejét vesztő abszolutizmus és egy polgárosító ethoszában jórészt felmorzsolts liberális nemesség kiegyezésére került sor, amely aztán nagyban megszabta a polgárosodás 1945-ig tartó menetét.

Hiszen a kiegyezés nemcsak egy hatalmi vagy nemzetiségeket érintő, hanem egy igazi érték-alku is volt. Rögzítette, hogy az abszolutizmus néhány hatalmi eleme nem felszámolható, s ezzel persze – latensen – azt is kimondta, hogy a polgárosodás a közéletben bizonyosan meg fog őrizni egy határozott tekintélyelvű mentalitást is; olyan tekintélyelvű magatartást, amely erőteljesen kötődik egy feudális eredetű és tartalmú hatalmi központ-hoz (az uralkodóhoz), s az értékeinek való megfelelés szabályozó erejét a közélet egyik alapvető meghatározójává teszi. A politikai szerkezetben benne maradt egy nem leváltható, ugyanakkor tényleges s igen jelentős hatalommal rendelkező tényező, akinek kritikáját még a büntető törvénykönyv is tiltja, s társadalmi erejét még a több száz éves tradíció is fokozza.

Egy ilyen felállásban a szabadelvű, a szabadság és tulajdon egységét, a polgárosító értékeket a haza iránti azonosulással ötvöző nemesség számára immár szétválasztható vagy felemásan egybekovacsolható magatartás kínálkozik inkább. Úgy is mondhatnánk, hogy liberalizmusa konzervatív szerepbe kényszerül, hazafisága öncéllá válhat, viselkedése erőteljesen refeudalizálódhat. Vagy, ha társadalomtörténeti kategóriában fogalmazunk: a nemesből dzsentri lesz, lett. A reformkorból öröklött, de szerepet is váltott liberalizmus sajátos kétarcúságát jól tükrözi, hogy Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt igen rohamosan nő a piaci viszonyok hatása alól kivont, egyfajta feudális mentességet biztosító hitbizományok száma, s ugyanó az, aki erőteljesen vetett gátat a tulajdonviszonyokba is belenyúló akará polgári antiszemitizmus térhódításának. Vagy: a szabadelvű reformokat a kiegyezés után is sürgető Deák egyre idegenebbül és értetlenebbül forgolódik azok között, akik az ő pártját alkotják, s akiknek sem a polgári házasság, sem az állam és egyház szétválasztása nem oly sürgető és fontos.

Eközben persze – s ez az értékalku másik oldala – a politika világán kívül, a gazdaság, a magánélet szférájában hihetetlen gyors ütemű polgárosodás zajlott le. A magyar polgárosodás magántulajdont, magángazdaságot s magánéletet érintő területei semmiben sem maradtak el a korabeli Európa normáitól. Az állítás a maga tárgyiságában is igazolható, hiszen csak egy kiadós sétát kell tennünk Budapesten s tömegével szembesülhetünk azokkal a lakóközterekkel, kulturális célú középületekkel, amelyeket a magyar polgárság használt, finanszírozott. Persze ez a polgárság jelentős részben nem a reformkorban polgárosító szándékú nemességből, hanem az asszimilálódó zsidóságból került ki; olyanokból, akik éppenhogy azért asszimilálódtak, hogy polgárok lehessenek. S amikor itt a polgár szót használom, akkor mind a társadalmilag, mind az értékvilág tekintetében vett polgárra gondolok. Ráadásul – mivelhogy az értékvilág nem feltétlenül kötődött egy meghatározott

vagyoni ill. tulajdonhelyzethez – az ív társadalmilag a kispolgártól a nagypolgárig, a magánalkalmazottól az önmagát kalapviselettel a polgári világba beemelő szakmunkásig terjed. Ezek az emberek – sok finom, egymás közti distinkcióval – hasonló bútorokat tartottak szépnek, feleségüknek hasonló szabású ruhát vettek, hasonló dolgokat tartottak fontosnak, illendőnek vagy éppen titkolandónak. (Ízlésformáló erejüket mi sem bizonyítja jobban, mint a monarchiaszerte oly divatosá vált szecesszió, amely nem egyszerűen reprezentatív művészeti irányzat volt, hanem az öltözködésen, a mindennapi használati tárgyakon át behatolt a mindennapok világába; napi jelenlétüvé varázsolta magát.) Hatottak ok is az úri közeget megtestesítő, az államot uraló nemesi eredetűekre, de kifelé, a közélet világában azért a refeudalizált, „patinás” viselkedésmód, magatartásminta dominált. A budai udvari bálon polgárembernek – ha elhívták – frakk volt az illendő és kötelező viselet, de azt azért mindenki tudta, hogy ez nyomába sem jön a díszmagyarnak. Ha tehát a (nagy)polgár tehette, megvette a sujtásos dolmány viselésének jogát.

Díszmagyar és frakk; ez is a dualizmus része.

Igen, a polgár is úr akart lenni s a régi családfával büszkélkedő, valaha volt úr sem vetette meg a polgári világ nyújtotta kényelmet, otthonosságot. Talán – ha megint csak dualizmusról beszélünk – érdemes közélet és magánélet kettősségében fogalmazni, amely tulajdonképpen úr és polgár egymásmellettsége. Gondoljunk csak a középületek és a lakóházak esztétikumában is megnyilvánuló kétarcúságára. Noha a stílus hasonlít, de az imágó mégis teljesen más: ekkor épült középületeink kivétel nélkül palota- ill. – híven az uralkodó ízléséhez – kaszárnyajellegűek, szemben a lakóházakkal, amelyek a maguk portáljaival, gangjaival, lépcsőházaival sokkal inkább komfortos, intim kényelmet keltenek.

Az egymásmellettség, a szimbiózis, a magyar nemesség önkényuralom alatti gerincroppanása, a hazaszeretnek mint a szabadság és tulajdon egységének meglazulása azt is jelezte: a diszharmóniák is születőben vannak. Az úr eldöntheti, hogy egyáltalán ki lehet-e hazában polgár. A századfordulót követően fellendülő, a Horthy-éra keresztény-nemzeti kurzusát megelőlegező katolikus néppárti mozgalmak már ezt a tendenciát mutatták. A város bűnös, a polgár a magyar társadalom fő rothasztó anyaga (még véletlenül sem az, aki nem vagy kevésbé polgárosodik). De legegyszerűbb ezt az egészet úgy hívni: a zsidók teszik tönkre az országot. A diszharmónia persze a másik póluson is jelentkezett: szaporodott azoknak a polgári értelmiségieknek a száma, akik nagyrészt zsidók voltak s az úri társadalom radikális kritikájával ill. a kritikát valóra váltó politikával vélték megoldhatónak a magyar társadalom bajait. Jó néhányan közülük nemcsak a szabadság konzervatívívá vált úri liberalizmusát, az ennek megfelelő refeudalizált viselkedésmódot tagadták, hanem a tulajdont is, s az úri világgal szimbiózisban élő polgárság elleni lázadásként a polgárosodás egészét is.

A különböző irányból jövő kritikai magatartás társa-

dalmi hátterét nemcsak az úr és polgár lappangó, de azért kiegyezésre hajló ellentéte adta, hanem legfőképpen az, hogy a polgárosodás társadalmi energiái a létező politikai kereteket csordulásig megtöltötték: újabb polgárosodási igényeket vagy már csak a létező politikai szerkezet megbontásával lehetett elérni, vagy azok háttérbe szorításával, akik már addig polgárosodtak. (Magyarország már saját népességét sem tudta alkalmazni – lásd a 2,5 millió kivándorlót. Magyarország már saját állampolgárainak sem mert több politikai szabadságot adni – lásd az általános választójog elodázását.)

Az első nagy háború végét követően a magyar társadalom a polgárosodás politikai feszítő erejére minden lehetséges választ megfogalmazott.

A Károlyi-forradalom a szabadság és tulajdon egységét felélesztve a polgárosodást minden addiginál tömegesebbé akarta tenni. Politikai demokrácia és földosztás – szabadság és a nép, a nemzet óriási többségét átfogó tulajdonteremtés. S mindez együtt.

A kommün azt mondta: a polgárosodás elégtelenné válására az a válasz, hogy megszüntetünk minden polgárt. Diktatúra és tulajdonnélküliség – ez is harmónia.

A porondon végül is győztesnek maradt Horthy-rendszer – visszanyúlva a századelőn már megindult mozgalmakra s a többi, öt megelőző válaszlehetőségre reagálva – azt mondta: parciális erejű, inkább hűséget jutalmazó, semmint tényleges földosztás (Nagyatádi Szabó-féle földreform) és antiszemitizmus, a meglévő polgárok visszaszorítása, kiszorítása. Kell a hely másoknak – egyetemen, munkahelyen egyaránt. A polgárosodás társadalomtörténeti feszítőereje igazából nem módosult, hiszen a parasztpolgárrá válás tömeges útja továbbra is lezárt maradt; hiszen az egész kurzus lényeges eleme az volt, hogy – ha némi vérfrissítés árán is – fenntartsa az úri társadalmat, megőrizzen egy alapvetően tradicionális záróréteget a magyar társadalomban. A feszültségek kanalizálására azonban kitűnően megfelelt a tekintélyuralmi, keresztény-nemzeti, antiszemita kurzus. A polgárosodás minősége egyre rosszabb képet mutatott, hiszen immár a polgár (illetve a polgárok egy részének) magánéletébe is belenyúlt a rendszer – volt, hogy nem engedte egyetemre, s egy idő után azt is megmondta, hogy ki lehet a férje, felesége, s persze előbb-utóbb abba is beleavatkozott, hogy lehet-e tulajdona. A polgárosodás folyamatában tehát a Monarchia már amúgy is egyre konzervatívabbá váló liberalizmusához képest is visszafogottabb szabadság-elv érvényesült, s ez előbb-utóbb azt eredményezte, hogy a tulajdonbírhatalom – politikai megfontolásból eredő – korlátozása is bekövetkezett. Mindez oda vezetett, hogy a magyar polgárság, egy, a már a dualizmusban is kialakult működési elv alapján, tömegében egyre inkább csak középosztály s nem középpolgárság lett. Ezalatt azt értem, hogy a közélet polgári értékei végképp visszaszorultak, s maximum egy életmód, életfelfogás kereteiben élhetett valaki polgárként – addig, ameddig hagyták. Azok, akik akár társadalmi helyzetükben, akár gondolkodásukban különféle hangsúlyú polgári értékeket képviseltek, legfeljebb középosztályként, s nem a közéletet átható, azt reguláló középpolgárságként léteztek. A magyar polgárság politikailag, közéletileg is öntudatosodó,

a szabadság és tulajdon reformkori egységét képviselni kívánó mozgalma ugyan kibontakozott a századelőn – éppen hogy a Monarchia polgárosodási folyamatára való reflexióként –, de ez a „polgári radikalizmus” (igazából polgári demokratizmus) a Horthy-érára vékony erecskévé apadt, s a milliós nagyságrendű magyar középosztálynak csak töredékére hatott.

A helyzet illusztrálására talán elegendő egy, a maga finomságában megnyilvánuló példát megemlíteni, s ez a pesti Újlipótváros esete. Az egykori malomvidéken a 30-as évektől a 40-es évek elejéig épült ki az a városnegyed, amely híven tükrözte, hogy a magyar polgárságban – akárcsak a dualizmus időszakában – megvan az európai szintű civilizatorikus és életmódot jelentő komfort- s élettérigény. A kommercializálódott neobauhaus stílus és funkcionizmusa érvényesült a városnegyednyi nagyságú építkezésben. Az Újlipótváros és a Lipót kört túloldalán már a múlt században kialakuló Lipótváros – noha stílusában különbözik – jól reprezentálja a magyar polgárosodás európai színvonalú erejét és folytonosságát. Igen ám, de ez a két, társadalmilag összefüggő s alapvetően polgári városrész a 30-as évek vége felé már új nevet kapott, s a kurzus historizáló, keresztény-nemzeti ideológiájú megnevezéssel fedte le: Szent István városnak hívta. Az elnevezés nem ment át a mindennapi szóhasználatba, de léte jelzi, hogy a magyar polgárság közéleti értékvilágának ereje még arra sem volt elegendő, hogy adott lakókörzete megnevezésében összhangba hozza mindennapi szóhasználatát a hivatalossal. (Igaz, hogy a magyar munkásosztály egyik fellegrájának számító, megnevezésében honi Los Angeles, az Újlipótváros mellett levő Angyalföld sem járt jobban: a kormányzó feleségéről Magdolnavárosnak keresztelték át.)

A magyar polgárosodás minőségét döntően megszabó, az úri társadalomra építő kurzus ideológiai szövetségest nyert azok közül, akik a parasztpolgárosodást sürgették. Ahogy a századfordulóra létrejött a polgárság önálló politikai képviselőjének igényét képviselő mozgalom, úgy a két háború közti Magyarországon kialakult a parasztpolgárosodást kívánó népies tábor, a maga sokszínű eszmei világával. Azok, akik a magyar parasztpolgárosodás legfőbb gátját – nem kevéssé a keresztény-nemzeti kurzus hatására – a magyar polgárságban lelték fel, így vagy úgy csatlakoztak az „úr és paraszt a magyar élet egységében” elgondoláshoz. Ahol is nincs polgár – tehát a még meglévő is ki kell iktatni. Többségük azonban a polgárosodás legfőbb akadályát a nagybirtokrendszer és a polgári tulajdonviszonyok együttesében látta – s ezért valamiféle harmadik út mellett voksolt. Ez a magatartás azonban – logikusan – kacér viszonyba került a meglévő polgárságot gyengíteni akaró, politikai antiszemitizmustól átitott kurzussal, épp úgy, mint ahogy a kapitalizmust így vagy úgy ellenző baloldali erőkkel. (Komlós Aladár mesélte: Illyés Gyulával előfordult, hogy mialatt az akkori miniszterelnöknél, Gömbös Gyulánál vacsorázott, azalatt a politikai rendőrség házkutatást tartott nála.)

A Horthy-éra Magyarországnál úr és polgár kiegyezésre, kompromisszumra is hajló szimbiózisra egyre inkább meg-

bomlott. A polgár fokozatosan arra kényszerült, hogy csak tulajdonát védje, mentse, s szabadságával alig gondoljon – meghúzza magát középosztályként, és ne akarjon középpolgár lenni. (Ha magatartást akarunk elképzelni, akkor gondoljunk Kabos Gyula számtalan, ma is látható filmszerére!) Az úr pedig hajlott arra, hogy a szabadságát már alig védő polgár tulajdonát is megszerezze, s elvegye tőle azt a lehetőséget is, hogy polgári életformát élhessen. (Gondoljunk csak Zsolt Béla *Kilenc koffer* című könyvére!)

A magyar polgárosodás hányatott sorsú fejlődése 1945-ben páratlan, de nem tehertelekek nélküli lehetőséghez jutott. Egyszerűen szétroppant az a társadalmi záróréteg, amely visszafogta a honi polgári átalakulást: az úri Magyarország – tendenciájában – elemiire bomlott. Megindult egy olyan szabadságközpontú, demokratikus fejlődés, amelynek első és felmérhetetlen jelentőségű tette a földosztás volt: több mint 600 ezren (családi kihatásában nézve legalább 2,5 millió ember) jutottak tulajdonhoz! Felrobbant a nagybirtokrendszer, s végrevalahára megnyílt a parasztpolgárosodás lehetősége. Ugyanakkor – éppen a holocaust és a háború utáni kivándorlás miatt – az addigi magyar polgárság jelentős része fizikailag szűnt meg. S mindemellet a bontakozó szabadság és az újraformálódó magántulajdon-elosztás időszakában politikusi kulcsszerepbe kerültek azok az erők, akik a polgárosodás egészének tagadásából vezették le önnön politikai igazolásukat.

Az 1945 és 1948 közti, egyre szélesebb kört átfogó államosítások, gazdasági, tulajdonrabló céllal indított koncepciók perek jelezték: nem marad tartós az a szabadság, amelyben a tulajdon egy tollvonással elszedhető.

Egy frissen tulajdonhoz juttatott, saját polgárosulási lehetőségét még csak kóstolható parasztság, egy megrikított polgárság állt szemben egy olyan politikai akarattal, amely a parasztságtól el akarta venni, ami az övé, s a polgárságot fel akarta számolni – mind tulajdonosi, mind értékhorozói mivoltában. Ez a politikai akarat – a kommunista párt – ráadásul bírta az országot megszálló hatalom, a Szovjetunió támogatását. A magyar társadalom azonban még az egyenlőtlen erőviszonyok ellenére sem adta fel saját polgárosulási energiái iránti igényét: többségében sehogy sem akart bizalmat szavazni a kommunistáknak. S itt tényleg lényeges figyelembe venni, hogy *nem* azért, mintha a már amúgy is szétesett úri Magyarországot igényelte volna. Pontosan ellenkezőleg: végre valahára tömegek láttak esélyt arra, hogy éppen a múlttal szemben, a maguk szabad urai lehessenek.

Ha a Horthy-korszak csökkenő szabadsága azt bizonyította, hogy a tulajdonból logikailag nem következik a szabadság, akkor a koalíciós korszak alakulása azt dokumentálta, hogy elporlik a szabadság, ha a tulajdonhoz bármily – koholt – jogcímen hozzá lehet nyúlni.

Szabadság és tulajdon között tehát csak a polgárosodás konkrét minősége teremthet szoros kapcsolatot, hiszen logikai bizonyossággal csak annyit lehet mondani, hogy a tulajdonból nem következik a politikai szabadság, politi-

kai szabadság pedig nincs tömeges polgárosodás ill. tömeges polgári tulajdon nélkül.

No mármint, ha az 50-es évekről esik szó, akkor nyilvánvaló, hogy az egész akkori vezetés felismerte, hogy a szabadságnélküliség legfőbb garanciája a társadalom polgárosultságának lehetőleg teljes kiirtása. Kettősen: úgy is mint a tulajdontól való megfosztás, s úgyis, mint a polgári értékvilág felszámolása. (A polgárosodás radikális és totális felszámolását akarók és végzők között jó néhány polgári indíttatású személy volt – nem egy közülük zsidó. Megítélésem szerint az ő esetükben egy kicsit hasonló a helyzet, mint azoknál a népieseknél, akik a polgárosodás egyfajta minőségével szembekerülve a polgárosodás egészét megtagadták és vad indulattal felszámolásában gondolkodtak. A közéleti, politikai önmegevalósításában lefojtott polgárosodás ezeknek az embereknek azt sugallta: életképtelen a magyar polgárság – következésképp tagadni kell. S erre a tagadásra kiváló lehetőséget biztosított a kommunista ideológia, mozgalom, amely ráadásul kommunistaként felemelkedést tett lehetővé azoknak, akiket a magyar úri világ zsidó származású polgár mivoltukban soha vagy alig engedett volna közéleti-politikai érvényesüléshez. Jellemző azonban, hogy ideológiai elkötelezettségük ellenére sokan még tartották a polgári világban gyökerező szokásaikat – elegendő itt Kun Béla mellényes, nyakkendő munkásalakjára, vagy Lukács György szivarozó, bonyolult, értelmiségi módon fogalmazó askéta-karakterére utalni. De hát vég eredményben ez már ennek a polgári milióból jövő kommunista értelmiségnek a sajátos stíluszavara, ahol is már nem a zsidó származás a lényeg, hanem a polgári ízlés és értékvilág igazából soha meg nem tagadott, „csak” politikailag felszámolni akart mozzanata. Ezért áll elő – szükségképpen – az a konfúz helyzet, hogy a nép egyszerű szolgálói a nagy-polgár és az addigi uralmi szakszerűséget megtestesítő dzsentri keverék-életére oly nyitottá válnak.)

A Magyarországon 1948 után berendezkedő rendszer makacs következetességgel próbálta ezt az elképzelést érvényesíteni, s ennyiben az ún. 1950-es évek a magyar polgárosodás szempontjából sokkal rosszabbak voltak, mint a gerincroppantó 1850-es évek.

Rendkívül következetesen számolták fel a tulajdont: nemcsak a városi kisipar, az értelmiségi magánpraxis, de – a legnagyobb számban – a parasztság látta ennek kárát. Pontosán számszerűsíteni még ma sem tudjuk, hogy hány százezer (!) esetben hurcoltak meg, vertek meg, kergettek öngyilkosságba vagy zártak börtönbe parasztembereket azért, mert kisebb-nagyobb földjüktől meg akarták őket fosztani.

De nemcsak a tulajdon, hanem a polgári értékvilág ellen is kíméletlen hadjárat folyt: indexre kerültek könyvek, szigorúan cenzúrázott kultúrpolitika érvényesült. A polgári értékvilág elleni háború eredményességét azonban nem is annyira a kultúrpolitikai cenzúráról, hanem egészen mástól várták. Ahogy államosították a tulajdont, ugyanúgy államosították – az értelmiséget. A magángazdaság felszámolása és a központosított kultúrpolitika ugyanis azt eredményezte, hogy értelmiséginek Magyarországon csak az állam adhatott munkát, megbízást. Következésképp – s ez az ötvenes évek önmagán túlnyúló „eredménye” lett – nemcsak

a párt fonódott össze az állammal, hanem az állam is behalt szinte mindenhova: már az emberek magánélete is számonkérhető lett.

De hogy az erőszak, a parasztság kifosztása, az értelmiség államosítása nem tudott maradéktalan lenni – ez éppen azt bizonyítja, hogy a polgárosodásnak valójában történetileg nincs alternatívája, s legfeljebb minősége lehet alternatív.

Mert hát mi is történt? Ha a parasztságtól elveszik a földjét, akkor belekényszerítik az iparba – abba az iparba, amelynek erőltetett fejlesztéséhez a tőkét főként éppen a paraszttársadalom kizsárolásából szereztek. Olcsó munkástömeg jön létre – s éppen erre van szüksége az iparosításnak.

A világ tehát kerek. Legalábbis látszólag. Mert ha a paraszti létből az emberek tömegesen átkerülnek a munkáséletbe, akkor urbanizáltabb viszonyok közé jutnak – még akkor is, ha a hirtelen urbanizációt minimális infrastrukturális fejlesztés kíséri is. Az urbanizáció pedig – szemben az izolált paraszti léttel – sokkal inkább szerveződésre, politikai és értéktudatosodásra ösztönöz. A paraszti létben az egyén teljes védtelenséggel élheti meg a Nagy Állammal szembeni kiszolgáltatottságát. Nem így áll a dolog összefüggésben, dolgozó, rosszul fizetett munkásként. S ráadásul a munkás lét jóval nagyobb tájékozottságot tesz lehetővé. Rendkívül könnyen és a mindennapi tapasztalat szintjén tudatosulhat a kollektív kiszolgáltatottság s a kollektív fellépés szükségességének tudata – még akkor is, ha nagyrészt elsőgenerációs munkásokról van szó!

De a polgárosodás szempontjából talán lényegesebb, hogy egy ilyen mechanizmus hogyan fordítja szükségképpen önmaga ellen a totálisan államosított értelmiséget ill. annak egy jelentős részét.

Az ún. ötvenes évek az oktatást kiemelten kezelte. No nem azért, mert emberbarát lett volna, hanem evidens szükségéből. Az ötvenes évek elején a középiskolai tanulók száma két és félszer, az egyetemi hallgatók pedig 3,3-szer voltak többen, mint a háború előtt. Szükség volt az értelmiségre, három okból is. Először: a holocaust a magyar értelmiséget is megriktította (gondoljuk meg: a háború előtt az orvosok közel fele, a mérnökök majd 40 százaléka volt zsidó). Másodszor: a maradék értelmiség jelentős részét – éppen polgári értékeik miatt – megbízhatatlannak nyilvánították, s kizárták őket az értelmiségi pályákról. Harmadszor: a mértéktelenül felfuttatott iparosítás és a centrális irányítást megtestesítő bürokrácia habzsolta az értelmiségieket – még ha félkész állapotban voltak is.

Az értelmiség azonban – még ha államosítva van is – szakmai tudása és társadalmi szerepe okán mintegy automatikusan „nyílik rá” azokra a polgári értékekre, amelyek egy monolitikus szerkezetet bomlaszthatnak. A hatalmi koncentrációból adódóan pontosan az értelmiségi pártbürokrácia tette meg az első lazító lépéseket, s nem kellett sok ahhoz, hogy az alkotó értelmiség felsorakozzon mellé. A szabadság – amely egyébként az értelmiségi termelés feltételei közé tartozik – pontosan azoknak lett elemi erejű

követelése, akiket a rendszer – úgymond – „felemelt” (lásd Petőfi-kör).

1956 – szempontunkból – nem volt más, mint a magyar társadalom önvédelme, a polgárosodás elemi igényének egyfajta érdekegyesítésben történt kifejeződése. Az értelmiség a politikai szabadságot, a paraszt a földjét akarta, a munkás pedig – a munkástanácsokon át – uralni kívánta a nevében, de ellenére működtetett ipari tulajdont. Szabadság és tulajdon egysége ismét hazaszerettként jelent meg, hiszen ellenfélként a szabadság- és tulajdonnélküliség összefonódottságában kifejeződő, a Szovjetuniótól való függéshez ragaszkodó akarat tűnt fel.

Az 1956-ot követő terrorhullámot, a Haynau-időszakot követően, Magyarországon politikai szerkezetében a Bach-korszakra, a polgárosodás vonatkozásában pedig egy új szakaszra utaló periódus kezdődött. A politikai rendszer, ténylegesen tudomásul véve 1956 elemi erejű mondanóját, megpróbált valamiféle sajátos polgárosodási modellt működtetni. Fokozatosan lehetővé tette, hogy az emberek fogyasztási polgárosodása teret nyerjen. Ezt részben a felhalmozás arányának némi visszafogásával, részben pedig a tulajdon érvényesítésével tette lehetővé ill. követelte ki tőle 56. Igen kis hányadban ugyan, de újból teret nyert a magántulajdon. Sokkal jelentősebb tényező azonban, hogy – nem csekély önkizsákmányolás árán – az emberek munkaerejük egy részét s az állami tulajdont egyfajta kvázi-magántulajdonként működtetve szert tettek többletjövedelemre. Az ún. második gazdaság rendszere – igaz, eltérő mértékben – a 70-es évek végére, a 80-as évek elejére a keresők majd 70 százalékát fogta át! S persze az sem elhanyagolható, hogy a parasztpolgárosodás tekintetében is valamiféle suta kompromisszum született: a háztájinak nevezett „fél-tulajdon”. (Igaz ugyan, hogy az 5 millió kereső közül alig egy millióan dolgoznak a mezőgazdaságban, de – éppen az önkizsákmányolás és a családi „besegítések” miatt – egyes számítások szerint a magyar mezőgazdasági produkció majd 3 millió ember törvényes munkaidejét emésztí fel.) Emellett sajátos magántulajdon – amely a földterület töredékére terjed ki – szolgáltatja a honi hús- és zöldségtermelés majd felét!

Lassan, fokozatosan kialakult egy új magyar középosztály – megint csak a nélkül, hogy középpolgársággá vált volna. Sem szociális eredetében, sem összetételében nem egységes képződmény, amelybe egyaránt bekerülhet termelő, szakmunkás, értelmiségi vezető bürokrata. Középosztályi mivoltát hasonló fegyvertárában juttatja kifejezésre – lett légyen szó autóról, lakásról, hétvégi házról, utazásról stb. Napjainkig bezárólag szinte pontosan követhető, hogy melyek azok a tényleges és szimbolikus jelentőségű középosztály-tárgyak, fogyasztási szokások, amelyek a társadalmi azonosságtudatot teremtik meg.

Persze a nagyfokú fogyasztás-orientáltság egyik fő oka az volt, hogy a tulajdon bírásának korlátai továbbra is igen erősnek bizonyultak. A politikai rendszer hosszú ideig azt is tiltotta, hogy valakinek két lakása legyen, s arról aztán végképp nem lehetett szó, hogy valaki egyre növekvő termelőtulajdont tartson.

Mindazonáltal a létrejött magyar középosztály – ha nem is feszültségektől mentesen – igyekezett komfortossá tenni életét egy igen mérsékelt politikai szabadságban gondol-

kodó szerkezetben. Ez a rendszer pontosan annyira volt szabad, amennyire a magántulajdonnak szerepet szánt. Nem volt jó, szeretni sem lehetett, de nem volt elviselhetetlen. Nem indulatot, hanem rálegyintő belenyugvást váltott ki; nem azonosulást, hanem cinikus világlátást eredményezett. Gyarapodni lehetett, de a szó teljes értelmében polgárosodni nemigen.

A hetvenes évek ill. a nyolcvanas évek elejének ún. „közmegegyezése” pontosan egy ilyen társadalmi háttérre alapult: a párt- és állami bürokrácia továbbra is politikai kontrollmentes hatalma egyrésztől, a társadalom fogyasztási középosztályosodása ill. a középosztályosodás hite másrésztől. Látható, hogy míg a középosztály lemond arról, hogy közéleti, politikai polgári értékekkel áraszsa el a társadalmat, addig az „úri társadalom”, a párt és állami bürokrácia tudomásul veszi, hogy – szemben az eredeti, 50-es évekbeli politikai szerkezettel – létrejöhetnek olyan széles társadalmi csoportok, amelyek nála jobban élnek, gazdagabbak. Nem szól bele az emberek magánéletébe, cserébe pedig az emberek nem kotyognak bele a közéletbe. S persze a felállás egy idő után azt is lehetővé teszi, hogy a nem örökletes, de befolyást biztosító hatalmi pozíciókban ülők összefonódjanak az egyre tőkeerősebb, politikai befolyás nélküli csoportokkal: létrejön az egyre több ponton egymásba kapcsolódó szimbiózis.

Ezt a fajta – jobb szó híján – „sunyi polgárosodó” helyzetet belülről két tényező kezdte ki. A továbbra is kontrollmentes bürokrácia tönkretette az ország gazdaságát, s a következmények felelősségét nem akarta egyedül viselni. (Kis nyelvézeti kitérő: noha az ország vezetése legjobban a társadalmi ellenőrzéstől félt, s a hatalmat kisajátító módon kezelte, mégis szerette a többes szám első személyt. Lehetőleg minél kevesebb embernek jusson eszébe, hogy *ők* rontották el a dolgokat. *Mi* tettük ezt: tehát csak magunkra haragudhatunk.) Persze a felelősségmegosztásra, -áthárításra ösztönzött a szovjet példa is. Így aztán a politikai vezetés úgy gondolta, hogy 1988-tól tágabbra vonja a szabadság határait. Azt remélték, hogy az általuk előidézett válság felelősségét úgy sikerül megosztani, hogy közben igen szabadelnének tűnnek s – miután a társadalomnak addig csak a magánéleti szabadságát hagyták meg – nem szembesülnek a komoly politikai ellenféllel; hatalmuk alig csorbul. Új ruhát vesz fel a meztelen király.

Ha a középosztály csendes, undorkodó kompromisszumra létezett is, ez messzemenően nem jelentette azt, hogy a szabadságnélküli rendszer kritikája ki se alakult volna. Fokozatosan, különféle szinteken és erővel, eltérő szervezethez, de már a 70-es évektől létrejött egy értelmiségi ellenállás. A humán értelmiség továbbra is teljesen államosított társadalmi csoport maradt (az 50-es évek kontinuitása itt nem változott), s ráadásul napi szinten szembesült a különféle formákban jelentkező cenzúra embernemőritő, megalázó hatásával – anélkül, hogy a középosztályosodás áldásából igényeihez képest részesült volna. Azaz: megkapta a szabadságnélküliség legkeményebb oldalát és a politikai akarattól függő egzisztenciális kiszolgáltatottságot, a tulajdonnélküliségből adódó védtelenség érzését.

Így azután, amikor a rendszer elkezdte felelősségmegosztó, szabadságnövelő manőverét, akkor a megnyitott csatornákon át elemi erővel tódult be a humán értelmiség. (Gondoljunk csak a jelenleg legnagyobb befolyással rendelkező ellenzéki pártok – MDF, SZDSZ stb. – vezető garnitúrájára!) Előállt az a helyzet, hogy a polgárosító funkciók – eltérő intenzitással és intencióval – a humán értelmiségre hárultak. Képzettségükből, habitusukból következően igen erősen szabadságérzékeny társadalmi csoportról van szó, s éppen ezért sikerült is megbontaniuk a pártbürokrácia felelősségmegosztással hatalmat konzerválni akaró törekvéseit. Szereplésük – s ez polgárosító funkciójuk lényege – egy állam-polgári ethosz felélesztésére irányul; arra, hogy a polgári szabadságesszmény részben intézményekben, de ami fontosabb: közéleti magatartási normákban konkretizálódjon. (Nem akarom összemenni a köztük levő lényeges politikai eltéréseket, hiszen különböző tradíciókhoz kötődnek: van, aki a két háború közti népiesség, van, aki a múlt századi liberális örökösének tekinti magát. De számomra, szempontjaim alapján, ez most elhanyagolható, hiszen közös az, hogy – ténylegesen – a közélet, a politika polgárosítását képviselik.)

Ugyanakkor éppen a gazdasági válság, a középosztály közéleti mentalitásbeli gyengesége és hiányos tökéreje folytán Magyarországon a polgárosodás átütő erejének valóra váltásához ismét a politikai hatalmon, az államon át vezet az út. A liberális-demokratikus szabadság megvalósításához állami intervenció kell. Pedig: a polgári szabadsághoz nemcsak párt és állam szétválasztása, a politikai hatalom demokratizálása szükséges, hanem az is, hogy az állam minél kisebb területre szoruljon vissza; befelé inkább szolgáltató és civilizatorikus, mintsem aktív politikai, sok létszférába behatoló erő legyen. S persze – mivel az állam a legfőbb tulajdonos – a tulajdon is csak az államon keresztül kapcsolódhat az emberhez.

Lesz-e tehát Magyarországon a szabadság és tulajdon elvén alapuló hazaszeretet; lesz-e tehát olyan polgárosodás, amely sikeressé teheti ezt a társadalmat, országot? Hiszen ne feledjük: eddig – az antik, zsidó, germán, keresztény elemekből építkező kultúrkörben – csak azok a társadalmak bizonyultak sikeresnek, ahol a szabadság és tulajdon együttes értéke érvényesült; ahol a szabadság egyetlen korlátja a tulajdon, s a tulajdon egyetlen gátja a szabadság; ahol nemcsak kiegészítik, de gátolják is egymás túltengését.

Hogy a magyar polgárosodás zezugos, de folyamatos útja merre kanyarodik, nehéz megmondani. Ha az elmúlt évtizedek középosztályosodásából kierekesztett, kimaradt rétegek helyzete gyorsan romlik, akkor könnyedén teret nyerhet egy lényegileg szabadságellenes, populista tekintélyelvű kurzus, amely nevezheti magát népi-nemzetinek, piros-fehér-zöld szocialistának, kereszténynek. Tulajdonképpen mindegy az, hogyan becézük: eredményében egy áramvonalasított Horthy-érához vezet. Ha az önmagát mentő vezetőrétegnek elegendő ideje marad, hogy a szabadság kontrollja nélkül nyúljon bele a tulajdonviszonyokba, akkor a polgárosodás diktátumoknak lesz kiszolgáltatva. Alávetetten sodródó s nem tudatosan önmagát építő folyamatá válik, a

technokrata „racionalitás” fojtja meg; amikor is megint csak egyfajta szabadság létezik, a mások által nekünk megmondott „felismert szükségszerűség”.

Azt hiszem, minden az átalakulást kondicionáló értelmiségen és az összetételében rendkívül heterogén középosztályon múlik. Ha ez az értelmiség elhiszi, hogy valamiféle „békés” átmenet az egyedül üdvözítő, akkor lemond arról, hogy tömeges mértékben gerjessen, előhívjon egy közéleti-politikai polgári mentalitást. Az ún. „békés átmenet” csak azoknak kedvez, akik az eddigi hatalmi technikákkal az eddigi mentalitást uralták ill. azoknak, akik egy már lezajlott polgárosodás megelőző szakaszait akarják újraéleszteni. A „béke” ellentéte ti. nem a véres háború, hanem a konfliktus, s a konfliktusfajtákon belül csak az egyik – méltán kiiktatni akart – szélsőséges forma az erőszak. A békével szemben a konfliktusos (de nem szélsőségesen konfliktusos) politizálás hívhajta elő a politikai-közéleti szabadság működtetéséhez szükséges civil kurázsit, polgári értékállalást. (Annál is inkább így van, mert a konfliktusra okot adó tényezők léteznek – csak nem eltakarni kell őket.) Hiszen a szabadság nem egyszerűen intézményesült játék, hanem mentalitás. A kialakításáról való lemondás a szabadságot vesztes helyzetbe hozza – bármennyi párt legyen is. A sokféle „békétlenség” – a tüntetéstől a népszavazásig, a sztrájkig – a polgárosodás szempontjából pontosan arra való, hogy az emberek saját döntésük alapján merjenek, kényszerüljenek igen és nemet mondani, közös élményként szembesüljenek saját kurázsijukkal. Tisztában vagyok vele, hogy az eddigi magyar polgárosodás egyik legnagyobb hiátusát nem lehet azonnal felszámolni, nem lehet egy társadalmat erőltetett mentalitásváltásra kényszeríteni. De ezzel együtt arról sem lehet lemondani, hogy megkíséreljük az embereknek visszaadni önbecsülésüket, saját akaratuk jogát – azt, amitől a szabadság életképes lehet.

De a középosztályon is sok múlik. Kész-e szerveződni, kész-e fogadni a békétlenség impulzusait; kész-e tudomásul venni, hogy másként is lehet középosztály, mint eddig volt. Kész-e felfogni, hogy önmaga fenntartásának egyetlen lehetőség, hogy középpolgárrá, az egész társadalom reguláló erejévé kell válnia – ha nem akar a „technokraták” vagy a régi tekintélyelvűséget modernizálni akarók rabja maradni.

A polgárosodás mai szakaszában igen nehéz egy olyanfajta érdekegyesítést létrehozni, mint 1848 előtt vagy éppen 56-ban. Az ellenfél diffúzabb, a társadalmi háttér is más. De az érdekegyesítésre mégiscsak szükség van, hiszen ha a polgárosodás, a polgári átalakulás holtvágányra kerül, akkor mindenki egy sikertelen ország állampolgára lesz. S az egyénileg sikeresek életét is megkeserítik a közeg kudarcából fakadó következmények.

S persze az érdekegyesítéshez, a magyar polgárosodás szabadság és tulajdon egységén és kölcsönös önkorlátozásán alapuló sikeréhez talán nem is kell oly sok. Talán elég néhány alapvető összefüggés józan belátása, vagy – ami még jobb – a belátás kényszerűsége. Ahogy a zalai követ mondta a 30-as években: „nem az a boldog ország, hol legtöbb gazdag ember, hanem az, hol legkevesebb szegény ember vagy”. Másként szólva: „Tulajdon és szabadság azon édes kötelékek, melyek a polgárt legszorosabban kötik hazája sorsához.”

A magyar polgárosodás kezdő mondatai.

S nincs vég – de végzet sem.

ÖRÖK MOZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET BUDAPESTI FILMMŰZEUMA

M Á J U S I M Ű S O R

François Truffaut rendezői sorozat I.

A sorozat első részének ismétlése, melyben Truffaut 1959 és 1975 között készült filmjeit vetítjük.

„Cités–Cinés” Városfilmek I.

A modern nagyváros a filmművészetben

Annak, ki szereti a nagyvárost, nem nehéz szeretnie a filmet; pontosabban nem nehéz ugyanabban a szenvedélyben, mely valamelyikhez fűzi, fölfedezni a másikhoz vezető intim kötődéseket. A modern nagyváros pontosan egyidős a mozival, történelmük közös. A „Cités–Cinés” egyszerre szeretné számba venni a valóságos nagyvárosi tér filmbeli ábrázolását, és a nagyvárost, mint a művészi fantázia szülöttét.

Városfilmek II.

Az európai kultúra fővárosai

Az Európa 11 kulturális fővárosát bemutató sorozatos, melyet a kontinens legnevesebb filmművészei (Angelopoulos, Chytilova, Jancsó, Olmi, Zanussi...) készítettek, a Magyar Televízióval közös rendezvényként mutatjuk be.

A jugoszláv film „fekete hulláma”

A baloldali értelmiség 1968 után sokkos állapotba kerül. Az általános csalódottságból és a bejárat út összegzésének igényéből születik meg a jugoszláv új film „fekete hulláma”, melynek most négy, legnagyobb botrányt kavart filmjét mutatjuk be.

A H Ó N A P F I L M J E

Wim Wenders: Berlin fölött az ég

„Föltámadt bennem a vágy, és fölillant előttem a fény; a Berlinnek és Berlinről szóló film vágya. Benne lenne, hogy mi is ez a város a háború vége óta. Benne lenne végre, ami annyi Berlinben forgatott filmből hiányzik, pedig látszólag annyira szembeszökő: bizonyos érzések, az a valami, ami a levegőben, a lábunk alatt van, ami olyan alapvetően megkülönbözteti az itteni életet a másol, más városokban élt élettől. Hogy visszatérjek a film megcsinálásának vágyához: olyan valaki vágya ez, aki sokáig távol élt Németországtól, és aki csak ebben a városban volt képes fölismerni, hogy mit is jelent németnek lenni. Pedig nem vagyok berlini. De húsz éve, valahányszor odamegyek, egyedül ott szerzek igazán német tapasztalatokat, mert ott fizikailag és érzelmiileg egyaránt jelen van a történelem. Az a történelem, ami Németországban, az NSZK-ban másutt csakis tagadásként vagy hiányként élhető meg.” (Wim Wenders: Filmelőzetes egy leírhatatlan filmről, részlet)

RÉSZLETES HAVI MŰSORFÜZET ÉS JEGYVÁSÁRLÁSRA JOGOSÍTÓ TAGSÁGI IGAZOLVÁNY KAPHATÓ A MÁTRA MOZIBAN (BUDAPEST VII. LENIN KÖRÜT 39.)

ÖRÖKMOZGÓ ÖRÖKMOZGÓ

Kőrössi P. József

MIRE VALÓ AZ ANYAEMBER
MIRE VALÓ AZ EMBERBEN LAKÓ JEGESMEDVE
KÜLÖNÖSEN AKKOR, HA NEM LAKIK BENNE
ÉS MINEK ÖRÜLJÜNK

itt állok másként nem tehetek
így se úgy se másként se

*minden jegesmedve jegesmedve
minden jegesmedvében legalább egy
jegesmedve lakik folyamatosan*

*vannak jegesmedvék akikben nagyrítván
több jegesmedve is lakik egyidőben folyamatosan
ezek az anyamedvék velük mindig történik valami*

*vagy nem történik és akkor nem anyamedvék
vagy nem arra valók*

*minden valamirevaló állatban
egy valamirevaló állat lakik
még némelyik bogárban is lakik olykor
egy valamirevaló bogár például szarvasbogár*

*de hogy mire való egy jegesmedvében a jegesmedve
és egy szarvasbogárban a szarvasbogár nehéz a kívülállónak
megállapítani*

*minden a helyét változtatja
minden még egyszer történik
és csak még egyszer*

*vagy: ahogy tetszik:
minden még egyszer történik
és csak még egyszer*

*az emberben nem lakik semmi és senki folyamatosan
az ember sem az emberben lakik de nem is a jegesmedvében
szívesebben valahol*

az anyaemberben mindig történik valami
az emberiség érdekében
és akkor az anyaemberben is lakik valaki

ha az anyaemberben nem történik semmi
akkor nem anyaember vagy nem arra való

a jegesmedve nagy állat
nagyra nőtt benne a jegesmedve
megférnek egymással
meg elfér benne az ember meg az anyaember is folyamatosan
a jegesmedvében

de az emberben nem fér el az állat
valami mindig kilóg belőle teljesen
az ember nem nagy már
csak szertelen

és nem fér el benne a jegesmedve sem
csak képzelet

végül örülünk:

örülünk hogy az emberben elfér az anyaember
aki nem jegesmedve

ha nem is mindig folyamatosan de egy mindig biztosan elfér
legfeljebb nem benne lakik folyamatosan
nem az emberben

az emberben manapság semmi sem lakik
de elfér benne egy szarvasbogár anyaszültmeztelen
az emberben az anyaember mellett egy biztosan folyamatosan
örülünk hogy nem kell neki örülünk hogy nem kell neki folyamatosan

---

Vezéráldozat

GRENDEL LAJOS

Kedvem volna ismeretelméleti gubancnak nevezni a fiatal sakkmeister, L. P. esetét, mert a legnehezebb végjáték-feladványoknál is bonyolultabb. Pedig maga a történet hétköznapi banális, és úgy indul, mint egy krimi. Egy ködös januári estén L. P.-t leütötték a Széplak utcában, barátját, Esztert pedig megerőszakolták.

Tizenegy óra lehetett, L. P. és barátja a villamosra vártak. A szemközti borozóban éppen záróra volt. A ködben L. P. nem látott messzire, s bár feltűnt neki, hogy a borozóból négy-öt tagú részeg csoport távozik, eleinte nem gondolt rosszra. Villamos egyik irányból sem jött. Eszter indítványára behúzódtak az átjáróba, mert ott valamivel melegebb volt, feltűnés nélkül csókolódzhattak, és a villamosmegállóra is odaláttak. Két éve jártak együtt, és március elejére tüzték ki az eljegyzésüket. Moziból jöttek, s L. P. rábeszélte Esztert, hogy az éjszakát töltsé nála. Az átjáró egyik sarkában olyan meghitt sötétség volt, hogy azt hitték, itt szinte láthatatlanok a külvilág számára. L. P., a fiatal sakkmeister, bal kezével átfogta barátja derekát, jobb kezével pedig félrehajtotta Eszter nyakán a sálát, hogy ajkaival hozzáférhessen a lány füléhez. Ekkor történt, hogy valaki durván hátbaszította. L. P. megfordult, s egy nála másfél fejjel magasabb, erős testalkatú fiatal férfit pillantott meg maga előtt. A férfinak durva vonású arca volt, vastag alsóajka és dús, hullámos barna haja. Érzett a leheletén, hogy ivott.

– Eredj innen – mondta L. P. – A lány a menyasszonyom.

És elkövette azt a súlyos hibát, hogy hátat fordított a férfinak, s így lehetővé tette, hogy az hátulról leüsse őt. L. P. nem egészen fél óráig feküdt eszméletlenül az átjáró sötét zugában. Hasogató fejfájással tért magához, s arra gondolt, reggelig meg is fagyhatott volna ezen a helyen. Ha látta is valaki a sarokban heverni, azt hihette róla, hogy részeg, és továbbment. L. P. úgy botorkált ki az utcára, hogy közben majdnem újra elájult, mert minden lépésénél mintha késsel vágkáltak volna sebében a tarkóján. Esztert a föld nyelte el. Viszont a ködből éppen kibontakozott az ötös villamos. L. P. nem sokat teketóriázott, fölszállt rá. Nagyon messze, Récsén lakott a szülei házában, ha lekéste volna az utolsó villamost, mehetett volna gyalog, mert taxit fogni Pozsonyban körülményes, és amúgy sem volt sok pénz nála. Azért a villamosban ellenőrizte a pénztárcáját, s szerencséjére a balszerencséjében, onnan egy fillér sem hiányzott. Csak Eszternek veszett nyoma.

Másnap este hétkor a szakosztály klubjában egy pohár citromlé mellett várakozott a barátjára. Eszter egyetemre járt, L. P. pedig a vízügyi kutatóintézetből, ahol beosztott mérnökként dolgozott, délután háromkor mindennap az egyesületbe ment. Eszterről mindenki tudta, hogy a menyasszonya, így szabad bejárása volt a klubba. A lány néha korábban érkezett, s akkor itt, a klubban vacsoráztak. Máskor kerestek az óvárosban egy éttermet, vagy vacsora helyett inkább moziba mentek. Ezen a napon a lány jócskán késett, s L. P. a kínok kínját állta ki, amíg úgy fél nyolc tájban meg nem pillantotta a ruhatárban Eszter karcsú alakját. A lány zaklatott volt és riadt, attól tart, mondta, hogy valaki követte az utcán. Persze lehet, sőt nagyon valószínű, hogy senki sem követte. Mielőtt leült volna, megvizsgálta L. P. sebeit. Levette róla a ragtapaszt, és megszemlélte a dió nagyságú dudort L. P. tarkóján, amely az ütés után sem vérzett, csupán egy piros pötty volt a közepében.

– Jól elintézt téged az a barom – állapította meg dühösen. – De ez ahhoz képest csekélység, amin én mentem keresztül.

Túl sok ismerősük tartózkodott a közelben, akárki akármelyik pillanatban az asztalukhoz ülhetett, ezért L. P. azt indítványozta, menjenek át a sakkterembe, ott kettesben lehetnek. Eszter földült volt, és nehezen, habozva vágott bele az éjszaka történet elbeszélésébe. L. P. a következőket tudta meg tőle: azután, hogy őt leütötték, még további három fiatalember jelent meg a helyszínen. Közrefogták Esztert. Az a férfi, aki

a támadást kezdeményezte, rugós bicskát vett elő a zsebéből, Eszter derekához nyomta a pengéjét, és így kényszerítette őt, hogy velük tartson. Nem mentek messzire. A Széplak utcának a Palace szállóhoz közel eső részén támadója betuszkolta egy tárva-nyitva hagyott kapun. A másik három fickó közül kettő velük tartott, a harmadik kint maradt őrszemnek a kapuban. A kapuból hosszú folyosó vezetett az elhanyagolt, koszos udvarra. Eszter támadója itt bemutatkozott. Na persze nem a nevét mondta meg, hanem csupán közölte, hogy a sorkatonai szolgálata idején ült már egyszer börtönben nemi erőszakért. Most nős, van egy hároméves gyereke, és nem óhajt még egyszer börtönbe kerülni. Ezért fölszólította Esztert, hogy viselkedjék okosan. Ha kiabálni mer, megöli, és elrejtí a holttestét ennek a lakatlan háznak a pincéjében úgy, hogy csak napok múlva találják meg, ha egyáltalán megtalálják. Ha viszont okosan viselkedik, nem esik bántódása. Eszter majd megőrült félelmében, de a lélekjelenléte nem hagyta el. Azt mondta, és nem hazudott, hogy éppen havivérzése van. Támadóját azonban ez egyáltalán nem zavarta, annál jobb, mondta, szereti a vért. Két társát visszaküldte a kapuba, és megnyugtatta Esztert, hogy amazoknak nem fogja kiszolgáltatni. Aztán a falnak döntötte a lányt, és háromnegyed óra leforgása alatt kétszer megerőszkolta. A két menet között néhány szót is váltottak. Miután a brutális vadállat, aki egyébként kőművessegéd volt, másodszor is kiürítette belé heréi tartalmát, így szólt nyájasan:

– Szóval, te egyetemre jársz.

– Igen. Orvostanhallgató vagyok – mondta Eszter.

A férfi ekkor lekevert neki egy hatalmas pofont.

– Ezt ezért – mondta. – Gyűlölöm az értelmiségieket. Tényleg szívesen megmártanám benned a bicskámat. Akkor megmutathatnád, milyen orvos lesz belőled.

Azzal röhögve otthagya Esztert, akit a rettegés az örület szélére kergetett, és csak soká merészkedett elő a folyosó végéből az utcára. Már régen elmúlhatott éjfél, mert az utca néptelen volt, s a villamosok sem jártak. A lány első útja természetesen arra a helyre vezetett, ahol L. P.-t leütötték. De L. P.-nek akkor hült helye volt már.

Eddig a történet második fejezete. L. P.-nek fölkavarodott a gyomra, és megesküdü, hogy nem hagyja annyiban a dolgot. Mindenekelőtt azt javasolta, hogy még másnap reggel tegyenek bejelentést a rendőrségen. Meglepetésére, erről Eszter hallani sem akart. L. P. cáfolhatatlanul logikus érveire újra meg újra tagadólag rázta meg a fejét.

– Semmi értelme – hajtogatta. – Ha kikerül a börtönből, márpedig nem marad bent örökké, meg fog ölni valakit.

– És így nem közveszélyes?

– Igen, de...

– Félsz, hogy rajtad áll bosszút, ha kiszabadul?

– Igen – mondta a lány. – Nagyon félek tőle. És ha eddig nem gyilkolt, a börtönben majd igazi gyilkos válik belőle.

A történet harmadik fejezete nem sokkal húsvét előtt, tehát az eljegyzésüket követően játszódott le. L. P., a nagyreményű ifjú sakkmester nővére közelgő születésnapjára a munkahelyéhez legközelebb eső édességboltban vásárolt egy doboz csokoládés bonbont. A desszertes doboz felső lapját egy húsvéti szokást ábrázoló kép díszítette. A képen népviseletbe öltözött fiatal férfi készül egy vödör vízzel nyakon önteni a mellette álló, ugyancsak népviseletbe öltözött, copfos parasztlányt. L. P. úgy meredt rá a képre, hogy talán még a szívverése is megállt egy pillanatra. Megkérte a pénztárosnőt, hogy a dobozt ne csomagolja be, és este a szakosztály klubjában megmutatta a képet Eszternek. Menyasszonya a szája elé kapta a kezét, és csaknem felsikoltott.

– Ez ő!

– Biztos vagy benne? Én ott az átjáróban nem láttam olyan tisztán az arcát.

– Egészen biztos – mondta Eszter.

L. P. eltette a dobozt a táskájába, s támadt egy vakmerő ötlete, amelyről azonban nem beszélt a menyasszonyának. Nővérét más doboz desszerttel köszöntötte fel, míg emezzel rögtön az ünnepek után fölkerekedett, és elment a csokoládégyárba. A reklámozstályon egy kis csürés-csavarás után megadták neki annak a fotósoknak a címét, aki a húsvéti jelenetet ábrázoló képet készítette. Pechje volt. A fotós külföldön tartózkodott, ezért csak a hónap végén tudott beszélni vele. Szerencsére azonban volt telefonja, s amikor L. P. a vízügyi kutatóintézetből egy reggel fölhívta, vonakodva bár, de ráállt, hogy találkozzanak. Mivel sosem látták még

egymást, meghívta L. P.-t a lakására. A fotós a Téglamezőn lakott egy nem is csúnya bérházban. Nagyjából egyidős lehetett az ifjú sakkmeisterrel, de szakállában és csaknem kopaszra nyírt hajában sok ősz szál termett már. Egy halom gyerek vette körül: L. P. megszámlolta őket, pontosan öt. A legidősebb sem lehetett több hétévesnél. Talán mert már megbánta, hogy ilyen sok gyereket nemzett, talán másért, a fotós mogorván és bizalmatlanul fogadta. Bizalmatlansága tovább fokozódott, amikor L. P. előadta jövetele célját, és megkérdezte, ismeri-e a desszertes dobozon látható férfit.

– Ferót? – kérdezte a fotós. – Mit akar tőle?

A fiatal sakkmeister azonban fölkészült erre a kérdésre, és otthon többször is elpróbálta magában, ahogyan válaszolni fog rá.

– A barátom. Együtt katonáskodtunk – mondta. Aztán úgy tett, mint aki nem tudja, helyesen teszi-e, hogy elmondja a teljes igazságot, s kivárt egy pillanatig. Majd rövid szünetet tartva így folytatta: – Jobban mondván, együtt ültünk a börtönben. Tudja, amikor Ferót amiatt a nemi erőszak miatt... – és elharapta a mondat végét.

Volt egy kis kockázat ebben a trükkben, L. P.-nek nem volt börtönviselt, züllött arca. Mit adott volna most azért, ha, mondjuk, forradás ékteleníti. De a fotós beugrott a trükknek.

– Hát igen. Fero nagyon rendes srác, de ha iszik, nem tudja, hogy mit csinál. Egyszerűen életveszélyes olyankor.

– Na igen – bólintott L. P. – Amióta leszereltem, nem találkoztam vele. S akkor mit látok? Ezt a képet, ni! – mutatott a desszertes dobozra.

– Pedig itt van Pozsonyban – mondta a fotós. – Egy munkásszálláson lakik. – S azon nyomban megadta a munkásszállás címét.

A következő napon, amikor a vízügyi kutatóintézetből nem a sportegyesület szakosztályába ment, hanem egyenesen a munkásszállásra, szerencsével járt. A Fero nevezetű bűnöző otthon tartózkodott, és L. P. a portás utasítására az előcsarnokban várakozott rá. A nyomorult gazember egy percig sem színlelte, hogy nem ismeri fel őt. Még vigyorgott is. Rosszakaratóan és gúnyosan, s arckifejezése minden tekintetben ellentétben állt bűnbánó szavaival. Mert L. P. nem kis meglepetésére, azt mondta:

– Igazán sajnálom, hogy leütöttem a múltkor. Remélem, nem esett nagyobb baja.

– Maga megerőszakolta a menyasszonyomat. Ezért még fizetni fog.

Fero, a bikák bikája, a duzzadó heréjű kőművesegéd nem hitt a fülének.

– Hogy megerőszakoltam? Ki mondta ezt magának?

– Tagadja?

– Tudja, mit? – mondta a gazember. – A sarkon túl van egy kocsmá. Mondok én ott magának valamit.

A sötét, bűdös lukban, amit a gyűlölt férfi eufemisztikusan kocsmának nevezett, L. P. újra végighallgatta az Esztertől immár ismert történetet. Ez a történet azonban nem ugyanaz a történet volt. A Széplak utcai elhagyatott ház koszos udvaráig minden stimmelt. A férfi végül is elismerte, hogy tényleg megerőszakolta egyszer a lányt. De csak egyszer! Nem mindegy, hogy hányszor? – gondolta a sakkmeister. Hát nem mindegy. A történet folytatása ugyanis ezen a ponton messzire elkanyarodott attól az iránytól, amerre Eszter elbeszélésében haladt. A férfi azt állította, hogy amikor végzett, rettenetesen megijedt, eszébe jutottak a börtönben töltött évei, és egyik pillanatról a másikra úgy kijózanodott, mintha egy korty bort sem ivott volna az este. Természetesen esze ágában sem volt kárt tenni Eszterben. S akkor valami olyan dolog történt, amire végképp nem számított. A lány odabújt hozzá, elkezdte csókolgatni, majd minden kényszer nélkül csatlakozott hozzájuk. A Palace szállónál feloszlott a társaság, de a Fero nevű gazember egyik barátja, az, akit őrszemnek állítottak ki a kapuba, azt javasolta, menjenek ki hármában hozzájuk. Eszter lelkesen támogatta az ötletet. Ez a fickó Ligetfalun bérelt egy szoba-konyhás lakást, s akkor a Prior áruháznál fogtak egy taxit, és kimentek oda. A fickónak, aki a lakás, aranyból van a szíve, állította a Fero nevű mocskos bűnöző, azonnal felszabadította kettejük számára a szobáját, ő pedig kivonult a konyhába, és ott egy rozzant díványon húzta meg magát reggelig. Eszter azonnal levetkőzött, ittak is egy keveset, aztán a különös kéréssel fordult ehhez a Feróhoz, hogy erőszakolná meg még egyszer, ugyanolyan brutálisan, mint ott, az udvaron. Hát így történt.

– Egy szavát sem hiszem el – mondta L. P.

Fero begyömöszölte a szájába egy rágógumit, és bólintott.

– Jó. Akkor odamegyünk, és én megmutatom magának azt a lakást.

L. P., az ifjú és sikeres sakkmeister pedig hagyta magát rábeszélni. Nem kellett nagyon messzire menniük. Ligetfalun, a hídhöz legközelebb eső megállónál szálltak le az autóbusról, s innen vagy száz méterre beléptek egy tízeletes ház kapuján, és megálltak egy második emeleti lakás előtt.

- Ez az - mondta a férfi. - Bemegyünk?
- Azt már nem - felelte L. P. - Hogy újra leüssön?
- Ahogy gondolja.

L. P., a kiváló sakkmeister, aki olyan fiatal volt, hogy akár világbajnok is lehet egyszer, egy ilyen leendő világbajnok méltóságával hátrította el magától még a gondolatát is annak, hogy ne tekintse az első mondattól az utolsóig szemenszedett hazugságnak a nyomorult bűnöző meséjét. Egyszer régen, még gimnazista korában olyan bravúrt vitt véghez a sakktáblán, amelyre a mai napig büszke volt, s a játszma végének minden részletére emlékezett. Vezéráldozatot hozott, hogy utána a két futó és az egyik bástya merész kombinációjával négylépéses mattot adjon ellenfelének, aki nemzetközi mester volt. A Fero névre hallgató deviáns barommal lefolyt beszélgetését követő első szombaton lejátszotta Eszter előtt ennek a játszmának azt a döntő szakaszát, amely oly nagy dicsőséget hozott annak idején a számára. Szombat-vasárnaponként Eszter náluk ebédelt Récsén, aztán L. P. szülei délután diszkrétan leléptek néhány órára, és övök volt a ház estig. Délután négy óra lehetett, amikor L. P. főállította a sakktáblát. Az ágyból keltek ki, szeretkezésüket követően Eszter minden alkalommal szemérmesen beágyazott, annak ellenére, hogy tudta, L. P. szülei ebbe a szobába fiuk engedélye nélkül sosem teszik be a lábukat. A sakkhoz keveset konyított, de azért iparkodott követni vőlegénye gondolatmenetét. L. P. úgy belemelegedett a játszma elemzésébe, hogy talán észre sem vette, másról, sokkal általánosabb elvekről beszél. A sakkban mindent egy célnak kell alárendelni, az ellenfelet matthelyzetbe kell szorítani. De ehhez a célhoz különféle módokon lehet eljutni. Miként az igazsághoz is az életben, mondta. Az igazság kiderítése érdekében olykor könyörtelenül kell cselekednünk, mondta, a jövőnk, sőt akár az életünk értelmét is kockára kell tennünk. Az igazság kiderítése érdekében néha vezéráldozatot is érdemes hozni. Sőt, vereséget szenvedni is érdemes.

- Látogatóba megyünk - mondta aztán.
- Kihez? - csodálkozott Eszter.
- Majd meglátod.

Május közepéhez képest szokatlanul hideg és szeles idő volt. Amikor Ligetfalun leszálltak a buszról, a vad szél szinte letépte Eszter válláról a vászondzsekijét. L. P. arra gondolt, valószínűleg ez a kép fog megmaradni a lányról a legtovább az emlékezetében. Egyenes testtartással, majdhogynem büszkén áll a szélben, tekintetében bűnbánat van, de ez a tekintet azt is elárulja, már tudja, hogy veszített.

Nem sokkal később, a református templommal szomszédos kávézóban, azt mondta a lány:

- Rettegtem, amikor azt a kést az oldalamba nyomta. És rettegtem abban az átkozott, sötét udvarban is. De hazudnék neked, ha azt állítanám, hogy nem élveztem. A végén egyáltalán nem rettegtem már tőle. Semmi halálfélelmet nem éreztem akkor már. Ha megöl, hát megöl. Egyre megy. És mondom még valamit. Elélveztem.

L. P., a leendő sakkbajnok, úgy érezte, hogy egy mély sírgödörbe eresztik alá.

- Tehát szereted őt.

Menyasszonya megrázta a fejét.

- Nem. Gyűlölöm őt. Téged szeretlek. Ugyanúgy szeretlek, mint tegnap vagy tavalyelőtt. Azt az embert pedig gyűlölöm. Mindamellet alig bírom kivárni, hogy hétfő legyen, s hogy visszajöjjön vidékről, a felesége szoknyája mellől, és mielőtt még az este találkoznék veled a klubban, elvigyen a barátja lakására, és erőszakot tegyen rajtam. Minél brutálisabb hozzám, annál jobb. De gyűlölöm őt. Talán csak magamat gyűlölöm még jobban, hogy képes vagyok ekkora aljasságra veled szemben, akinek a menyasszonya vágyok, és akit őszintén csodálok.

- Nem értelek - mondta L. P.

- Mert okos vagy - felelte Eszter. - Csak okos. Ez, úgy látszik, kevés.

- Az lesz a legjobb, ha te most elmész - mondta L. P.

Menyasszonya egyetértett vele. Mielőtt távozott volna, lehúzta a jegygyűrűjét. L. P. a szeméhez emelte a kis aranykarikát, és mintha távcső lenne, úgy nézett ki mögüle a posta méltóságteljes, század eleji, komor épületének a homlokzatára, nehogy engedjen az erős kísértésnek, és ültében megfordulva, még egy utolsó pillantást vessen volt menyasszonya távolodó alakjára. Soha biztosabban nem tudta, hogy a megbocsátás és a megértés tudománya magasabbrendű a legnemesebb igazságérzetnél is, mégis hagyta elmenni a lányt, mert belátta, igaza volt. Ő csak okos, és soha nem lesz más.

A Társadalomtudományi Társaság alapító nyilatkozata

„Mi elsősorban arra vagyunk hivatva, hogy gyűléseinkben, az azokban tartandó felolvasásokban és az egyesületünket képviselő folyóiratban a tudományt ápoljuk, a tudományos eszméket terjesszük. Ebből azonban nem következik az, hogy törekvéseink olyanok legyenek, hogy ne lehessenek kihatással a közönségre... Semmi közvetlen politikai céllal nem bírunk, sőt minden ilyen közvetlen politikai célt, amelyet bárminő párt működésével vagy bárminő társadalmi osztály érdekével azonosítani lehetne, magunktól egyenesen megtagadunk. Emellett azonban állandóan arra fogunk törekedni, hogy működésünk mégis gyakorlatilag érvényesüljön a közérület felkeltésében, azon légkör megteremtésében, amelyben a társadalmi tényezők üdvös gyümölcsöket teremhetnek; közvetve tehát ki fog ez hatni a tényleges alakulásokra is. Ennek a légkörnek a megteremtésére pedig a mi magyar társadalmi viszonyaink között éppoly szükség van, mint bárhol másutt.”

Pulszky Ágostnak 1901-ben a Társadalomtudományi Társaság alakuló ülésén elmondott fenti szavai ma is komoly megfontolást érdemelnek. A politikai pluralizmus megvalósulása új helyzet elé állította a társadalomtudományt. A tudományt úzó kritikus értelmiség végre megszabadult attól a tehertől, hogy politikai meggyőződését rejtjelezve, tudományos fogalmakba csomagolva kelljen kifejeznie. A politikai viták, nézetkülönbségek oda kerültek, ahol a helyük van: a Parlamentbe, a politikai sajtóba. A tudomány előtt pedig a pártállami ellenőrzés és a politikai feladatvállalás kényszerének megszűntével megnyílt a lehetőség, hogy a tudományos viták végre tudományos irányzatok vitái lehessenek.

Mindez nem azt jelenti, hogy a tudománynak ne lenne politikai szerepe. Egyetértünk Pulszky Ágost szavaival: a tudománynak és a tudományos értelmiségnek hatnia kell a világra és az eseményekre. Feladata többek között a nagy korkérdések tudomásulvétele és pontos megfogalmazása, a tények és összefüggések tisztázása, a politikai cselekvések előtt nyíló lehetőségek feltérképezése. A tudományos politikában nem hiszünk, de a tudomány így értelmezett politikai szerepében igen.

Magyarországon ma politikai-ideológiai szempontokból sem a kutatások szabadságát, sem az eredmények közzétételét nem korlátozzák. Mégis az azonban igazi tudományos közélet: a tudomány konzervatív intézményrendszere nem teszi lehetővé, hogy a különféle szaktudományok és a különféle irányzatok társadalmi kérdések iránt fogékony képviselői, rendszeres vitát folytassanak az aktuális korkérdésekről. Ezeknek a megfontolásoknak az alapján a magyar értelmiség egy csoportja úgy határozott, hogy 1901 és 1945 után, Pulszky Ákos, Somló Bódog, Pikler Gyula, Jászi Oszkár, Szabó Ervin, majd Horváth Barna, Csécsy Imre, Bibó István és mások nyomdokain haladva 1990-ben harmadszor is megalapítja a

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁGOT

a progresszív magyar értelmiség szellemi közéletének fórumát.

A névválasztás és a hagyományok vállalása tudatos. Hiszen az eredeti Társaság által követett cél - a fejlett Nyugathoz való felzárkózás egy liberális elvek szerint működő gazdaság és egy szociális elveket is valló politika együttes megvalósítása révén - ma sem veszített aktualitásából. A századeleji, 1945 utáni elődök törekvése a modern polgári Magyarország megteremtése ma is megoldandó feladat.

Mindez azt is jelenti, hogy a progresszív magyar értelmiségnek nemcsak valamiért, hanem valami ellen is munkálkodnia kell. A Társadalomtudományi Társaságnak, miként a század elején, úgy ma is szembe kell fordulnia a múlttal: az elmúlt negyven évvel, az 1945 előtti korszak uralkodó szellemiségével, és általában a Magyar Ugar valamennyi múltbéli és mai produktumával. Az ország modernizálása számunkra egyjelentésű a nemzet felemelkedésével.

A Társadalomtudományi Társaság rendszeres vitákat kíván rendezni a közvéleményt foglalkoztató nagy korkérdésekről. Azt szeretné, hogy ezekben a vitákban a magyar szellemi élet valamennyi, az ország modernizálásában érdekelt áramlata kifejtse álláspontját. A viták hatását folyóiratban, könyv alakban való megjelentetésükkel is növelni kívánjuk. A Társaság - a korábban mondottak szellemében - mindenfajta politikai párttól független, és tagjai politikai aktivitását nem kívánja korlátozni.

Andorka Rudolf, Á. Varga László, Bácskai Vera, Bence György, Benda Gyula, Bródy András, Dörnyei József, Erős Ferenc, Gombár Csaba, Hajdú Tibor, Hanák Péter, Hankiss Ágnes, Hankiss Elemér, Heiszler Vilmos, Karádi Éva, Kende Péter, Klaniczay Gábor, Kosáry Domokos, Kovács András, Lackó Miklós, Laki Mihály, Lengyel László, Litván György, Losonczy Ágnes, Niedermüller Péter, Pálmány Béla, Pécsi Vera, Radnóti Sándor, Schiffer Pál, Szalai Erzsébet, Szalai Júlia, Székács Judit, Tellér Gyula, Vajda Mihály, Veliky János, Vezér Erzsébet, Vitézy László, BUKSZ, Holmi, 2000, Medvetánc-Atlantis, Századvég.

AZ ALÁÍRÓK TÉLJES LISTÁJÁT KÜLÖN KÖZZÉTESSZÜK.

Gábor R. István – Kővári György

BEVÁLTHATÓK-E A BÉRREFORM ÍGÉRETEI?

(Munkaerő-piaci mechanizmusok és a bérliberalizálás korlátai – elméleti összefüggések és gyakorlati tanulságok)

Ára: 86 Ft

Hegedüs András

OKNYOMOZÁS VÁLSÁGÜGYBEN

Ára: 86 Ft.

Ágh Attila

A SZÁZADVÉG GYERMEKEI

(Az államszocializmus összeomlása a nyolcvanas években)

Ára: 86 Ft

Mindhárom kötet a kiadó FEHÉREN-FEKETÉN sorozatában jelent meg!

Kornai János

A GAZDASÁGI VEZETÉS TÚLZOTT KÖZPONTOSÍTÁSA

(Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján)
Második kiadás

Ára: 95 Ft.

Varga György

A VÁLLALKOZÓK AMERIKÁJA

Ára: 243 Ft

A kötetek megvásárolhatók illetve megrendelhetők a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Széchenyi István könyvesboltjaiban is!

Budapest V., Szent István tér 3., Budapest V., Vadász u. 27., Budapest I., Attila út 77.

SPIRÓ GYÖRGY: A JÖVEVÉNY

Az 1840-es évek elején Párizsban, a lengyel emigráció körében megjelent Vlnából egy titokzatos ember: Andrzej Towiański. Szektát alapított, misztikus tanokat hirdetett; óriási hatással volt az 1830–31-es felkelés után emigrált lengyel értelmiségiek legjobbjaira, köztük olyan költőóriásokra, mint Mickiewicz és Slowacki... A nagysikerű *Az Ikszek* írójának új regénye azoknak az embereknek érzelm- és gondolatvilágával foglalkozik, akiknél a mély kétségbeesésből születő misztika táptalajra található.

Árkádia–Szépirodalmi közös kiadás
Ára: kötve 250 Ft

SZELÉNYI IVÁN: ÚJ OSZTÁLY, ÁLLAM, POLITIKA

A hetvenes évek egyik legizgalmasabb magyar szellemi vállalkozása Szelényi Iván és Konrád György *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című munkája volt, mely a szocializmus mindmáig legátfogóbb magyar bírálata. Az állambiztonsági szervek a könyvet két szerzőjével együtt kitiltották a magyar szellemi életből. Konrád György – író lévén – vállalhatta a belső emigrációt, Szelényi Iván azonban – a szociológiai kutatásoktól eltoltatván – külföldre kényszerült. Kivándorlása után Ausztrália és Amerika legjobb egyetemlein tanít és folytatja a magyar társadalom fejlődésével kapcsolatos kutatásait. A kötet az e tárgyú, külföldön angolul írt tanulmányaiból közöl válogatást: ismerteti a híres „értelmiségi könyvet”, a vele kapcsolatos vitákat és a róla alkotott mostani nézeteit. Bemutatja és elemzi a szocializmusban kialakult uralkodó osztályról szóló elméleteket, taglalja az állam szerepét, szociálpolitikáját, végezetül pedig a kelet-európai reformtörekvéseket elemzi.

Az angol nyelven megjelent tanulmányokat Berényi Gábor, Mészáros Júlia és Kertesi Gábor fordította.

Ára: füzve 130 Ft

A könyvek megvásárolhatók az Európa Könyvesboltban (Budapest VII., Lenin krt. 7. Telefon: 122-7696) vagy az Árkádia Könyvesboltban (Budapest II., Mártírok útja 7. Telefon: 116-3751)

M E G J E L E N T !

ALEKSZANDR ZINOVJEV KATASZTROJKA

A GLASZNOSZTYRÓL ÉS A PERESZTROJKÁRÓL BESZÉL AZ EGÉSZ VILÁG. DE HÁT MIT IS TUDUNK VALÓJÁBAN GORBACSOV FELÜLRŐL JÖVŐ FORRADALMÁRÓL? ALEKSZANDR ZINOVJEV, A NYUGATRA SZÁMŰZÖTT NEVES FILOZÓFIAPROFESSZOR, A SZOVJET IDEOLÓGIA ÉS TÁRSADALOM EGYIK LEGAVATOTTABB ISMERŐJE, EBBEN A MÁR VILÁGSIKERT ARATOTT KÖNYVÉBEN MEGGYŐZŐ ÉS KIJÓZANÍTÓ ELEMZÉSÉT ADJA AZ UTÓBBIÉVEK SZOVJETUNIÓBELI FEJLEMÉNYEINEK, A GORBACSOVI ÁTALAKÍTÁS LÁTSZATÁNAK ÉS VALÓSÁGÁNAK.

A SZERZŐ SZERINT A GORBACSOVI „REFORMOK” NEM SOK JÓT HOZNAK A SZOVJETUNIÓNAK; MÁRIS NYILVÁNVALÓ A GAZDASÁGI CSÓD, A TÁRSADALMI VÁLSÁG ÉS A MORÁLIS MÉLYPONT. A NEMZETISÉGI ELLENTÉTEK FELLÁNGOLÁSA AZ ERŐSEN CENTRALIZÁLT BIRODALMAT SZÉTHULLÁSSAL FENYEGETI. HA A SZOVJETUNIÓ TALPON AKAR MARADNI, GORBACSOV NEM TEHET MÁST, MINT HOGY A SZALONKÉPES BREZSNYEVIZMUS FELÉ KORMÁNYOZZA AZ ORSZÁGOT. HA NEM EZT TESZI, KÖNNYEN ÚGY JÁRHAT, MINT „RENITENS” ELŐDJE, HRUSCSOV, S SZEMBE KELL NÉZNIÉ AZZAL, HOGY A SZOVJETUNIÓNAK A PERESZTROJKA EGYET JELENT A KATASZTRÓFÁVAL.

Terjeszti a Cleopatra Kulturális és Szervező Bt. (Bp. 1135 Frangepán u. 50–56).

A könyv Budapesten a Horoszkóp könyvesboltokban kapható: Lenin krt. 4., Lenin krt. 110., Corvin Áruház földszint és utcai árusoknál. Kecskeméten: a KLÁDÓ könyvesboltban (Akadémia krt. 37–39.)

Kardos Tiborc

kiéheztetéssel □ vagy harci denevérek bevetésével fenyegetőztek □ ki emlékeznék pont ezekre már □ epés nedűben áznak □ az útiköpenyek ráncai □ viseltes materiák mosódnak össze □ tüllök pillék fátylak szalagok □ ijedten összegyűlt tócsák □ olajos szivárványában □ a dögvész színei □ suttoják bólogatva □ azért: kiülnek még a jégeső alá □ eldiskurálni □ nézelődni □ ahogy szemlátomást □ megöszülnek a maradék hajszálak □ és hullanak a száraz levelekkel □ hogy is maradna szemük szárazon □ mégsem érzik költőinek e tényeket □ sem abszolútnak nem becézik őket □ arcuk ráncain kóboroltak eddig □ csatakos árnyékként vetődvén erre □ szertartásosan megszemlélve □ hogy lányomukba nem gyúlik esővíz □ őszinte megszokásból □ s lehet e szükség ennél többre még □ ahogy a billentyűzet is □ szervezni képes önmagát □ szerelmes kilátástalansággal □ elfelejtett hangszerek módján □ csenevész útvesztők oltalmában □ hogy tényyszerűség és valóságosság □ karöltve kóboroljon ez tán □ a megdézsmált sírok között □ ünnepi ágyúdörgések tűzében □

RÓZSASZOBOR

azok a tágranyílt kamaszjáratok, hogy átjár a szél
riassz mosolyt, elégedett, beszél középen
csináld magad, elégetnek, marad a szél
ábrándos hógolyó
csak széle hossza kibeszél
a globális igaz is nem is, de megkattan
mielőtt még végbemehetne: kivet a sodor
megérte, ma végre magára talál
arat a halál, arat a halál
vedlik a vedlik a rózsaszobor
azok a tágranyílt kamaszjáratok, hogy átjár a szél
megint: kulisszatitkár nyáridő felén
kirajzik szabad területre, hát:
vedlik a vedlik a rózsaszobor
szabadban pácol végtagot, klisé
s ha estvé lett a tett a tárgyakon
gyakorta botlás ribanca teljesült: parádé
hol napra kész, retorziós az inga:
vedlik a vedlik a rózsaszobor.

ELŐHANG

*Ha volt halál, hát lesz majd élet is
 Szólt a bölcs, s köhintett nagy titokban
 A vágy csak lábnyoma a porban
     annak mit lépni érdemes
 Nevess csak, rádtaláltam, mondtam,
 Volna, ha akkor éppen ott van,
 De hollószín lován elléptetett.
 Mikor...Mily rég is, Istenem,
     Ki tudja..
 Keresd nyomát, s ne érd fel ésszel,
 Honnan, s mi végre is emlékezem,
 S neked mi dolgod
     az egészel...?*

HA

*Ha benne vagyok
 Már megszűnt az Ok.
 Marad a vagy.
 És benne vagyok.*

Czilczer Olga

NI, HOGY PÖRÖG!

Egész nap csak fújja, szívja. A kerület utcái, akár egy pakli cigaretta, elhamvadnak estig.

A Nagy Platán előbb léggömbbé, később madárrá változik. A zsinog egy ideig még látható. A szárnyas lábához kötözve kirajzolja az ég tereit, melyek szétágazva, vadonatúj lakóteleppé terebélyesednek, s – hiszed – kezdődik minden előlről.

Egy szál gyufáért bekopogtat. De tüzet egy ördögnek? Mit nem!

Méghogy ő takarít! Csak túljárok tán egy közönséges porszívó eszén, amelyik még az őszi ég léggömbriasztó rozsdás gombostűt sem képes megkülönböztetni tulajdon patasarkantyújától!

Orrára csapom a padlásajtót, hogy csak úgy porzik. Erre persze táncolni kezd. Irhájában a por, annak örvényében a csillagtalán éj. Ni, hogy pörög! A múlt – hiszed – elmerül gombnyomásra.

JÓ REGGELT!

Akkoriban szemeimet a bordáim alatt viseltem. Hallásom az ibolyán túli neszekre szögeztem, el-elbarangoltam.

A dörrenések villámokban szemléltetett kiszögellései mit sem különböztek a cirógatásra hívó szavaktól, az erősebb kéz ökölbe görbülő ujjai a visszafelé pörgetett bimbófakadástól.

A jancsiszögek, az éleskanyarok, az arasznyira nyitható falak nem győztek sajnálkozni, látván esetlenségem okozta horzsolásaimat.

Jó reggelt! – fogadtam a magas ég köszöntéseit a fájdalomtól el-elcsukló hangon, melyet lepleznem illett ekkora jószág láttán.

BEBORUL

Hal válik el a folyótól. Vízcsepp, melyet egy napsugár magához emel. Újabb bevetés. Percek, órák. Miközben a pecabot fűzfává lombosul, a férfi karórájára néz, egy eb, alighanem az övé, megszimatolja a szárazra vetett párát.

Még erős a fény. Szemem lehúnyom. Időben átemelem mindkettőjüket. A kutya-hal, a férfi hal átúszik szépen a versbe.

Csak a halkést hagyom a homokban, meg az árral lüktető sebeket.

A következő bevetés elodázva. Szót se az eső hálójáról! Szót se vergődésről!

Az asztal

PAWEŁ HUELLE

Ez az asztal, ez az asztal egyszer még a sírba visz – fakadt ki anya. – Másoknak persze rendes bútoraik vannak, csak nekünk jut egy ilyen darab – mondta a kerek ebédlőasztalra mutatva, aminél mindennap ebédelni szoktunk. – Hát egyáltalán asztalnak lehet ezt nevezni? – kérdezte elcsukló hangon, és közben a kezét tördelte.

Apa nem válaszolt a támadásra; magabazárkózva hallgatott. Kínos csönd telepedett a szobára. Az asztal nem is volt olyan vacak. Legalábbis apa így gondolta, és senkivel sem kívánt erről vitatkozni. A billegő lábat kitámasztottuk, a repedezett furnírt pedig abrosszal le lehetett takarni. Az asztalt még negyvennyolcban vette a zaspai Polaske úrtól, aki éppen csomagolt, hogy az utolsó vonattal elinduljon nyugat felé, Németországba. Apa egy pár katonabakancsot adott cserébe, amit előzőleg egy orosz őrmestertől szerzett egy régi óráért, mivel pedig a bakancs elég elnyűtt volt, még egy kis UNRRA-vajat is hozzátett. Polaske úr ettől úgy meghatódott, hogy az asztal mellé egy régi fényképet is mellékelte a családi albumból. A fényképen két elegáns férfi állt öltönyben a Lange Brückén. Szerettem nézegetni ezt a képet. Nem mintha érdekelték volna a Polaske fivérek, akikről nem sokat tudtam, de a hátuk mögül olyan látvány tárult elém, amit már hiába kerestem a Motlawa-parton. A halpiac kikötőjében egymás mellett sorakoztak a halászhajók, a parton nyüzsgő tömegben pedig mindenki adta-vette portékáját. A Lange Brücke olyan volt, mint egy igazi kikötő, és noha a szállodák, kocsmák és pénzváltók cégtáblái mind idegenül csengtek, mégis vonzott a látvány. Semmiben sem hasonlított a mai Rakpartra, amit újjáépítettek ugyan a nagy tűzvész és a bombázások után, de mégis kihaltnak tűnt senkinek sem kellő hivatalaival, a falakon vöröslő felirataival, és valahogy szomorúnak hatott a Motlawa zöld szalagja is, ahol csak egy rendőrmotoros cirkált, és naponta egyszer elhaladt a határőrség hajója.

– Ez egy német asztal – kiabálta anyám –, már rég fel kellett volna aprítanod. – Ha arra gondolok – folytatta már kicsit nyugodtabban –, hogy ennél az asztalnál valami gestapós üldögélt munka után, és angolnát evett mandulamártással, kiráz a hideg.

Apa megvonta a vállát, és anya elé tette Polaske úr fényképét.

– Nézz ide – mondta –, szerinted ez egy gestapós? – És már bele is kezdett Polaske úr történetébe, aki szociáldemokrata volt, és három évet töltött a stuthofi koncentrációs táborban, mert nem értett egyet Hitlerrel. Amikor városunkat harminckilencben a Birodalomhoz csatolták, Polaske úr tüntetőleg nem tűzte ki házára a zászlót, amiért aztán rögtön el is vitték.

– Akkor a testvére volt gestapós – vágta el a vitát anya, és kivonult a konyhába. Apám pedig hallgatósága megcsappanása miatt elszomorodva a másik Polaske fivérrel kezdett mesélni, aki rögtön a háború után felutazott Varsóba, hogy Kunze szenátorral közbenjárjon a gdański németek érdekében. Azt kérték Bierut elnöktől, hogy hűségnyilatkozat aláírása fejében a németek az országban maradhassanak.

– Ekkor – folytatta apa – Bierut elnök fölborzolta bajuszkáját, és közölte a küldöttekkel, hogy a német szociáldemokrácia sohasem mutatott érzéket a történelmi realitások iránt, és hogy már régen elárulta osztály-öntudatát, amint ezt Sztálin elvtárs bölcsen és kimerítően megírta. Így hát minden effajta kérés – itt Bierut elvtárs összeszorította munkásöklét és az asztalra csapott – államellenes tevékenységnek minősül.

Polaske úr fivére ekkor hazautazott Gdańskba, és fölakasztotta magát a Zaspá-negyedben fekvő házuk padlásán. – Miért is tette? – töprengett fennhangon apa –, hiszen ő is kimehetett volna Németországba, mint a testvére.

– Azért akasztotta fel magát – jött be a gőzölgő ebéddel anya –, mert megszólalt a lelkiismerete. Ha

---

Paweł Huelle (1957) a Gdańskban élő lengyel író novellája a londoni *Puls* című folyóirat 1989/41. számában jelent meg, *Szól* címmel.

valamennyi németnek felébredne a lelkiismerete, akkor mind ezt tennék – mondta anya, miközben a hajában főtt krumplit az asztalra tette. Mindegyik felkőthetné magát, azok után, amit tettek.

– Na és az oroszok? – csattant föl apa, és ingerülten a tányér szélére kotorta a krumplihéjat. – Az oroszok talán nem?

Tudtam, rögtön kirobban a veszekedés. Anya betegesen félt a németektől, és semmi nem tudta őt ebből a félelméből kigyógyítani, apa viszont a legnagyobb haragot Dosztojevskij honfitársai iránt táplálta. A láthatatlan határ most Polaske úr asztalán húzódott, elválasztva szüleimet egymástól, úgy mint a Bug folyó ezüstös csikja, mikor harminckilencben gyermekkoruk törökméz- és almaszagú világát, színes ceruzáikkal és fa tolltartóikkal egyetemben, hirtelen kettéhasították, mint egy darab vásznat.

– Láttam – mondta a krumpli fehérítő húsát nyelve –, én láttam – és természetesen arra a díszszemlére gondolt, amit a két hadsereg találkozása alkalmából rendeztek a kisvárosban.

– Csak úgy szállt a por – folytatta a töpörtyű után nyúlva –, ahogy döngő léptekkel meneteltek egymás mellett, és felváltva zendítettek rá hol egy orosz, hol egy német indulóra. Persze az oroszot jobban lehetett hallani, mert a szovjetek két ezredet küldtek, a németek pedig csak két századot.

– A németek azért rosszabbak voltak – vágott közbe anya –, bennük semmi emberi érzés nem volt.

Nem szerettem ezeket a beszélgetéseket. Rossz volt, amikor ebéd közben a húsleves átható illatába ágyúlövések zaja vegyült, és a tormamártás csípős szagába belopta magát a vonat zakatolása, amely az embereket a lassú vagy a gyors halálba vitte. Nem szerettem, ha ezekről a dolgokról vitatkoztak, mert olyankor megfélemedtek rólam, és én ott ültem kettejük közt fölöslegesen, mint valami ócska, senkinek sem kellő kacat. Végső soron mindenről Polaske úr tehetett, meg a tőle kapott asztal. Legalábbis én így okoskodtam krumpelievés közben. Ha nincs ez az asztal, a szüleim biztosan egy Marilyn Monroe-filmről beszéltek volna, vagy az epertermésről, esetleg a Lenin hajógyárban legutóbb vízre bocsátott hajóról, mert az ünnepélyes alkalomra Cyrankiewicz miniszterelnök is hivatalos volt. Beszélhetek volna bármiről, de Polaske úr asztala lassan gyulladt foghoz kezdett hasonlítani. Valahányszor a fájdalom csillapodni látszott, ők ellenállhatatlan vágyat éreztek, hogy az érzékeny helyet újra megtapintsák, és ezzel megint előidéztek a kínzó lüktetést. Mit is tehettem? Ha csak egy székéről lett volna szó, biztos egyedül is elbántam volna vele. De ez a nagy, kerek, faragott lábú asztal, Polaske úr nehéz tölgyfaasztala túl masszív volt ahhoz, hogy csak úgy, minden segítség nélkül eltüntessem. Úgy éreztem, Polaske úr szándékosan hagyta itt nekünk ezt az asztalt, mert tudomást szerzett a szüleimet elválasztó határvonalról. Mintha megsejtette volna, hogy ez a nehéz bútordarab, amit nem vihetett magával Németországba, véget nem érő veszekedések forrása lesz. Apám, aki nehezen viselte el a változásokat, megmakacsolta magát, anya viszont egyre gyakrabban égette oda a húst vagy a káposztát, és közben mindig a német asztal újabb és újabb hibáival hozakodott elő. A billegő láb és a repedezett furnír mellé ráadásul még a szű is beleette magát, alattomos percegése nappal észrevétlen maradt, de éjjel nem hagyta anyát aludni. Reggel kialvatlanul, rosszkedvűen ébredt.

– Csinálj már valamit – mondogatta apának –, én ezt nem bírom tovább.

– Miféle szű? – faggatta apa.

– Német. Ezek a német férgek nemsokára megtámadják a kredencet meg a szekrényt is. Telhetetlenek, mint minden, ami német.

Ha Polaske úr bosszút akart állni, jobb módszert nem is találhatott volna. Egyre gyakrabban képzeltem el magamban, amint valahol Hamburgban vagy Münchenben nevet rajtunk, és elégedetten dörzsölgeti a kezét. Az UNRRA-vajat néhány nap alatt megette, az orosz bakancsot meg egy év után elhajította. Mi pedig kínlódtunk az asztallal, mint egy idegennel, aki a házba tévedt, s bár mindenkinek az útjában van, mégsem lehet kidobni. Csak miért akarhatott bosszút állni rajtunk? Hiszen mi sohasem ártottunk neki. Még csak nem is mi laktunk a házában, hanem egy magas rangú pártfunkcionárius. Pusztán azért kívánt volna nekünk rosszat, mert lengyelek vagyunk? Erre nem tudtam felelni. De nem tudtam válaszolni a Polaske úrra vonatkozó többi kérdésre sem. Órák hosszat nézegettem a fényképet, amin a rakpart igazi kikötőnek látszott, és számolgattam a Motlawn úszó gőzösök kéményeit. Eközben az asztal napról napra nagyobbak tűnt, szinte betöltötte a szobát, és lassan már-már elviselhetetlen méretűvé hatalmasodott. Egy szép napon aztán bekövetkezett, aminek be kellett következnie. Amikor anya letette a levest az asztalra, kicsúszott a billegő lábat kitámasztó ék, és az asztal, mint egy sebzett vad, megtántorodott. A kifróccsenő céklaleves végigömlött apa ingén és nadrágján.

– Na ugye – csapta össze a kezét diadalmasan anya –, megmondtam. Én megjósoltam a katasztrófát!

Apa egy szót sem szólt. Visszatette az éket, megette a második fogást, némán megvárta a gyümölcskocsonyát, és csak mikor azzal is végzett, akkor ment le szájában cigarettával a pincébe, hogy felhossa a fejszét

és a colstokot. Kisvártatva az asztalt méregette, hol az egyik, hol a másik szemével hunyorítva. Olyan volt, mint a mütéhez készülődő tábori sebész. A dolgok azonban váratlan fordulatot vettek: apa, akinek általában ügyes keze volt a barkácsoláshoz, javítgatásokhoz, nem tudott megbirkózni Polaske úr asztalával. Vagyis nem annyira az asztallal, mint annak billegő lábaival. Minden egyes fejszecsapás után az derült ki, hogy valamelyik láb kicsit rövidebbre sikerült a többinél. A tökéletesség vágyától hajtva – vagy talán a német pedantériától megszállottan – apa egyre csak kurtította az asztallábakat, míg végül nem mindennapi látvány tárult a szemünk elé. A földön, egy halom levágott fadarab és forgács között, a fűrészpor tetején ott hevert Polaske úr asztala, lábak nélkül, mint egy nagy barna pajzs. Anya szeme csillogott a meghatottságtól, apáé viszont villámokat szórt, de már semmi sem tudta feltartóztatni. Be akarta fejezni művét. Amikor a fűrész csikorogva az asztallapba hasított, apa nyögött és fújtatott, anya pedig lélegzetviesszafojtva figyelte, aztán megkönnyebbülve felkiáltott:

– Végre! Végre!

Polaske úr asztala már csak gyűjtősnak volt jó. Apa lehordta az asztaldarabokat a pincébe, anya összeharította a forgácsot, de én valahogy ösztönösen megéreztem, hogy az igazi bajok még csak most kezdődnek.

Másnap a konyhában ebédeltünk. Kevés volt a hely, úgyhogy kényelmetlenül ültünk, a sült hering szaga nem éppen étvágygerjesztően telepedett rá a konyhára.

– Új asztalt kell vennünk – jelentette be anya. – Talán egy kicsit kisebbet a réginél, de mindenképpen kerek. Aztán pedig új székeket, bársonyhuzattal – folytatta az álmodozást.

Apa hallgatott. Ebéd után villamosra szálltunk, és elmentünk egy bútorüzletbe. Az eladó széttárta a kárját, és sokatmondó mosollyal közölte, hogy csak az van, amit látunk: háromszögletű asztalok.

– Ez a legújabb típus – mutatott rá egy egyenlő oldalú asztalra –, kísérleti modell!

– És kerek asztaluk nincs? – kérdezte anya.

Erre az eladó elmagyarázta, hogy az idei központi tervet már teljesítették, és persze lesznek majd kerek asztalok is, de csak januárban. Apám erre gúnyosan elhúzta a száját, mert éppen május közepe volt, anya pedig fel-alá járkált az asztalok között, és szinte riadtan tapintotta meg háromszögletű lapjukat. A poros ablaküvegen beszűrődő fény aranyló glóriát vont gesztenyeszín haja köré, amitől valami finom mélabú sugárzott belőle. Amikor kiléptünk az utcára, követelni kezdte, hogy menjünk el egy másik boltba. Milyen nagy volt a csalódása! A város valamennyi bútorüzletén átokként ült a központi tervezés szelleme; az egyetlen nem háromszögletű asztal, amit csak határozott követelésünkre mutattak meg valami raktár mélyén, hosszú volt, és nagyon keskeny, úgyhogy egyáltalán nem illett volna a szobánkba. Azon gondolkodtam, vajon el tudja-e mindezt képzelni Polaske úr. Néhány órai hiábavaló keresgélés után fáradtan hazatértünk, de az asztal velünk maradt, mint egy alig látható szálka.

– Végső soron csináltathatunk is egy asztalt – magyarázta apa. – Így valamivel drágább lesz, de – itt a magasba emelte ujját, és elhallgatott, mintha prédikálni készülne – a központi tervezéssel szemben mást nem tehetünk.

Mi sem látszott ennél egyszerűbbnek. Csakhogy aztán rövidesen kiderült, hogy a környéken levő öt asztalosműhelyből hármat már rég bezártak. Tulajdonosaik, akiket tönkretettek a magas adók, az állami bútorgyárban dolgoztak a központi terv teljesítésén. A negyedik műhelyt, amely egy Rupekja nevű vilnai asztalos özvegyéé volt, éppen most számolták föl.

Az ötödik műhely szép csendben koporsógyártó üzemmé alakult, mivel a koporsókészítés – egyelőre – még nem esett központi tervezés alá.

– Ami késik, nem múlik – mondta apa a városból hazatérőben –; őket is beterelek majd a történelem sodrába.

De asztalunk továbbra sem volt. Apa bátortalan próbálkozásai, amik jobbára csak röpke, költői fellángolások voltak, eleve kudarcra voltak ítélve. Az átmeneti megoldások, mint a ládákra fektetett vasalódeszka, a pincében sebtiben összetákolat asztallap vagy a hirdetés, amit apa a délelőtti újságban akart elhelyezni (Használt asztalt sürgősen veszek!) anya szemében semmilyen elismerésre nem találtak. Különösen ezt az utolsó ötletet találta borzasztónak. Egyszer már volt használt asztalunk, és tessék, mi lett belőle! Gorzki úr tűnt hát az utolsó szalmaszálnak. Ő cégtábla és a lehetséges és lehetetlen hivatalok bármiféle engedélye nélkül üzte az ipart. A hajógyárból lopott deszkákból fuszított munkaidő után. Ráadásul magas előleget kért, és szombaton meg vasárnap úgy leitta magát, mintha nem is asztalos, hanem kefekötő lett volna. Gorzki gyakran aludt el a ház előtt álló csámpás padon, mivel pedig ez rendszerint vasárnap történt, az

emberek ujjal mutogattak rá, mint afféle istentagadóra. Az előleget mindenesetre elvette apától, és megígérte, hogy egy hét alatt elkészíti az asztalt. Kereket persze, annak rendje-módja szerint. Anya nagyon megörült, de apa, aki alapjában véve törvénytisztelő ember volt, nehezen emésztette meg a dolgot.

– Előre tudom, hogy úgyszólván lopott deszkákból fogja azt az asztalt megcsinálni. Rendes dolog ez? Becsületes ez így? – rágódott hangosan esténként.

Anya, aki inkább gyakorlatias gondolkodású volt, leintette:

– Ugyan kitől lopná el? Hiszen minden az államé. Minden! – mutatott körbe egy széles mozdulattal, mintha egyenesen a történelem szellemét akarná megidézni.

Am a kor szelleme sokkal határozottabban hallatott magáról Gorzki úron keresztül. Ugyanis a következő történet: az asztalosmester vasárnap este nem hagyta abba az ivást, meghosszabbítva ezzel önfeledt mámorát keddig, mikor is újra ivott, így boldog állapotát szerdáig fenn tudta tartani, tudatosan ápolta csütörtökön, és sikerült kihúznia egészen péntek éjjelig, aztán meg eljött a várva várt hétvége. Amikor a következő hétfőn apával meglátogattuk Gorzki urat, és a tóparti sörfőzdénél fekvő fészerbe bekukkantottunk, a mester a földön ült üres üvegek és szanaszét dobált szerszámok között. Arcán egy öngyilkosjelölt komorsága keveredett valami eszelős örömmel. Időnként felnézett, rekedten fölrohogott, és folyton ugyanazt hajtogatta, mint a verkli:

– Tudom. Tudom.

Apa pulykavörös lett a méregtől, mintha ő hajtott volna fel egy pohár tiszta szeszt. – Mi van a pénzemmel? Hol az asztal? – ordította. – Azonnal adja vissza az előleget!

De még én is pontosan tudtam, hogy apa csak a rend kedvéért üvöltözik. Ennek már semmi köze nem volt a részeg Gorzkihoz, aki épp abban a pillanatban vágta el szemünk láttára az utolsó szálát, ami még a valós világhoz kötötte.

Etől kezdve rendszeresen meg-megjelent nálunk Polaske úr. Halkan kopogtatott, fejbiccentéssel üdvözölte apát, majd némán körüljárta immár láthatatlanná vált asztalát. Letette ajándékait, kávé, csokoládé, egy csomag angol teát, aztán óvatosan, ügyelve arra, hogy anyával össze ne fusson, távozott. Az ajándékok különösen festettek, ahogy a föld felett lebegtek, de valahányszor utánuk nyúltam, ugyanolyan gyorsan és nyomtalanul eltűntek, mint Polaske úr. Apa tekintetéből hiába próbáltam kiolvasni, nem tudtam választ találni a gyöttrő kérdésre, vajon melyik Polaske fivér tisztelt meg a látogatásával. Erről sohasem beszéltem apával, aki szórakozottságában talán észre sem vette a vendég rövid felbukkanását. A Motlawaparton készült fénykép sem jelentett igazi támpontot. A két Polaske fivér annyira hasonlított egymásra, hogy nem tudtam megállapítani, melyikük vándorolt ki Németországba, és melyikük maradt itt mindörökké a városban, a brętowi temetőben. Fel voltam készülve rá, hogy rendkívüli és váratlan események fognak bekövetkezni. Mert mi történik, ha anya és Polaske úr váratlanul találkoznak, vagy ha vendégünk hirtelen megjelenik a konyhaasztalnál? De semmi ilyesmi nem történt.

Egy napon apa nagyon izgatottan jött haza a munkából.

– Megvan! – kiáltotta már az ajtóból. – Végre lesz asztalunk.

Anya rögtön kinézett az ablakon.

– Nem látom a teherautót – állapította meg szárazon.

Erre apa előhalászott a zsebéből egy cédulát, és bejelentette, hogy csak el kell utazni Kasper úrhoz, aki szolid, békebeli asztalokat készít megrendelésre, kereket vagy oválisat, a vevő kívánsága szerint. A vállalkozás titka az volt, hogy a mester csak teljesen megbízható embereknek dolgozott, személyes ajánlásra. Apa meglengette a cédulát, mint valami vonatjegyet, és közölte, hogy Kasper asztalos Zulawyban lakik, a Visztula tulsó partján.

Az asztalos háza nem volt nagy, és úgy bújt meg az öreg fűzfák és zöldellő bokrok sűrűjében csinos manzárdablakaival és kis tornácával, mint egy játékskatulya. Álltunk a kertben, és bizonytalanul nézegettünk körbe, mert sehol egy árva lelket nem láttunk, még csak egy kutya sem csaholt. Végül a ház mögül meghatározhatatlan korú, ráncos arcú asszony jött elő.

– Kit keresnek? – kérdezte.

– Kasper úrhoz jöttünk – mondta mosolyogva apám –, üzleti ügyben.

– Nem Kasper, hanem Kaspar – javította ki az asszony.

– Igen, igen – bólogatott apám egyik lábáról a másikra állva –, szóval akkor Kaspar urat keressük.

Az asszony gyanakodva végigmért, de az is lehet, hogy csak közönyösen, mindenesetre nem szólt semmit, úgyhogy továbbra is ott álltunk, a rezzenéstelen déli napsütésben, mint idegen világból érkezett jövevények.

– Egy hírem volna a számára – bökte ki végül apám. – A házban van?

– A házban? – ismételte meg szinte méltatlankodva az asszony. – Nem. Menjenek el azon az úton az állatvásárba. Ott megtalálják.

Aztán fogta magát, és a kötényt suhogtatva gyorsan megfordult, mintha mi már nem is érdekelnénk. A ház sarkánál befordult, és eltűnt a zöld bokrok között.

– Na, gyere – sóhajtott apa –, mindenképpen meg kell találnunk!

De a kerek asztal felkutatásával töltött utolsó negyedóra valóságos pokoljárásnak bizonyult a Visztulán való átkeléshez képest, vagy a gátak, csatornák árnyas nyárfasorok között való vonatozás után. Bokáig gázoltunk a szutykos homokban, a por rátelepedett a nyelvünkre, torkunkat kaparta és szemünket csípte, mi pedig lassan haladtunk előre a disznók által kitaposott csapáson.

– Már nem lehetünk messze – biztatott apa. – Nézd, erre hajtották a jószágot.

De nekem már minden mindegy volt. Még az út mellett árválkodó, csonka szárnyú malom látványa sem tudott felrázni. Folyton állati ürüléket kellett kerülgetnünk, ha nem akartunk a ló- vagy disznótrágyába belelépni. Rekkenő hőség volt, és ha apa nincs ott, biztosan visszafordultam volna. Végre kiértünk egy térre, ahol egy nagy betonhodály állt. A bunkerre emlékeztető épületnek jóformán még ablaka sem volt, csak a lapos tető alatt húzódott egy sor világitóablak.

Kopottan sárgálló cégtábla adta tudtunkra, hogy „A disznóhoz” címzett kocsmá előtt állunk. Bent, a hűvös félhomályban, néhány férfi üldögélt az asztalra dőlve.

– Nincs sör – kiabálta a kövér csapos, mikor beléptünk –, már minden elfogyott.

Hirtelen megcsapott az áporodott levegőben kavargó izzadságszag, amibe ecetes szesz és vizelet fojtó büze vegyült. Szinte vágni lehetett a füstöt. Apa elmagyarázta a csaposnak, kit is keresünk, én pedig az asztaloknál ülő férfiakat néztem. Napbarnított, barázdált arcuk kifejezéstelenül meredt a semmibe. Kaspar úr a sarokban ült, szinte beleolvadt a homályba, és szivarozott. Az ő asztalán nem sorakoztak üres korsók, lila vonalakat húzott tintaceruzával az előtte heverő papírlapra. Apa elővette a zsebéből a cédulát, és úgy tette le az asztalra, mint valami névjegyet, miközben Kaspar úr fülébe sügta asztalunk történetét. Mindenféle ábrákat írt a levegőbe, fölágaskodott, majd megint visszahuppant a padra, beszélgetőtársa pedig szó nélkül hallgatta, mialatt a szivarcsutkát szívta. Amikor kiléptünk a kocsmából, szerepet cseréltek. Kaspar úr a mai állatvásárról beszélt, ami persze nem volt nagyon sikeres, mert ellenőrök és hivatalos emberek is jelen voltak – ezért nem tudta eladni a malacot, amit most egy madzagon vonszolt maga után. Ki tudja, mire is várt a kocsmában üldögélve – a világ végére, vagy jobb időkre, mikor minket meglátott, és azonnal tudta, hogy hozzá jövünk. Elsétáltunk az elhagyott malom mellett, s Kaspar úr elmesélte, hogy néhány napja álmában egy férfi jött hozzá, kisfiút vezetve, és bekopogtak az ajtaján, hogy jó hírt hozzanak neki. Álmának beteljesedése nagyon jó kedvre derítette, mert ezekben a nehéz időkben nagyobb öröm nem is érheti az embert. Apa diszkrétan az órájára pillantott, mert az idő kíméletlenül szaladt, és a kisvasút utolsó szerelvényének éppen egy óra múlva kellett a szomszéd faluból elindulnia.

– Ne is törődjön vele – ragadta meg apa kezét az asztalos –, ugyan mit ér a mi kis életünk az örökkévalósággal szemben? Egy röpke pillanat, könnyű porszem csupán.

Apa nem mondott semmit, úgyhogy Kaspar úr tovább vitte a gondolatmenetet. – És bármily kicsinynek és gyengének tűnik ez a porszem, a gondviselés felmérhetetlen titkait rejti.

– Igen – bólintott apa –, az egész nagyon titokzatos. De azért – kezdett bele egy kicsit elbizonytalanodva – ugye elkészíti azt az asztalt? Tudja, nekünk ez nagyon fontos.

Az asztalos éppen belegabalyodott a madzagba, amin a malacot vezette, és talán ezért nem tudott rögtön válaszolni. Az állat panaszosan visított, Kaspar úr a madzagot próbálta kibogozni, és eközben sűrű porfelhőt kavartak maguk körül, ami először a magasba tört, majd lassan aláhullott a délutáni napsütésben. Az asztalos mintha nem is hallotta volna a kérdést, talán jövetelelünk céljáról is megfeledezett. A ház előtt kisvártatva nagy sürgés-forgás vette kezdetét a feketeribizli-bokrok és a bazsarózsák között. A ráncos arcú asszony tányérokat hozott, meg evőeszközt, Kaspar úr pedig fonott székeket tett a kerti asztal köré. És még mielőtt apa bármit is mondhatott volna, például azt, hogy sajnos nekünk már mennünk kell, már a húsleves kanalastuk, és néztük a felszínén úszkáló, nagy, aranyárga zsírfoltokat. Majd mikor a hússal is végeztünk, Kaspar úr egy korsó borókás sört hozott elő a pincéből, s töltött a vastag falú poharakba a sötét, erős illatú folyadékából.

– Minden azon múlik – mondta poharát a szeméhez emelve –, hogy az ember ne tegyen bele túl sok

borókát. És persze a megfelelő időben kell leszedni. A legjobb kora délután, mikor a bogycók már átmelegedtek a napon, és könnyen levet eresztenek.

Néztem apát, amint nagyokat kortyint a sötét folyadékból. Máskor komoly, borongós arca lassan felderült, és szokatlan ragyogás sugárzott belőle. A két férfi már a múltban járt, felváltva idézték fel emlékeiket. Apa elmesélte, hogyan evezett föl negyvenötben a Visztulán Gdańskba egy öreg kajakon, mert nem voltak papírjai, és emiatt félt a pályaudvaroktól, és minden helytől, ahol szovjet őrzékek cirkáltak. Kaspar úr pedig a hosszú vonatútról beszélt, ami innen nem messze ért véget, mert a német diverzánsok felrobbantották a síneket. Elindult hát, hogy tetőt keressen a feje fölé. Elnéptelenedett falvakon át vándorolt, a nyitva hagyott ajtók és ablaktáblák csikorogtak a szélben, mintha azt akarták volna mondani: „Ide, Kaspar, ide! Kerülj csak beljebb!” De sehogy sem tudta rászanni magát, mert valahol messze otthagyt egy várost, a világ legszebb városát. Templomait és zsinagógáit lágy dombok, sűrű fenyvesek ölelték körül. Ez a város, ahol gyermek volt, majd ifjúvá serdült és átélte a háborút, most a bolsevikok kezén van.

– A sátán birodalma – tette hozzá elgondolkodva Kaspar úr. – A szörnyű elnyomás, az örök sötétség országává változtatták.

A ráncos arcú asszony közben bement a kiürült korsóval a házba.

– De meddig tarthat ez még? – kérdezte apa. – Milyen sokáig lehet ezt elviselni?

Kaspar úr átvette az újratöltött korsót, és öntött a boróka illatú sörből. A levegőben alkonyi pára lebbent, az eresz alatt hangosan csiviteltek a fecskék, apa pedig megfélekedve az asztalról és a kisvasútról, arról beszélt, hogy úgy látszik, az Úristen rég nem törődik már velünk, ha hagyja, hogy a világ ilyen legyen.

– Ó, nem! – tiltakozott Kaspar úr. – Nem tudhatjuk sem a napot, sem az órát! Különbön is – tette hozzá –, olyan biztos, hogy ez a világ jobb sorsot érdemel?

A kérdésben gyöttrő kételyek, fenyegető árnyak lapultak, szinte észrevétlenül, mint a légyzűmmögés. Apa gondterhelten összeráncolta a homlokát. A folyó felől lágy fuvallat simított végig a kerten, és eltűnt a susogó lombok sűrűjében. Kaspar úr nem szerette meg rögtön ezt a vidéket, furcsa volt, hogy amerre csak a szem ellát, mindenütt síkságot talál az ember, és végtelenbe tartó, egyenes nyárfák meg fűzfásorokat. Egyszer tavasszal szörnyű vihar tombolt itt, áttörte a gátakat, átszakította a zsilipeket, és a morajló tengervíz betört egészen a házig.

– Képzeld csak – mondta apa füléhez hajolva –, kidobtam a damilt az ablakon, és tudja mi akadt horogra?

– Csak nem harcra? Ezekben a csatornáknál biztosan jókora harcok vannak.

– Egy hétkilós tonhalat fogtam! És ha a víz nem húzódik vissza, akkor hálószerű foghattam volna a heringet!

Megengedték, hogy én is kóstoljak a sörből. A kesernyés italt ízlelgetve éreztem, amint a buborékok a fejembe szállnak. Észrevétlenül leosontam a verandáról, és belevetettem magam a kert sűrűjébe. Hatalmas lapulevelekkel benőtt ösvényeken kószáltam, s a bazsarózsák nehéz illata ott kavargott a levegőben, mint a forró nyár ígérete.

– Mi vagyunk a hőös légióóóó – szállt apa hangja magasan a fák fölött. – Miii, az első lövészdandár – kontrázott Kaspar úr, s a két férfi már együtt énekelte a refrént: – Életünket bátran odavetjük!

Aztán elzékenyülve elérték a Nyeman folyót, s teljes fegyverzetben, lobogó zászlókkal átkeltek. Lelkesen koccintottak Pilsudski marsall egészségére, hallottam a poharak csörömpölését. Nemsokára felbukkantak a folyó felé tartva az almafákkal szegélyezett sétányon.

– Természetesen segíték, miért is ne? – mondta apa. – Bár még soha nem csináltam ilyesmit.

– Meg kell várnunk, míg besötétedik, de még így sem egyszerű a dolog. Vigyáznunk kell – mondta az asztalos.

– Igen, nagyon kell vigyázni – ismételte meg apám.

Az égen épp fölbukkant a hold vöröslő tányérja, amikor a két férfi bement a mogyoróbokrok és forsitiák között álló fészkerbe. Leültem a közelben a vízpartra, és néztem a felvonóhidat. Ferde árnya úgy szelte át a folyót, mint egy nagy, mozdulatlan daru, lejjebb pedig a sás és nád között egy hajóroncsot pillantottam meg. Félig belefűrődött a partba, mint egy hatalmas ék, és még a hold fényénél is jól lehetett látni a hajóorrot benövő égereket és törpenyírfákat. Semmilyen nesz, még a víz csobbanása sem törte meg a folyópart csöndjét. A levegő nem is rezdült. Ismét eszembe jutott Polaske úr, amint észrevétlenül beoson a házba és a láthatatlan asztalt keresi. Lehet, hogy most is ott jár, mi meg apával itt vagyunk Kaspar úrnál, a Tuja folyó partján?

A kisvonal utolsó szerelvénye már rég elment, anya azóta már biztosan felhívta a mentőket, a rendőrséget és a kórházakat a szomszédasszonytól, hogy legrosszabb sejtelméit igazolja. Mi lesz, ha összefutnak a sötét

lépcsőházban, és elmegey mellette hosszú kabátjában, szótlanul, gondolataiba merülve? Ez még nem is volna a legrosszabb – gondoltam – csak a lakásban ne találkozzanak! Eközben a fészertől nem hallatszott semmi zaj, a zárt ablaktáblákon keresztül nem láttam fényt kiszűrődni. Csak később vettem észre, hogy a kéményen keresztül keskeny füstcsík tör a magasba, és belevész a sötétkéék égboltba. Vártam, mikor töri meg a csöndet fűrészfűrész nyikorgása vagy kalapács zaja, de ehelyett rémes visítás hasított a levegőbe. Soha nem hallottam még ilyen szörnyűt; ordítás és vinnyogás töltötte be a kertet, majd néhány pillanat múlva elhalt. Dermedten álltam a parton, a fészert sötét körvonalát bámulva, és mozdulni sem tudtam. Mintha odabent apa és Kaspar úr között végbement volna valami, amit én még csak el sem tudtam képzelni. Végül mégis odamerészkedtem a fészerthez, és szörnyű balsejtelemtől hajtva benyitottam. Először Kaspar úr alakját pillantottam meg a résen keresztül, aki vérfoltos kötényben állt, és a kezében hatalmas bárdot szorongatott. Aztán meghallottam apa hangját, aki éppen felkiáltott: – Ne! Ne! Azt hiszem, nem így kell. De Kaspar úr közben már lesújtott az asztalon heverő puha csomagra. Hirtelen minden piros lett a szanaszét fröccsenő vértől.

Az asztalos arcát és kezét törölgette, majd apához fordult:

– Azt hiszem, tényleg nem jól engedték le a vérét.

A hatalmas tűzhelyben lobogó tűzre apa néhány öles fahasábot tett, Kaspar úr pedig közben nekilátott, hogy egy hatalmas késsel főszeletelje a kampókon lógó rózsaszín és piros húsdarabokat. Lent a deszkapadlón malacfej hevert, s az állat nyitott szeme kérdően meredt rám. A két férfi először hatalmas lavórokban megmosta a húst, aztán pedig ködedényekbe zárta, vagy jól besózta, és füstölni tette az öblös kéménynyílásba.

Reggelig elkészülünk – mondta Kaspar úr, félretéve a hosszú, széles pengéjű kést. – Kész szerencse, hogy éppen ma látogattak meg, mert a feleségem irtózik az ilyen látványtól.

Apa egy pillanatra félretolta a munkát, megtörölte a kezét, majd leemelte a polcon álló kristályüveget, és töltött a bíborszínű folyadékából. Sötétebb és sűrűbb volt a vérnél, láttam, mikor a likőröspoharakat a szájukhoz emelték.

– Csöndes asszony a felesége – mondta apa a száját törölgetve – és furcsa kiejtéssel beszél. Pomerániai, de valahogy mégis más.

– Hát észrevette? – kérdezte az asztalos, és ismét munkához látott. – Szóval mégis észrevette.

Még mielőtt apa a következő adagot is füstölni tehetné volna, Kaspar úr szinte hadarva mesélni kezdte, néha megjelennek álmában, és szinte maga előtt látja őket, amint fekete köpenyeikben átlélik a táborok kapuit, s aztán egyenesen az égbe tartanak, s ott fenn, a magasban megnyílnak a mennynek kapui, s az Úristen fogadja őket mosolyogva. Mert hát ki is lehetne kedvesebb az ő szívének, náluk, akik oly nagy szeretettel művelték ezt a zsiros földet és orcájuk verejtékével öntözték, csatornákat ástak és zsilipeket építettek, szélmalomokat állítottak, közben pedig fennhangon dicsérték az Urat, és semmiképpen nem akartak fegyvert fogni.

– Kikre gondol? – kérdezte apa bátortalanul. – Kik azok az ők?

Kaspar úr nagyot sóhajtott, és mesélni kezdett a mennonitákról, akik szinte nyom nélkül tűntek el, és a házról, ahová tizenegynéhány évvel ezelőtt betévedt. Azt gondolta, ez is üresen áll, akár a többi, de tévedett. Csak két nap múlva pillantotta meg a padlás legmélyebb zugában ezt a csillogó szempárt, az övét. Az első és utolsó mennonita szempárt, amit ezen a vidéken, itt a Tuja folyó partján látott.

– Igen, most már értem – mondta apa.

A fazékban zubogott a víz, az asztalos a kitisztított beleket mosta, miközben fenn a magasban ott ragyogott a hold hatalmas tányérja, megvilágítva a fészert, a kertet, a csatornák és a folyók vizét.

Az ajtónak támaszkodva néztem az üvegben pirosuló folyadékot, a kampón lógó húsokat, Kaspar úr pedig rövid szünet után tovább szötte meséjét arról, hogyan feledkezett bele ebbe a szempárba, megérezve, hogy itt megértésre talál. Hónapoknak kellett még eltelniük, mire el tudta neki magyarázni, hogy honnan is jött és mivégre tette meg ezt a nagy utat nyugat felé. Nem tudta leírni azt a fenyesekkel körülvett, dombokkal övezett várost, égbetörő tornyaival, mert ő – Kaspar úr félretolta a tálat és a gersliért nyúlt – csak azt a várost ismerte, ahova vásárok idején mindig felhajóztak. Egészen másképp festett akkor – folytatta Kaspar úr –, felperzselve és lerombolva.

– Ezek a romok mégis rendkívüli látványt nyújtottak – mondta apa a hurkát töltve. – Amikor a csónakból megpillantottam, az volt az érzésem, holdbéli várost látok.

Kaspar úr bölintott, és vékony madzaggal elkötötte a hurkát. Éppen folytatta volna a meséjét a rombadölt városról vagy talán az utolsó mennonita szempárról, mikor apám hirtelen felpillantott, és meglátott engem az ajtóban.

– Hát még nem alszik! – kiáltott fel meglepetten. – Hány óra lehet?

De Kaspar úr megnyugtatóan intett. Félretolta a lavórt, még megkérte apát, ügyeljen a tűzre, mert semmi nem teszi annyira tönkre a húst, mint az egyenletlen füstölés, és elindult velem a a kerti ösvényen a ház felé.

– És az asztal – kérdeztem félénken –, az asztallal mi lesz?

Kaspar úr megnyugtatóan intett, hogy minden rendben lesz, mindennek eljön egyszer az ideje. A folyónál, a távolban harmonika szólt. Néhány rekedtes férfihang azt énekelte: „A ti mene pozsalujes, a ti mene pocalujes – Te majd megszánysz engem, te majd csókolsz engem.”

– Ukránok – magyarázta az öreg, amikor a verandához értünk –, a folyó túloldaláról. Isznak, énekelnek bánatukban. Tudod miért szomorúak? – fordult felém váratlanul.

Nem tudtam. A ház előtt álltunk, néztük a fák megnyúlt árnyait a kerti utakon.

– A hold miatt. Holdtöltekor a kolhozbeli ukránok mindig isznak és énekelnek. Még télen is. Egyszer átjöttek a befagyott folyón, és felgyújtották a fészert. Régen volt, van már vagy tíz éve is – suttozta egyre halkabban Kaspar úr. – Csak a hold tűnt nagyobbak, mint mindig, ha havas az idő.

Mesélni szerettem volna Kaspar úrnak az asztalunkról, másképpen, mint apa, hiszen ő biztos nem beszélt a zaspai Polaske fivérekről, de az asztalos elstetett, már csak a fák közt tovatűnő árnyékát láttam. A ráncos arcú asszony felkísért a manzárdszobába, és megmutatta a frissen vetett ágyat. De én egyáltalán nem akartam aludni. Amint meghallottam a lépcsőn távolodó lépteiket, odamentem az ablakhoz és szélesre tártam. A hold már a ház túloldalára ért, a fénye kicsit halványabbnak tűnt, de azért pontosan láttam a fészert tetejét a fák koronája között, s a folyó ezüstös csíkját a felvonóhíddal. Csak a hajóroncs tűnt el a folyó kanyarulatában a nád és a sás sűrűjében. Az ukránok a túlparton éppen tüzet raktak. Láttam a tűz fényében mozgó árnyakat, és sajnáltam, hogy nem mehetek oda. Kántál, elnyújtott éneküket csak félig értettem, a harmonikaszóval kísért dallam valahogy nagyon fenyegetőnek tűnt, de mégis lágy volt. És egyszerre mindent tudni szerettem volna. Hova folyik a Tuja folyó? Hol volt Kaspar úr városa? Miért nem akartak a mennoniták fegyvert fogni? És tényleg mind a mennybe mentek? Teljesen elfeledkeztem Polaske úrról, anyáról és a kerek asztalról, amiért a visztulai pontonhídon átkeltünk.

Mikor leültem az ágyra, tekintetem a faragott lábú ruhásszekrényre esett. Kinyitottam az ajtaját, és a zakók, nadrágok és ingek között, amelyek minden bizonnyal Kaspar úr ruhatárát képezték, egy kalapot találtam, amelyet még a régi fényképeken sem láttam soha. Hatalmas, fekete kalap volt, széles filckarimája bársonyosan simult a kezembe. Álltam a tükör előtt, és a holdfényben megláttam az arcomat. A széles karima árnyékot vetett rá, és én még sohasem néztem magam ilyen figyelmesen, a szemem és a szám ugyanolyan észrevétlenül veszett bele a feketeségbe, mint az orr és a homlok vonala. Szinte feloldódtak a nehéz, csiszolt tükörben. A kalap pedig egyre nagyobb lett, velem együtt nőtt, míg végül olyan magas lettem, mint apa, és olyan széles vállú, mint Kaspar úr. Elindultam a holdvilágos kerten át a folyóhoz, és a fapallón keresztül felmentem a hajó fedélzetére. A híd felemelkedett, én pedig a kormánykeréknél állva vezettem a hajót a kanyargó folyón, a csatornákon és zsilipeken át egészen a Motlawáig. Beálltam a rakparthoz, és szóltam az ukránoknak, hogy rakodjanak ki. A hajó gyomrából gabonaszákok, kerek sajtok, almával és szilvával telt kosarak, halashordók, gyógyfüvek illatával átítatott vásznak és hatalmas vajbödönök kerültek elő. Az ukránok valami bús dallamot énekeltek rakodás közben, és bár nem egészen értettem Potocki úr történetét, aki: „peszi szin, zaprodal Polsu, Litvo i vszju Ukrajinu,” vagyis hogy kutyafajzat, aki Lengyelországot, Litvániát és egész Ukrajnát eladta, de mégis ismerősen csengett ez a végtelen szomorúságot és haragot kifejező strófa. A fekete kalap végre egész határozottan rajzolódott ki a tükörben, amikor egy gyertya lángját pillantottam meg, és a széles karima fölött feltűnt az asszony ráncos arca. Széles, földig érő pongyolában állt mögöttem, és a kezében gyertyát tartott. Csak később láttam meg a tükörben, hogy sír. A könyvek végigcsorogtak az arcán, mintha a túlparti tábortűz mellől behallatszó ének indította volna meg. De nem az ukránok miatt sírt. Finom mozdulattal levette fejéről a kalapot, és tétován forgatta az ujjai közt. Nem tudtam, mikor jött be a szobába és mióta néz engem a tükörnél. Vajon látott-e a hajón? A gyertya halványan pislákol a padlón, ő pedig a kalapot nézte, ott állt mellettem ráncos arcával, némán, és saját gondolataiba merült, amelyekről nem tudhattam semmit. Tekintetünk találkozott a tükör sima üvegén, aztán láttam, hogy a kalap fekete karimáját szorongatva elmegy. Elfújtam a gyertyát. A keményített ágynemű hűvösen ölelt körül, mégis olyan forróság öntött el, mintha én is ott lennék a fészertben lobogó tűznél, ahol apa és Kaspar úr éppen az illegális vágással foglalatostkodik, elfeledkezve a világról.

A ráncos arcú asszonnyal egy szót sem váltottunk. akkor sem, mikor a két férfi reggelizés közben a füstölt húsokat és hurkákat kóstolgotva, s az oldalast dicsérve megbeszélték a részleteket:

milyen legyen az asztal átmérője, a lábak magassága, a furnír. Apának akkor sem szóltam a kalapról, mikor már a Tuja mentén zötykölődtünk a kisasútban, csatornákat és használaton kívül levő zsilipeket hagyva magunk mögött. Nem beszéltem róla, amikor az autóbusz átment velünk a pontonhídon, sem mikor a kertvárosból megpillantottuk a templomok vörös téglatornyait. Apám kigöngyölte az illatos sonkát az átszírosodott papírból, anyám vizes borogatással ápolta migrénjét, és miközben olyanokat vágtak egymás fejébe, mint „kötelességtudás”, „könnyelműség”, „pontosság” vagy „pénz”, én tudtam, hogy a ráncos arcú asszony ezentúl rám fog gondolni, én pedig órá. Egy hét múlva egy ismeretlen sofőr kopogott be hozzánk, és két férfi becipelte Kaspar úr asztalát az ebédlőbe. Az asztal kerek volt, diófa borítással, és teljesen elbűvölte anyát. A viták és szóváltások feledésbe merültek, az ebédek ettől kezdve mindig sokáig tartottak, mintha Mária nagymama jött volna hozzánk látogatóba. Mikor az utcánkban barnulni kezdtek a gesztenyék, én az olvasókönyv fölé görnyedve tanultam az urat, aki ír, és éppen Kaspar úr asztala fölé hajolva próbáltam kibetűzni az első mondatot: „Ez itt egy gyár”, mikor Polaske úr kopogtatott be. Kicsit zavarban volt, elmondta, hogyan sikerült a címünket megszereznie, s milyen nehezen kapott csak vízumot, mennyit kellemetlenkedtek a külügyminisztérium tisztviselői. Leült Kaspar úr asztalához és kávé, kakaót, csokoládét és angol teát vett elő. Aztán még elmondta, hogyan utazott és mennyire boldog.

– Ugye, velünk ebédel? – kérdezte anya, de Polaske úrnak vissza kellett mennie a szállodába, úgyhogy elnézést kért, gyorsan búcsút vett és elment.

– Nem vette észre az asztalt – mondta apa, de én nem voltam ebben olyan biztos. Az ajándékok, amiket hozott, most nem tűntek el. Az olvasókönyvet lapozgattam. Úr ír. Apa munkába indul. Anya ebédet főz. A kohászok acélt öntenek. A pilóta hazánk fölött repül. A Visztula a Balti-tengerbe ömlik. Az asszony elvette a kalapot. A mennoniták a mennyországba mentek. Polaske úr eladta az asztalát, Kaspar úr újat készített.

– Hallod, miket olvas? Nem halandzsázik ez a gyerek? – kérdezte anya.

– Igen, igen – mondta apa, miközben komótosan rágyújtott, s rátette kezét a fényes asztallapra. – De igen. Az egész csak halandzsa. Az egész!

Néztem a felfelé szálló cigarettafüstöt. Az idő ettől kezdve másképpen múlt, és csak én tudtam, miért.

FORDÍTOTTA KERTÉSZ NOÉMI

Szlovákia története

HÍRADÓ- ÉS DOKUMENTUMFILMEK TÜKRÉBEN

1938-1990

A Múcsarnok ART KINO a pozsonyi Szlovák Filmintézet szíves támogatásával híradó és dokumentumfilm-sorozatot indít, mely Szlovákia történetét mutatja be. Az eredeti híradó- és dokumentumfilmeket szinkrontolmács fordítja magyarra. Bevezetőt mond Molnár Imre történész (Magyarságkutató Intézet). Szerkesztők: Gizella Mihalikova, Molnár Imre és Szigeti Péter.

MÁJUS 11-ÉN. 19 ÓRA 30: AZ ÖNÁLLÓ SZLOVÁK ÁLLAM, 1938-1945.

(Hlinka, Tiso, Szlovákia német kapcsolatai, szlovák alakulatok a II. világháborúban a keleti és nyugati arcvonalon, a szlovák felkelés leverése, Vlaszov Szlovákiában.)

MÁJUS 12-ÉN, 16 ÓRA: SZLOVÁKIA A II. CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁGBAN, 1945-1953.

(Kitelepítések, lakosságcsere, kommunista hatalomátvétel 1948-ban, Klement Gottwald halála.)

MÁJUS 13-ÁN, 16 ÓRA: AZ 1956-OS MAGYAR FELKELÉS EDDIG ZÁRT DOKUMENTUMAI.

A Szlovák Filmintézet ajándéka: 1500 méter felvétel, melyet Budapesten forgatott a szlovák filmhíradó stábja .

MÁJUS 14-ÉN, 19 ÓRA 30: SZLOVÁKIA 1968-1990.

A szocializmus megreformálásának kísérlete Csehszlovákiában, Pozsonyban. Dubcek és a reformista vezetők, a baráti szocialista országok vezetőinek látogatása, tárgyalásai Csehszlovákiában. Az 1968-as „bevonulás” eddig zárt dokumentumai, felvételek az utcai csatározásokról, Dubcek eltávolítása a hatalomból. A konszolidáció, Brezsnyev Csehszlovákiában. Az 1989-es „bársonyos forradalom” dokumentumai, Havel elnökké választása.

MÚCSARNOK ART KINO - BUDAPEST HŐSÖK TERE

FILMVILÁG

Filmművészeti folyóirat

A májusi szám tartalmából

Fehér mágia

– *Bódy Gábor és az európai kinematográfia*

Bereményi Géza

A mítosz, amelyet megélsz

Balassa Péter

Fellini az öreg filmdemokrata

Takács Ferenc

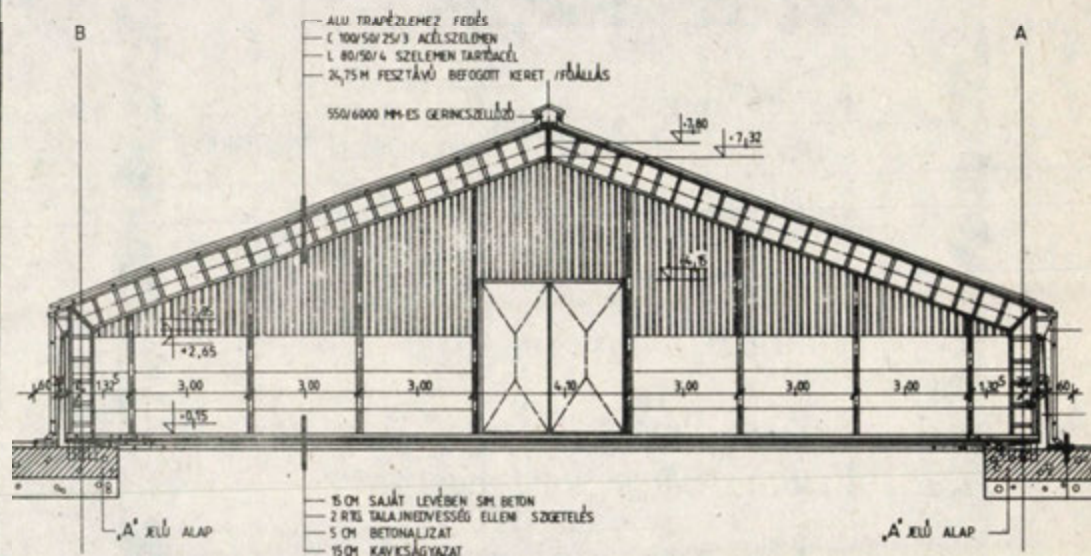
Háború és vége – Vietnam értelme

Ne csinálj magadnak faragott képet

– *az izraeli film húsz éve*

Ön elképzeli, Mi megvalósítjuk. KÉSZ!

TERVEZÜNK, KIVITELEZÜNK hagyományos és könnyűszerkezetű épületeket, a járulékos infrastruktúrával együtt.

SPECIALITÁSAINK:

- könnyűszerkezetes (fa, ragasztott fa, acél) épületek
- mezőgazdasági, ipari, közösségi és sportlétesítmények
- irodaházak
- szaktanácsadás
- költségvetés és árajánlat készítése 24 órán belül

FŐVÁLLALKOZÁS!

Könyvszerkezet-Építő és
Szolgáltató Kiszövetkezet
Szeged, Szilágyi u. 2. 6701 Pf.: 716
Telefon: 62/24-002(M);
62/24-181(M)
Telefax: 62/25-416(A)
Telex: 82-743

PROGRESS

Elektronikus lapszerkesztőségi rendszer

A COMPUTER MEDIA Rt. komplex módon vállalkozik elektronikus lapszerkesztőségi rendszerek kialakítására és telepítésére.

A PROGRESS rendszer használata révén a hagyományos nyomdai módszereknél gyorsabban és könnyebben lehet a különböző újságok, folyóiratok szerkesztését és nyomdai előkészítését elvégezni. Lehetőség van a szövegek tördelésére, képes anyagok montírozására, a megjelent cikkek archiválására, az MTI-vel való összeköttetésre, a hirdetések kezelésére, és a szerkesztőség ügyiratainak nyilvántartására. A munkafolyamatokat a REDAKTOR keretprogram irányítja.

A PROGRESS elektronikus lapszerkesztőségi rendszerrel az ország számos lapja készül.

A Tavaszi BNV-n bemutatjuk a PROGRESS rendszer legújabb elemeit: a Linotype lézerlevilágítókat és a teljes betűkönyvtárat, valamint a GEM Artline grafikus programot. A rendszer fejlesztője és forgalmazója:

SZKI COMPUTER MEDIA Rt.
1011 Budapest, Iskola utca 8.
Levélcím: 1251 Bpest 11, Pf. 43.
Telefon: 115-1061

 **COMPUTER
MEDIA**

A HELYZET

Kidolgozott programok... Rendszerváltás... Megújulás!

 **COMPUTER
MEDIA**

Küldemény

ESPÁR IMRE

Tisztelt Ákos!

Ha „a pardónok büszke népe” vagyunk, hát akkor kezdjük az elnézéssel: elnézést kérek a múltkori „külalak”-ért (– kitépett lapok) de hát siettem (és sietni kellett) NEHOGY NE TEGYEM MEG. De most is sietnem kell, majd még írok, még annyit, pénteken söprögettem a BAH-csomóponton, hát jön a Tamás Gáspár Miklós 22 fehér Zsigulival, rendőrmotoros kísérettel. No, integettem neki. Nem mintha én szeretném a T. G. M.-et, de hát az ember integet, ugye. Regisztrálta is sajátos lényemet, az arcán észrevettem. Hogy mit gondolt magában, azt nem tudom. Most küldök egy „művet” – (verset) – majd küldök még – ha van igény rá (imitáció).

Üdvözöl minden ákosokat és minden *karinákat*

espár imre
utcaseprő
1990. márc. 24.

RUSZT

FELSÉG, VALÓBAN! KORONÁNK
LEGSZEBB GYÉMÁNTJA VELSZ!

Hússzüleményeiden, Rusztnak kondéra, megállék.

Rend vala: nyelvek alól szállt fel a gondolatör.

Vér kéle most mint szír teve kér

s a barmok elontott szarvai közt

lebegő, torz alak inte felém

és mond: porfi, he! kén' epekő? Le vele? Beletojnál?

Vérbírók? Frászkarika? Riksa? Hecsedli? Visszér?

Mess-e? Röhej! Nő kell! Komm, ó, Jan!

Vess, hős teve, lenport!

Hasalj! Kuss! Dara nincs! S te Tata: végre leülj!

(RÉSZLET A MIT BÍRTOK KI? C. CIKLUSBÓL)

Robert Frost

A MORMOTA

*Egyiknek, hol lejt a part,
Másnak deszka, korhatag,
Kínál meghittebb eget,
S bár kicsiny, ez óvja meg.*

*Az én jó fedezékemet
Két szikla rése közt leled,
S mit fúrtam, még megbízhatóbb
Kétajtós odvam is csak ott.*

*Mindezzel a hátam megett
Nyíltan elüldögélhetek,
S hogy elhiszem, azt színlelem,
A világ jót akar velem.*

*Mindaz, ki élni jobb szeret,
Ismer egy fény- vagy füttyjelet,
És bármi gyanúsat ha lát,
Már fúrja föld alá magát.*

*Utána cselből még lapít,
Étlen-szomjan, egy darabig
Még nem bújik elő:
Töprengni ekkor van idő.*

*S ha nem jön puskaropogás
Több, s elvonul fegyver s vadász
(Mint pestis, harci zaj,
Vagy egy futó elmezavar)*

*Annyit már bizton mondhatok,
Még legalább egy új napot,
S tán újabb éveket
Tölthetek, kedves, még veled,*

*S mindezt azért, mert – bárha csepp,
Ha az Egésszel összevetsz – ,
Jól választottam meg, ravasz
Gonddal résemet, odvamat.*

SE MESSZIRE, SE MÉLYRE

*Akik a parton állnak,
Mind egy irányba néznek.
A szárazföldnek hátat
Fordítanak, arcot a víznek.*

*Magasra tartja törzsét
A hajó, ahogy halad.
A víz-talajon tükörkép
Álló sirály alatt.*

*Több látnivalót ad a föld,
De a lényeg bármerre legyen,
A víz csak a part fele tör, s
Víznek fordul az emberi szem.*

*Nem lát el messze bár,
Nem látja át a mélyt,
De hagyta el valaha már
Ezért az őrhelyét?*

A ZÁRHATATLAN AJTÓ

*Múlt évre az év,
Végül kopogást
Hallottam az ajtón,
Mit zár sose zárt.*

*Sötétben osontam
Oda, zajtalanul,
S ajtóm fele két
Kezem esdve kinyúlt.*

*Am újra kopogtak.
Fölmásztam a tág
Ablakba s le: kinn
Várt rám a világ.*

*S kintről „Bejöhetsz!”
Szóltam be legott
Annak, ami az
Ajtón kopogott.*

*Kopogtak: odúból
Így bújtam elő,
S most rejt a világ,
S rongál az idő.*

A FAZEKASMADÁR

*Van-e, ki nem hallotta soha még
 Erdő- és nyárközép énekesét?
 Sudár törzsek közt zengi e madár,
 Hogy vén a lomb, s virágnak a tavasz
 Reggel tíz, s déli egy óra a nyár...
 Kora szírom pergése már a múlt,
 A perc, mikor a körte- és barack-
 Virágcsőtől a nap elborult,
 S hogy hull a holt lomboknak zápora
 Hamar, s mindent befed az út pora.*

*Nem volna ő se más, mint más madár,
 Ha nem dalolna daltalan dalokkal,
 S nem kérdené, szavakkal soha bár,
 Mihez kezdjünk egy hanyatló dologgal?*

FORDÍTOTTA RAKOVSKZY ZSUZSA

Tíz alapelv

M E L Y R E É P Í T H E T Ű N K

KÁROLY, WALES HERCEG

Miközben az építészetről szóló filmemhez gyűjtöttem anyagot, egyre jobban érzem, mennyire nem képesek a jelenlegi építési előírások előmozdítani a jobb minőségű környezet ügyét. Nem mintha kevés lenne a bürokrácia: végül is minden épület, melyet 1947 óta felhúztak, rendelkezik építési engedéllyel, kivéve a mezőgazdasági jellegű és kormányépületeket. Néha igencsak nehéz elhinni, hogy az egész modern épített világ végigjárta a bürokrácia útvesztőit, a bizottságokat, egyeztetéseket, a gyakran hosszadalmas és költséges vizsgálódásokat. Ugyan mivégre? – kérdezem gyakran magamban. S ezerszámra érkező levelek alapján állíthatom, hogy az emberek jó része ugyanennyire tanácstalan.

Úgy véltem, hogy érdemes a dologgal komolyabban foglalkozni, így hát megrostáltam mindenféle, a téma iránt komolyan érdeklődő ember nézeteit és tanácsait, s az eredményt megpróbáltam néhány alapszabályba önteni. Némileg távolabbról, a lehető legtárgyilagosabban véve szemügyre a történeteket, az a benyomásom, hogy mintha megfelelkezni néhány olyan alapelvről, melyek már a görögök óta vezérelték az építészeti. Közülük nem egy a józan paraszti éssen alapul, hasonlóan a nyelvet alkotó nyelvtani szabályokhoz.

Úgy vélem, ha lerombolja a múltját, vagy következetesen tagadja, hogy köze lenne a jelenhez, az emberiség végül elveszti a lelkét és a gyökereit. Ha el akarjuk kerülni az utóbbi negyven-ötven év nyilvánvaló hibáit, alapvető belátunk, hogy az emberi tapasztalatnak vannak bizonyos örök értékei és elvei. A technika rohamos változása nem jelenti azt, hogy szellemünk, alapvető lelki reakcióink is változnának. A modernség nem kell hogy azt jelentse, hogy két-évenként új stílust és forradalmian új építőanyagokat kellene kitalálnunk.

Nem feltétlenül kell olyan környezetben élnünk, amely közvetlenül tükrözi a legújabb, legrafináltabb technikát. Már csak azért sem, mert az ilyen tervek általában nem vesznek tudomást a természeti feltételekről (az éghajlati és más tényezőkről), és gyakran energia-pazarlók. (Gondoljunk csak a modern irodaépületek hatalmas üvegfelületeire, s arra az energiára, amely klimatizálásukra kell – nem is említve most a klímaberendezéseink káros hatását az ózonrétegre!)

Úgy tűnik, túl régen szenvedünk egy meghatározhatatlan, középszerű, szintetikus, nemzetközi építészeti stílus-

tól, mely mindenütt jelen van, Rijadtól Rangoonig. Saját építészeti hagyományunkat felfalta ez a lassan terjedő kór, s szerény véleményem szerint megérett az idő arra, hogy felfedezzük az építészeti múlt különleges gazdagságát, azokkal az alapvető szabályokkal együtt, melyek lehetővé tették szeretett városaink és falvaink sajátos fejlődését.

Lehetünk úgy is modernek, hogy ezt az utat járjuk, úgy is lépést tarthatunk a technikai szemlélettel, hogy közben kielégítjük a lélek rejtett igényeit. Ezek az igények öntudatlanul is jelen voltak minden olyan dologban, amely a legcsekélyebb értelemben is szépnek nevezhető volt emberalkotta környezetünkben, amióta csak elhagytuk a barlangot, és saját hajlékot építettünk magunknak.

Kérdezem én, miért özönlenek az emberek azokba az országokba, ahol a szépséges városok, falvak és tájak a mai napig fennmaradtak? Miért nyaral annyi építész, várostervező és ingatlanügynök ezeken a helyeken? A turisták miért azt keresik fel, ami régi városainkból és falvainkból megmaradt, ahelyett, hogy rohannának megnézni Birmingham és Cumbernauld központját? Miért van az, hogy az Építészek Szövetsége London egyik legszebb 18. századi terén székel, míg az onnét kikerült tervezők egyre rútabb lakókörnyezetek világra hozatalánál bábáskodtak – mások számára? Mert eleink már a legelső ember-től fogva követték az elfogadott alapszabályokat.

Tudom, hogy lesznek, akik leszólnak majd érte, de biztos, hogy sokan egyetértenek azzal, hogy nagyobb értékek jönnek létre, ha a minőséggel törődünk, s azzal is, hogy az utánunk jövőkre olyasmit kell hagyományoznunk, amit érdemes örökölni. Ami ebből következik, nem új. Egyszerűen azoknak a szabályoknak és eljárásoknak a kiterjesztése, melyek az építészek és a mesterek kezét irányították évszázadokon át. Remélem, nem késő erre emlékeztetni.

Ma majdnem minden új épületet magáncégek húznak fel. Szomorú dolog, de az új köz- illetve magáncélú épületek megrendelői közül nagyon kevésnek vannak esztétikai igényei. Legtöbbjüknek fogalma sincs arról, milyen nyomasztó felelősség nyugszik a vállán, s egyúttal milyen bámulatos lehetőségei vannak.

Nem az én dolgom, hogy átírom az építési szabályzatot, de az segíthet, ha hátradőlünk a székből, s valamivel messzebből vesszük szemügyre az egész folyamatot. Úgy érzem, mintha kissé elvesznénk az előírások labirintusában; a kiút talán egyszerűbb, mintsem gondolnánk. Biztos vagyok benne, hogy az utca embere pontosan tudja, hogy mit akar, de húzódozik a kérdőívektől, s a szakembereket

Az írás a herceg *A Vision of Britain* című könyvében jelent meg (Doubleday, 1989). A honoráriumot a 2000 – a szerző kérésére – a Mihai Eminescu Trustnak utalta át.

körülvevő ködtől. Szeretném, ha laikusok és szakemberek együtt dolgoznának; a vállalkozók, az építésszek és a mesteremberek megértenék egymást. Át akarom törni a bürokrácia korlátait, szeretném felfedezni a közmegegyezést, amelyet mintha elvesztettünk volna. Az egyszerűség sosem baj.

A HELY

Tisztelnünk kell a tájat. Elsősültségi jogunk van rá, s minden talpalatnyi helye alatt történelmünk rétegei húzódnak.

A táj minden építészeti alkotás háttere. Az Egyesült Királyság roppant változatos táj. Ezt a gazdagságot – Derbyshire dombjaitól, a yorkshire-i völgyektől a lincolnshire-i lápvilágig – nagy kincsnek kell tekinteni. Már sok minden kárt szenvedett – a legutóbbi háború sem tett éppen jót – de még mindent ki lehet javítani, ha vesszük az időt és a fáradságot.

Az új épületek lehetnek szemtelenül kirívóak, és létrehozhatók úgy is, hogy beilleszkedjenek a tájba. Ritkán elég, hogy az elhelyezéssel álcázzuk az újat: az új épületek léptéke és természete alapvető. Ahelyett, hogy csak a rajzasztalnál tervezzük, s az utakat térképről követjük, éreznünk és tisztelnünk kell a hely fekvését, körvonalait.

Az új épületeknek nem szabad uralniuk a tájat. Ellenkezőleg, bele kell olvadniuk. A nagy épületeket gyakran lehetséges kisebb elemekre bontani – ezek képesek ember szabásúbbá tenni a léptéket, így szelídebb lehet a horizont, s festőibb a táj.

Védenünk kell a földet. Különböző bonyolult történelmi és lelki okokból meg kell tartanunk az érintetlen természet érzetét. A zöldövezetek sokban hozzájárulnak a vidék megóvásához (még akkor is, ha néha az egész csak illúzió). Ha az új épületek nem egyszerre mindenütt ütik fel a fejüket, hanem csoportokban, a táj nagyobb része őrizhető meg. Úgy látom, nincs értelmük a zöldövezeteknek, ha a vegetáció nem őshonos, nem eredendően zöld. Ellenben van értelme létrehozni olyan kis szigeteket, ahol nincs drótdzsungel, nátriumgáz-lámpa, nincsenek a rosszul tervezett szupermarketek és benzinkutak okozta pörsenések, nincsenek parkoló autókkal teli mezők. A farmok és egyes állami épületek (például laktanyák és eróművek) mentesek ugyan az építési szabályzat hatálya alól, de az esztétikai megfontolásokra nem lenne szabad fittyet hányniuk – sőt. Ezeknek kellene a legjobban tisztelniük a földet.

HIERARCHIA

Kétfajta hierarchia tartozik ide. Az egyik az épület méretének és fontosságának kapcsolata. A másik az épület különböző részeinek viszonylagos fontossága – például hogy rögtön tudjuk, melyik a főbejárat!

Az épületeknek tükrözniük kell ezt a hierarchiát, mert az építészet olyan, mint a nyelv. Nem lehet helyes mondatokat alkotni angolul anélkül, hogy az ember teljesen tisztában ne lenne a nyelvtani alapszabályokkal. Ha valaki figyelmen kívül hagyja a nyelvtan alapelveit, az eredmény disszonáns és zagyva lesz. A jó építészetnek a jó modor-

hoz kell hasonlatosnak lennie, s egy bevett kódex előírásait kell követnie. A civilizált élet is attól élvezetesebb, hogy az egyszerű magatartási szabályokat közösen tartja be sok ember.

Egy jó épület, melynek építője követte a szabályokat, ki tudja fejezni magát a forma és tér nyelvén, elmondja, hová menjünk, mire számítsunk. Azokat a részeket hangsúlyozza, amelyek nyilvánosak és fontosak. Még a legkisebb házban is különbség van a főbejárat és a hátsó ajtó, vagy a nappali és a padlásszoba ablaka között. Csak a közelmúlt nagy épületeiben vesztettük el a hierarchia éme érzetét, úgyhogy nehéz felfedezni, hogy az utca végén álló háztömb szálloda, irodaház vagy kultúrközpont.

A középületeknek büszkén, nyomatékosan kell jelen lenniük, úgy, ahogy régen. Egy dór portikusz egy banképületen, egy dúsan díszített ablakpárkány valamely városháza dísztermében, egy nagyszabású, pompás hall egy szállodában mind arra szolgálnak, hogy megadják egy épület alapélményét, és emeljék hangulatunkat. Mára viszont a modernizmus dogmája halálos egyhangúsághoz vezetett.

Itt nem csak a középületek homlokzatáról kell szót ejteni: helyes, ha bizonyos épületek nagyobbak a többinél. A városokban és falvakban e tekintetben létezik bizonyos nyilvánvaló hierarchia. A templomoknak és a középületeknek, a koncerttermeknek és a kocsmáknak megvan a saját léptékük, s a saját környezetük. Ezek az épületek bizonyos fokig a mi értékeinket, s a mi társadalmi intézményeinket hangsúlyozzák.

LÉPTÉK

Minden dolog mértéke az ember. Az épületeknek elsősorban az emberi arányokhoz kell kapcsolódnunk, s csak azután az őket körülvevő épületekhez. Minden helyiségnek van egy jellegzetes léptéke, s megvannak az arányai: mondjuk a nottinghamshire-i tanyaházak magasak és keskenyek, míg Northumberlandben esetleg alacsonyok és szélesek. A túlzottan magas, kirívó léptékű épületek okozzák a legnagyobb kárt.

Majdnem minden városunkat elrontotta néhány hanyagul elhelyezett, túl nagy épület, amelyek más értékekkel bizony nemigen rendelkeznek. Minden területnek szüksége van megfelelő és kulturált magasságkorlátozásra. Londonban például az 1890-es évektől egészen az 1950-es évekig üdvös rendeletek és építési szabályozók korlátozták az építkezési magasságot. Ezek a szabályok rendezett, elegáns horizontot biztosítottak. A folyamatos párkányvonal fölél tornyok, templomtornyok, kupolák emelkedtek – melyeket ma is méltán csodálunk.

Az a városkép, mely ilyen szabályok után kiállt: a tartózkodó, magába záródó város képe. Amint ezeket a rendeleteket és szabályzatokat egyre másra váltották fel a kiskapukkal megtűzdelte új szabályok, azonnal emelkedni kezdtek a kirívó léptékű épületek, méghozzá a legkevésbé hozzájuk illő helyeken.

A várostervezés valaha tiszteletben tartotta az eredeti telekméreteket, a meglévő utcahálózatot, a parkokat és a tereket. Ma az építési vállalkozóknak túlon túl gyakran

adatik meg a jog, hogy több kisebb telekből kotyvaszának össze olyan gargantuai méretű új konglomerátumokat, melyek úgy festenek, mint Gulliver Lilliputban.

Néha nem baj, ha egy középület uralja a várost, de akkor olyan legyen, amely tükrözi aspirációinkat, mint a valaha épült székesegyházaink. Emeljük égiszt, amit értékesnek tartunk, a hit, a világhossz és az állam jelképeit. De támogassa ezt a látványt sok kis léptékű épület is, melyek intim életünk viszonyait tükrözik.

HARMÓNIA

A harmónia a részek összjátéka. Minden, nem egymagában álló épület össze kell hangoltassék szomszédjával. Egy kanyargós falusi főutca vagy egy széles városi sugárút annak ellenére harmonikus lehet, hogy más-más korban emelt épületek sorakoznak rajta.

Manapság mintha túlonként megszorodtak volna az érzéketlen, szembeötlő foghíjbeépítések városainkban és falvainkban. Az épületek páváskodnak, s elfelejtkeznek szomszédokról. Eltűnedezik a beilleszkedésre való hajlandóság, amely egykor annyira természetes volt, s aminek annyi szép utcát és összeálló épületegyüttest köszönhetünk. Hová lett építészeinkből, tervezőinkből az alázat?

Országunk léptéke miatt inkább saját, őshonos gyökereink tiszteletére van szükség, semmint a kérészetletű nemzetközi építészeti divatok másolására. Régebbi városaink nem könnyen fogadják magukba a külszói modern építészeti vadhajításait. A legjobb modern terveknek talán új városainkban kellene versenylehetőséget biztosítanunk?

Az olyan városok, mint Cheltenham vagy Bath jól példázják az építészeti harmóniát, nem csak összképükkel, hanem a kisebb építészeti elemek elrendezésével is. Nézzük például az ajtótokokat, az erkélyeket, az ablakpárkányokat, a rácsokat. A 18. századi építésznek mi sem volt természetesebb, mint hogy a megfelelés, az egység jegyében építsen egy új házat a régi mellé.

Manapság az épületeket absztrakt elvekből kiindulva tervezik, s az „új” és „modern” funkcionális kívánalmak nevében beleerőltetik patikamérlegen kialakított arányú régi városainkba. Hatásukat nagyban enyhíteni lehet, ha valaki elfogadja a meglévő utcaritmust és a telekméretet. Egy olyan városban, mint mondjuk Edinburgh, minden épület egy nagyszabású kompozíció egy-egy csatvonása, merthogy minden résztvevő megértette az alapvető szabályokat és hagyományokat. A kellemes eredmény: a harmónia.

A BEKERÍTETTSÉG

Az építészeti örömeinek egyik legnagyobbika a jól megtervezett körülkerítettség érzete. Ez az alapvető eszmé ezer formában élvezhető az épített környezet minden szintjén, az egyszerű szobabelsőtől a Szent Pál székesegyház belső teréig, a nagyszabású kövezett tértől a fallal körülvett kertig.

Legyen bár a lépték nagy vagy kicsi, az építőanyag hagyományos vagy modern, a kohézió, a folyamatosság és a bekerítettség mindenkor varázslatos erővel bír. Ezeknek együttes alkalmazása mindig képes egy helyet utánozhatatlanná tenni.

A bekerített terek titka a kevés bejárat, ha túl sok van belőlük, a biztonságérzet odavész. S ha a térségben van valami szerethető dolog, például egy kert, egy szobor vagy egy szökőkút, akkor nagyobb valószínűséggel fogják dédelgetni a lakók, s kevésbé valószínű, hogy tönkreteszik. A közösségi szellem sokkalta könnyebben születik meg egy jólformált téren vagy udvarban, mint az építési vállalkozók szétszórt telkein. A sok szép régi tér, az egyetemek, jogász-kollégiumok, melyeket annyira csodálunk ma is, mindig megfeleltek az igényeinknek. A bennük rejlő érték időtlen, még mindig árad belőlük a szépség, a tökéletes biztonság érzete.

Lehet vajon e leckék némelyikét alkalmazni a háború utáni lakótelepek lélektelen, elhanyagolt sivatagiára? Az új lakótelepeknek nem feltétlenül kell cikkcakkban szétszórt épületeknek lenniük a rajztábla mellett kiötlött szelfűtő utak mentén. Az emberek által századok óta kedvelt példák itt vannak körülöttünk: csak tanulás kérdése, hogy utánozni tudjuk a legjobbakat. A múlt körültekintő megfigyelése legyen a jövő ihletője. Sok esetben nyilvánvalóan megtérülő befektetés feleleveníteni a bekerítés ősrégi intézményét, amely létre tudja hozni a szomszédok közti felismerhető közösséget.

ANYAGOK

Anglia egyike a földkerekség geológiai szempontból legbonyolultabb országainak, s ennek következtében egyike a legszebbeknek is. Építőanyagaink gazdag változatosságával nem győzünk betelni – ez a változatosság állandó öröm és meglepetés forrása, hiszen falvaink és városaink mindig abból épültek, ami éppen kéznél volt: Northumberlandben kőből, Herefordshire-ben fából, Devonban vályogból, Sussexben kvarckavicsból, Nottinghamshire-ben téglából. Minden városnak, minden falunak más és más színárnyalata, minden település más érzetet kelt, s erőteljes lokálpatriotizmust ébreszt lakóiban. Ezt az érzést fenn kell tartanunk: el kell érnünk, hogy ez a helyi jelleg ne kopjék tovább.

Míg a 19. század még csak a kopás elejének volt tanúja, a 20. század vége már csak kopár egyhangúságot láthat az építőanyagok terén. Már nem tudjuk kitalálni, merre járunk. Beton, műanyag függönyfal, alumínium, sorozatban gyártott téglák és újrafaragott kötőanyagok ömlik Anglia legtávolabbi zugába is a központi szállítószalagokról. Mindez általános közepszerűséghez vezetett: egy keddi esti tévésorozat színvonalára süllyedt az építészet.

Ahhoz, hogy az új épületek utalhassanak arra, hová tartoznak, s ily módon javítsák természetes környezetüket, minden környéknek fel kellene vennie a helyi építőanyagok részletes leltárát, a felhasználás módjával együtt. E leltár legyen a helyi építészeti szakhatóságnak bibliája; s szolgájon például az építési vállalkozóknak meg az építészeiknek.

Angliának fel kellene élesztenie, s ápolnia kellene a helyi építőanyagokon alapuló falusi és városi építkezés jellegzetességeit. Talán arra is módot kellene találni, hogy újra megnyissuk némelyik nagy kőbányánkat. Bátorítanunk kell hagyományos mesterembereinket is – a kavicsaprítókat, a zsúpfedőket, a kovácsokat, s be kell vonni őket

jövőnk építésébe. Idővel ez aztán elvezethetne egy olyan gazdasági újjáéledéshez, amely nem függ a központosított iparágaktól, hanem helyi alapokon nyugszik.

DÍSZÍTÉS

Egyre növekszik az emberekben az érzés, hogy a modern, funkcionális, mindenféle díszítés nélküli épületek nem szereznek örömet. A modern építész tananyagából rendszerint hiányoznak a díszítés szabályai vagy az alkalmazott díszítőtechnikák múltbéli példáinak tanulmányozása. A szimbolizmusnak nincs többé egyetemes nyelve, akárhogy is próbált némely kritikus, minden különösebb eredmény nélkül, valamiféle „jelentést” ruházni arra, amit ők posztmodern építészetnek neveznek.

Pedig ezt a szemlátomást meglévő úrt könnyűszerrel meg lehet szüntetni. A lakberendezés iránt országszerte nagy az érdeklődés. Elég egy pillantást vetni a virágzó „Csináld magad!” mozgalomra. Díszítő hagyományaink egészen kelta őseinkig nyúlnak vissza, s ha megnézzük egy régi plébániatemplomot, bámulatos díszek nyomára bukkanhatunk.

Sokan úgy vélik, hogy a klasszicizmus felelesztése segítene. A klasszicizmus valóban egyetemes nyelv, de olyan, melyet nem lehet egykönnyen alkalmazni, hacsak valaki nem tanulta meg tőviről hegyire. Nem a pusztá stílusutánzás a lényege, hiába állítja ezt némely kritikus: a klasszikus építészeti nyelv nem azt jelenti, hogy az embernek szünet nélkül György-korabeli házakat kell terveznie. A klasszicizmus a hihetetlen gazdagság végtelen változatosságát kínálja.

Angliában párhuzamosan hatott a gótika és a szecessziós jellegű Arts and Crafts mozgalom. E gazdag hagyományok képzett mesteremberek kezében vannak, ám az ő kivételes tehetségük szüntelen ápolásra, bátorításra szorul, csak így marad fenn. Ezek az emberek itt vannak, megvannak, miért nem foglalkoztatjuk őket gyakrabban?

Vissza kellene helyeznünk jogaiba az építészetet, a művészetek és mesterségek nagy patrónusát. Meg kell jegyezni, hogy ebben a fogyasztók a szakemberek előtt járnak. Mintha hozzám hasonlóan ők is azt éreznék, hogy nem elég egy gyárilag előállított világban élniük. A szépséget a kéz, az agy és a szem páratlan együttműködése képes csak előállítani. Mindenfajta új építészetnek igénybe kellene vennie ennek eredményét, hogy lelkünket gazdagítsa.

MŰVÉSZET

Míg a díszítés lényege az ismétlés, a mintázat, a műalkotás mindig egyedülálló. Miért van az, hogy modern művészeink oly kevésbé veszik ki részüket új környezetünk kialakításában? Valaha az építészek és a művészek együttműködése természetes volt: ma egy világ választja el őket. Nézzük csak meg azt a sok-sok régi épületet, ahol az építészeknek szüksége volt művészek közreműködésére, hogy maradéktalanul megvalósíthassa látomásának pompáját. Képzelnék csak el a londoni Whitehallon a Banqueting House-t Rubens nagyszerű mennyezete nélkül, vagy az oxfordi Sheldonian Theatre-t császárszobrai nélkül.

Hozzájuk viszonyítva milyen unalmas közelmúltunk néhány nemzeti jelképe. Egyetlen művészt sem bíztak meg a Nemzeti Színház feléállításával, amely még legnagyobb drámaíróink szobraival sem dicsekedhet. S hol van a művészet a British Library terveiben? Az építésznek és művészeknek már akkor el kellene jegyezniük egymást, amikor belekezdnek valamely nagyobb középület tervezésébe. Annak nincs sok értelme, hogy az új épület elé egy talapzatra odaállítsunk egy szobrot, mintegy hanyagságunk leplezésére. A művészetnek szerves és elválaszthatatlan részét kell képeznie minden nagyszabású új épületnek. A szobrászat és festészet szerepe alapvető középületeink egyedülálló társadalmi és szimbolikus jelentésének létrehozásában – erre az építészet egyedül nem képes. Ennek képi jelképrendszere alapvető módon egészíti ki amazét. Sokkal több műalkotás kellene!

Ám ezt az egységet a dolgok jelenlegi állása szerint nehéz lesz létrehozni. Ma a művészek és az építészek mintha más és más bolygón tanulnának. A tanítás alapelveit mindkét területen felül kellene vizsgálni. A vizuális művészetekkel foglalkozó diákoknak közös tantárgyakat is kellene tanulniuk. A modell utáni rajz, a természet tanulmányozása ugyanannyira lényegbevágó az építészeknek, mint bármely festőnek, szobrásznak. Ha emlékezetbe idézik közös gyökereiket, az hasznot hajthat mindkét művészeti ágak – a mi gyönyörűségünkre.

FELIRATOK, FÉNYEK

A huszadik századi fejlődés túlon túl sokszor jelentkezik rúthirdetés, oda nem illő utcai világítótest formájában, mintha minden az autót szolgálná ki. Az autó és a kereskedelem létfontosságú ugyan az ország boldogulása szempontjából, de a sok szeméttel, melyet szerteszét hagynak, meg is kell birkóznunk valahogy.

A kereskedőcégek, boltláncok különös módon vonzódnak a közhelyes emblémákhoz, melyekkel teljesen elárasztották az országot. Lehet, hogy ezek az ábrák egyértelműen biztosítják a szóban forgó cégek összetéveszthetlenségét, de sok esetben durva károkat okoznak egy-egy régi város vagy vidék arculatában. Rendkívül sajnálatos, amikor egy-egy szép felirat, elegáns portál helyére a szabvány műanyag jelek kerülnek. Van valami elkedvetlenítő abban, hogy a nagy cégek mennyire kevésbé tisztelik azt a környezetet, ahol végül is a klienseik élnek. Van mit tanulnunk néhány európai szomszédunktól a történelmi városmagokban található feliratok szabályozásáról.

A közlekedési lámpák és az utcai világítás törődést igénylő elemei vizuális környezetünknek. Az autópályákon csakúgy, mint a vasútvonalak mentén vagy a londoni metróban állandóan nagy műgonddal kell vigyáznunk a látvány színvonalára, különösen a szép feliratokra. A jó tipográfiát tanítani és tanulni kell – időtlen, klasszikus értékek rejlenek benne.

Fő útvonalaink mentén gyakran túl sok az utcai lámpa, túl sok a fény, a higanygőz vakító fénye vetül az ország nagy területein. Anglia egyes vidékein már nincs is igazi sötétség vagy szürkület, csak afféle narancssárga visszfény, mely mintha tüzet jelezne. Városainkat és falvainkat ízlés-

sel kellene kivilágítanunk éjszakára. A biztonság nem csak fényerősség dolga – a környezet általános minőségétől függ. A világ sok városa meg tudta őrizni varázslatos éjszakai küllemét, hála az izzólámpáknak. Meg kell próbálnunk minél több drótot a föld alá temetnünk, s mindig arra kell gondolnunk, hogy a lámpák és feliratok esetében a szokványos megoldás sohasem elég.

A KÖZÖSSÉG

Az embereknek elejétől fogva részt kell venniük környezetük fejlesztésében. De senkit nem lehet erőnek erejével bevonni a tervezési folyamatba. A törvény csak a részvételt próbálja lehetővé tenni a tervezés kanyargós folyamatában, de nem kötelezhet rá senkit: ennek alulról kell kiindulnia.

A megfelelő környezet jó közérzetet vált ki a közösségben. Túl sok kis- és nagyváros lett áldozata annak a tervezői alapállásnak, amely zónákra osztja a települést, a munkahelyet a lakástól mérföldekre telepíti, s ingázásra kárhoztatja a lakosokat. A jó közösségek általában elég kicsinyek ahhoz, hogy összejöjjenek, s megszervezzék maguknak, amit akarnak. Ez a belvárosi területeken épp úgy lehetséges, mint a kisvárosokban s a falvakban.

Egy közösségre csak akkor lehet büszke az ember, ha van beleszólása, mi hogy néz ki, s hogyan irányítják a települést. Ha valahol helyi cégeket, helyi mestereket és építészeket alkalmaznak, akkor e büszkeséget könnyebb kiváltani.

Nagy szükség van arra, hogy többet kísérletezzünk a középítkezések szervezése terén. A szakembereknek beha-

tóbban kellene értekezniük az épületek használóival. A lakók ismerik a helyi viszonyokat – hogy lenne szabad lenniük? Az emberek nem csak arra valók, hogy tervezzenek nekik – együtt kellene dolgozni velük. Új közösségek alapítása a legnehezebb – de a helyi tudás mindig rendelkezésre áll – s ez az, ahol a közösség kezdődik.

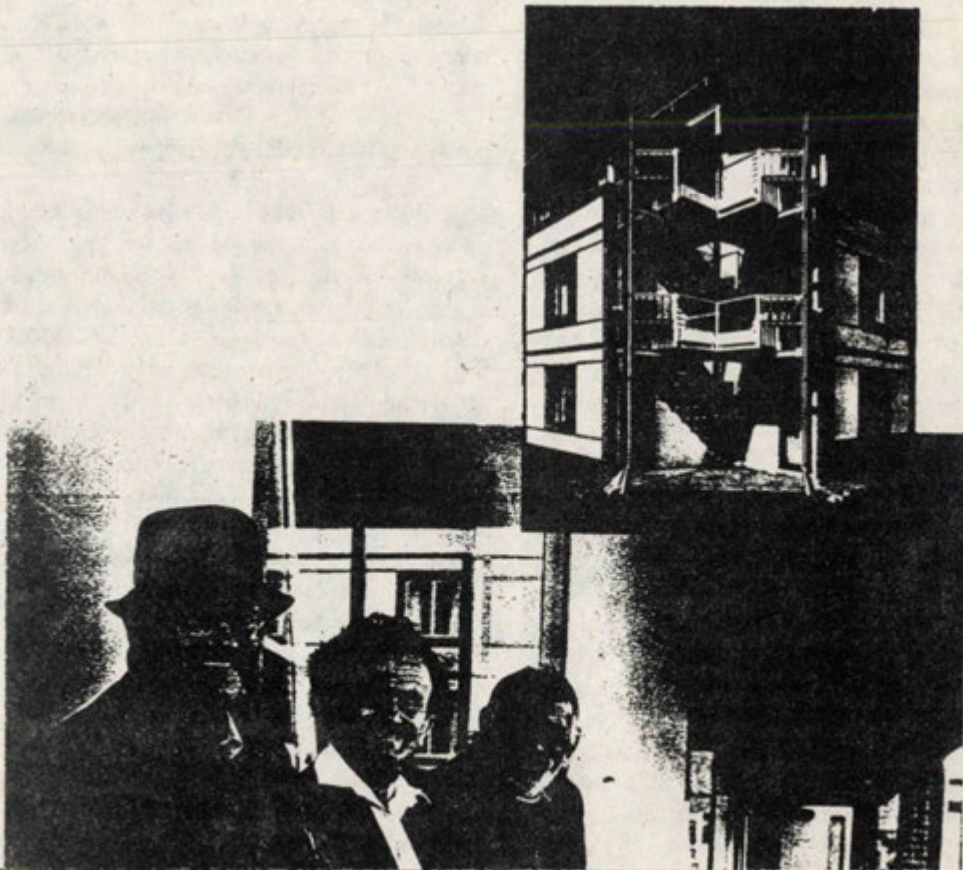
Eljött a kísérletezés ideje – nem csak a tervezés, az építés terén, de abban is, ahogy használjuk településeinket. Például új ötletekre van szükség, hogy környezetünket ne áldozzuk fel teljesen az automobil kedvéért.

Más területeken a közös használat lehet jó kezdeményezés. A helyi önkormányzat alá tartozó remek létesítményeket (iskolákat, főiskolákat) például a nagyobb közösség is használatba vehetné. A templomoknak új szerepük lehetne a gyógyítás folyamatában, együttműködve az orvosokkal és kórházakkal. Az iskolák és egyetemek, bizonyos időpontokban nyitva lehetnének mindenféle korú emberek számára.

Mindezek a dolgok részei a „tervezés” és a „közösség” szélesebb értelmezésének. Csak egyetlen arany szabály létezik – mindannyiunknak részt kell vennünk – a tervezés, az építészeti túl fontos ahhoz, semmint hogy ráhagyhassuk a szakemberekre.

Remélem, hogy ezek az alapszabályok segíthetnek visszatérni gyökereinkhez, s hozzájárulnak ahhoz, hogy felvilágosultan tekintsünk előre. Csak ha már eltakarítottuk az értéktelen szabályok és dogmák aljnövényzetét, csakis akkor virágozhat az építészeti újra a királyság területén.

FORDÍTOTTA TÖRÖK ANDRÁS

Új világot építünk...

ERŐ ZOLTÁN

Mi célból érkezik az országba? – kérdezte unottan a hivatalnok hajnali kettőkor a doveri útlelvélkezelő pultnál.

- Tanulmányútra – válaszoltam
- És mit óhajt tanulmányozni? – így az újabb kérdés.
- Az építészetet...
- Ebben az országban? – zökken ki hivatalos szerepből. – Semmi sem készült itt az elmúlt nyolcvan évben, amit építészetnek lehetne nevezni!

Nem vitatkoztam vele. Azt sem árultam el, hogy előző utamon még szülővárosába, Newcastle-ba is kortárs építészeti csemege kedvéért vonatoztam el. Igaz, amit látni akartam, azt egy svéd tervezte...

Nagy-Britannia demokratikus berendezkedése és hagyománytisztelete közismert. Az *immigration officer*nek mégis igaza volt: a legjobb szándékkal sem mondhatjuk, hogy a szigetországban az épített környezet alakulása láttán a szakma vagy a nagyközönség tapsviharban törne ki. Lehet, hogy a demokrácia szelleme és az ideális építészeti fejlődés nincs közvetlen kapcsolatban egymással? Lehet, hogy az állampolgár alkotmányos jogai közül egy sem vonatkozik a körülötte épített környezet minőségére? Lehet, hogy az erények és a műsák nem beszélgetnek mindennap egymással?

A művészetek között az építészeten belül a legerőteljesebb a megrendelő szerepe, ez kerül a legközvetlenebb kapcsolatba a gazdasággal. Ez van kitéve leginkább a társadalom reakcióinak. A közhelyes tétel – „Az építész a társadalom tükré” – rosszmájú kiegészítésével együtt – „még akkor is, ha nem akarjuk” – tökéletesen igaz. Éppen azért, mert az épített környezetet mindennap használjuk, s nem csupán művészi vagy esztétikai elvárásaink vannak vele szemben, a társadalom működése jól látható nyomot hagy rajta. Törekedhetünk persze arra is, hogy a spontán formálódást az Eszme, az Esztétika vagy az Előrelátás hitével befolyásoljuk, sőt legtöbbször ezt el sem tudjuk kerülni. Kérdés azonban, hogy kik akarják ezt tenni, ki tehesse ezt és minek a nevében. Már is itt vannak az ideológia szempontjai is. A szellemi műhely, a politikai hatalom mindig kívánatosnak látná, hogy legimpozánsabb vezéreszméi három dimenzióban is megjelenjenek, de azt is tapasztalhatjuk, hogy ez a legtrikábbbán sikerül szépséghibák nélkül.

Nagy-Britannia városai kendőzetlenül elárulják magukat. A várost formáló erők mindig is különösebb kontroll nélkül dolgozhattak itt: egyaránt megmutatkozik a világ-

birodalom gazdagsága és dickens-i világa, tömegigénye vagy extremitása is. Hiányzik a germán önfegyelem, de ritkák a latinosan elegáns nagyívű koncepciók is. Hogyan is várhatnánk a szabadság és a tolerancia hazájában, hogy rigorózus építési és városrendezési szabályozók, netán építészeti iskolák vagy társadalmi mozgalmak döntsék el, hogy hogyan építkezessen a világ egyik vezető biztosító-társasága (építési vállalkozója, bankja, zenésze)? Természetesen a helyzet nem teljesen anarchikus – a másik polgár, a közösség érdekeit megsérteni vagy veszélyeztetni már nem lehet. Így azután szigorúan szabályozhatóak a minőséget, az emberi élet védelmét, a természeti vagy kulturális értékek védelmét érintő kérdések, de nagyon nehéz bármit is kezdeni a szépséggel, az őszinteséggel, az építészeti minőséggel. A kritika pedig utólag lehet kegyes vagy kegyetlen, segítheti a fejlődést az előrelépést. Ehhez minden feltétel adott: hegyes tollú esszéisták, rangos szaklapok, kritizálható épületek.

A 80-as évek eseményeit látva különös konfrontációnak lehetünk tanúi.

London keleti részén, az egykori dokknegyedben zajlik Európa legnagyobb építkezése. Döbbenetes, de gyakorlatilag átfogó rendezési terv nélkül. A thatcherizmus diadalát és a XXI. sz. Britanniáját szimbolizáló hatalmas project patronusai nem óhajtották a befektetők kezét azzal megkötni, hogy tervek és tervvariánsok, elemzések sorát készíttessék el, ezeket vitákra, közösségi fórumokra bocsássák, s így húzzák a drága időt. A beruházás enélkül is jól halad. Nem nélkülözi a látványos elemeket sem – mint pl. az ország legmagasabb irodaháza vagy az automatikus magasvasút –, a minőséget pedig a rafinált módon működő piac elvben automatikusan biztosítja. Az, hogy az eredmény kaotikus rendtelenség, hogy az elkészülő gigantosaurusként semmi köze nincs London egyéniségéhez, hogy az európai építészet valamilyen új érték létrehozásának egyedülálló lehetőségét szalasztja el – várhatóan nem befolyásolja a terv gazdasági sikerét. Ám a koordináció hiánya alapvető dolgokban is kezd megbosszulni. A fejlesztés szociális feszültségeket szít: az egykori ipari területre telepített tanácsi lakások hirtelen nemkívánatosokká váltak az aranybányának számító területen. Az itt élő lakók szemében azonban éppen a felértékelődés nem kívánatos. Véleményüknek hangot is adnak – ha mással nem, az új luxuslakások oldalára mázolt harsány „Yuppies out!” feliratokkal. Sehogysem illeszkedik a fejlesztés a vá-

rosi közlekedés koncepciójába sem: bár a legnagyobb épületegyüttesek még el sem készültek, a zsúfolt utakon a terület megközelítése máris lehetetlenné vált. A befektetők most a várostól várják el a metrókapcsolat és az autoutak kiépítését, pedig a területet épp azért vehették át fillérekért a várostól, mert minden fejlesztést vállaltak. Az alkudozás még javában tart. Ha a város nem enged a zsarolásnak, az infrastruktúra csakis a befektetők sajátos érdekei szerint, féloldalasan és egészségtelenül fejlődik. Ha enged, akkor az adófizetők pénzéből támogatja a nagytőkét.

Hasonló vitára adott okot a másik, garantáltan a magánbefektetők pénzére alapozott nagy program, a Csatorna-alagút építése is. A legkisebb ellenállás – és ezzel a kisszerűség – irányába haladó elképzelések láttán végül már a francia fél kezdett a brit vasúthálózat fejlesztésének távlati kérdéseivel foglalkozni. A francia államnak, úgy tünik, fontos, hogy az orránál tovább is lásson...

Ha ezek a példák csak azt mutatnák, hogy a befektetők a könnyen adódó lehetőségeket kihasználják, tehát dicséretes módon a racionális megoldásokat keresik, nyugodtak lehetnénk. Ám az üzenetet úgy is olvashatjuk: ne várjuk tőlük a nagyléptékű vagy a hosszú távú koncepciók kialakítását, ahhoz valakinek még külön erőfeszítést kell tennie.

A leglátványosabb támadás mégsem az urbanisztika irányából, hanem az esztétikai minőség felől érte a szakmát. A kivont karddal támadó keresztes lovag maga a trónörökös, Károly herceg. Tv-műsorával, könyvével, kiállításával, építéskritikusi szereplésével, sőt mecénásként is láthatólag a szebb és emberibb építészetért küzd. Megállapításai, felkiáltásai, kérdései sok mindenben emlékeztetnek a 70-es évek végén a modern kor lelkesedéséből ocsúdó építészek proklamációira. Nagyjából ő is azokat a tételeket sorolja – helyzetéből adódóan sokkal szélesebb közönség figyelmétől kísérve –, amit a poszt-modern gondolat megszületésekor olvashattunk először. A modern építészettel, az internacionalista stílussal, a hatvanas évek városrendezésével vívott harcában viszont már szilárd támaszokra is számíthat, hiszen épp az elmúlt évtized sokirányú próbálkozásainak köszönhetően már az ún. jó példákat is be tudja mutatni. A herceg a Nemzeti Galéria bővítésének tervei kapcsán robbantotta ki az első éles vitát, és sikerült elérnie, hogy a kész tervek félretegyék, pályázatot írjanak ki, és

azok alapján egy lényegesen szolidabb megoldás mellett döntsenek. Azóta már más pályázatokon is újabb fordulat csikart ki. Kritikája nyomán a legnagyobb kaliberű építészgyűlések is mélyen ülő találatokat kénytelenek elviselni, mások munkáját viszont dicsérfő figyelemmel tünteti ki. Leon Krier, az egyedülálló felkészültségű urbanista nem kevesebbre, mint egy új város felépítésére kapott tőle megbízást. Tanulságos látni, hogy még a herceg sem, még a szent ügy érdekében sem szólhat bele egy-egy döntésbe közvetlenül, vagyis adminisztratív módszerekkel. Hatása enélkül is frenetikus: működni kezd az önkontroll és a konformizmus, de felszisszen a demokratikus jogaira érzékeny szakma is. Ez is, az is érthető. Érthető, ha a mindig óvatos, kísérletezésre és kudarcra nem túlzottan vágyakozó beruházók egyre többször kéri ki előre a nagyobb tervekről a herceg véleményét, és hagyják magukat általa befolyásoltatni. Érthető viszont az is, ha fogukat csikorgatják azok az építészek, akik nem szívesen nyúlnak a herceg kedvelt neo-georgiánus stíluslemeihez, mert egy-egy apró kritika, egy nem éppen hízelgő hasonlat praxisukat döntheti romba. Az egy pillanatig sem kétséges, hogy ez a megmértetés nem a legmegfelelőbb módszer a valódi értékek kiválasztásához. Az ilyen kritika a szélsőségesre, a különösrre, de ezzel együtt az eredetire és egyénire is ágyúval lő. Szóltanul elmegy viszont – mert nem tud mit mondani róla – az érdektelen és az unalmas kommersz mellett. Pedig a legnagyobb veszély az üres rutin és a giccs világalma.

Nekünk persze a távoli Anglia kapitalistái és műértő hercegei egzotikus képeskönyv-élménynek tűnnek, a mi gondjaink, vélhetnénk, teljesen mások. Csakugyan?

Kétségtelen, hogy Magyarország egészen másfajta építészeti befolyás alá került az elmúlt negyven évben. A sebeket – még ha valamelyest be is hegednek – örökké látni fogjuk. Soha többé nem hozhatók helyre a szétdúlt városok, nem „humanizálhatóak” a lakótelepek, de a velük átellenben előtörő üdülőtelepek sem. Még ma sem ismerjük a településrendszer torz fejlesztésének összes következményét, az építési kultúra és ízlés folyamatos mérgezése sem

Ö V A L A T T

Kérdések

EÖRSI ISTVÁN

...a kifejezetten politikai okból tiltott irodalom pedig – lévén inkább politika mint művészet – nem lehet tárgya egy kifejezetten irodalmi témájú vizsgálódásnak.

TÁBOR ÁDÁM, a 2000. februári számában

Elképzelted, hogy Tábor Ádám szerint a tiltás oka határozza meg a tiltott mű milyenségét? Mindig így volt ez? Ha igen, akkor kimondhatjuk-e, hogy Petőfi forradalmi költészete Világos után megszűnt költészet lenni, holott korábban az volt? Vagy csak a Kádár-korszakra jellemző, hogy amit politikai okból betiltott, annak eleve nem volt polgárjoga a művészet

birodalmában? Ha tehát mondjuk a hetvenes években valamely elbeszélés hőse, egy nagy falloszú medve megerőszakolt egy harangvirágot, akkor ez a mű – betiltása ellenére – esztétikai értéket képviselhetett, ha viszont egy orosz katona cselekedett így, hasonló színvonalú alkotásban, egy magyar virágáruslánnyal, akkor ez az írás – betiltása folytán – nem lehetne irodalmi témájú vizsgálódás tárgya? Tehát: nem az írás színvonala, hanem a megsértett tabu természete határozza meg, hogy méltó-e a műobjektum T. Á. esztétikai figyelmére? Ha nagynénünket szép versben elsiratjuk, az művészet, ha 56-ban felakasztott barátunkat siratjuk el, az politika? A mottóban idézett állítás nem a Kádár-korszak kulturális ügyintézésének példátlan igazolása-e? Nem ennek hatáskörébe utalja-e a művészet határainak megvonását? Túlzás-e kijelenteni, hogy

műlik el nyomtalanul. Mégis, szegénységünknek és félreállítottságunknak talán van olyan hatása, amit ha jónak nem is, de szerencsésnek mondhatunk: az országot nem vetette szét a fejlődés. Ezt most szó szerint kell értenünk. Paradox módon a polgári értékeket tagadó rendszernek köszönhető, hogy polgári környezetünk, városaink úgy ahogy megmaradtak – nem volt pénzünk eldobni őket. Nem igaz ez mindenhol: nehezen találhatjuk meg a magyar kulturális élet egykor virágzó helyszíneit a kisvárosokban, a falu – bár a paraszti értékeket fennhangon óvtuk – a legtöbb helyen a felismerhetetlenségig megváltozott. Budapest belső magja viszont olyannyira megőrizte XIX.sz.-i képét, hogy Európa egyik legszebb és legegységesebb városát tisztelhetnénk benne. A dermedésből kábultan tápázkodva érezhetjük, hogy jól esik magunk körül látni valamit még a dermedés előtti időkből.

Ezért kell nagyon józannak lennünk akkor, amikor hirtelen zúdul ránk szabadság, új rend, gazdagság és szegénység, Európa és Ázsia. Látjuk-e eközben, hogy mi mindenre kell vigyáznunk, tudjuk-e, mit akarunk, és hogyan kell azt elérni? Városainkban, de különösen Budapesten hirtelen robban az a feszítőerő, amelyet az átalakulás, a gazdaság fejlődése jelent. Budapest a Kelet Kapuja, a Világkiállítás lehetséges színhelye, Magyarország vízfeje és Szingapúrja egyszerre. Itt mindenki úgy érzi, képviseletet kellene nyitnia, üzletet kellene indítania. Irodaházakat, apartmanokat, szállodákat kell felhúzni – lehetőleg a legjobb helyekre. Ha csak lehet, túl sokat nem szabad kockáztatni, hiszen sosem lehet tudni... Az ingatlanok ára nem ritkán már magasabb, mint Bécsben vagy Párizsban, a szabadpiaci lakbéreket, de előbb-utóbb a sör árát is már a külföldi lakókhöz szabják. A befektető társaságok városrésznyi területekre, hegyekre-völgyekre szereznek koncessziót, a tanácsok boldogan apportíroznak.

Atlátjuk-e ezt a helyzetet, tudjuk-e szabályozni? Az első ijedség után lesznek-e olyan eszközeink – politikánk, embereink, tudásunk –, amelyekkel a fejlődést ellenőrizhetjük és irányíthatjuk? Van-e ehhez kialakult értékrendünk? Ha nincs, meg lehet-e teremteni mindezt időben?

ilyen kompetenciát még a Cenzorok, sőt a Cenzorok Cenzora sem vindikált magának? Nem minősíthető-e sznobnak és filiszterinek az az érzület, mely művésziellennek tünteti fel például a társadalmi igazság iránt érzett etikai elkötelezettség-ből fakadó indulatokat vagy a méltatlanul üldözöttek és kitaszítottak iránt táplált rokonszenvedő érzelmeit, vagy a hetvenes években is bimbózó képmutatásnak és sznob filiszterségnek a gyűlöletét? Nem inkább azt kellene-e megállapítanunk, hogy a művészetben az érzelmeknek, indulatoknak, szenvedélyeknek nem a tárgya, hanem a mélysége, személyessége, igazsága és plasztikus kifejezése határozza meg esztétikai minőségüket? És végül: nem egyéni és/vagy csoportlelkiismeretnek a megnyugtatóra szolgál-e az idézett mondat? Ugyanis ha a politikai okból tiltott művek eleve nem tartoznak az irodalom körébe,

A sietség és a kapkodás, a teljes társadalmi, gazdasági és politikai környezet folyamatos átalakulása nem kedvez az értéktérítő és bölcs város (falu-, település-) fejlesztésnek. Nem kedvez ennek az ingatlanpiac vagyonmentő szerepe sem. Aki aranyba menekíti pénzét, nem az ötvösremek szépségét, hanem a könnyen darabolható láncok praktikumát keresi.

Az ország településeinek átalakulása nagyon sok tekintetben az előttünk álló politikai változásokon múlik – de sok mindenben azoktól független. Bizonyos, hogy a pluralista szellem erős nyomot fog hagyni városainkon. Az aktuális politikai hatalom közvetlenül és közvetett módon kíván majd megjeleníteni az építészetben. Igyekszik majd látványos városfejlesztési ígérekkel megnyerni a választókat, önmagát és téziseit épületekkel is szeretné igazolni. Rá fog kényszerülni, hogy meghirdetett politikai programjának urbanisztikai következményeit akkor is szó nélkül lenyelje, ha azokat maga sem kívánta volna. Nem lesz könnyű egy liberális koncepció meghirdetésével párhuzamosan keménykezdő városszabályozást, részletes építészeti előírásokat bevezetni. Nagyon kulturált magatartásra van szükség ahhoz, hogy a blöfföket, a presztízsbetűzéseket, a választási ciklusok végén a nagy koncepciók torzóként megmaradó építkezéseit el lehessen kerülni.

Bármennyire nem szimpatikus az a jövő, amit a londoni dokkok, Brüsszel vagy Athén képe vetít elénk, tudni kell, hogy a városformáló erők nagy részét a befektetésre váró tőke adja. A folyamat irányítását kellene megtanulni, azt, hogyan lehet úgy terelni az építési szándékot, hogy az a közösség céljait, sőt távlati céljait is szolgálja. Szükség van tehát e célok felismerésére. El kell tudni fogadni olyan szemléletet is, amely megengedi a közösségi érdekek alapján az egyéni szándék korlátozását. Ha egy hőszigetelési szabványt vagy egy parasztház műemléki védelmét az állam dűrva beavatkozásának találja valaki, akkor az építési övezetekkel, tilalmakkal operáló városvezetést le fogja sztalinizálni. Vagy le fogja fizetni. Amikor a nyugati valutára kiéhezett országban ilyen mennyiségű tőke jelenik meg, számolhatunk azzal, hogy a mégoly szilárd koncepciókat képviselő emberek, testületek egyik-másika is megvásárolhatóvá válik. Esetleg a pénz beszél, kutya ugat alapon a hatóság eleve érdektelenné törpül.

akkor nem volt-e igaza T. Á.-nak vagy az általa oly nagyra becsült írók és költők többségének abban, hogy a Kádár-korszakkal szemben „nem volt közvetlen politikailag ellenséges”? Vagyis hogy nem lépett a nyílt ellenszegülés útjára? Hiszen ha ezt tette volna, ugye, akkor politikai okból tiltottak volna be, ugye, és akkor már ugye nem alkotott volna művészetet? T. Á. tételéből nem következik-e logikusan, hogy a magyar művészet János elvtárs országában túrt módon vagy avantgardistaként „két T közt a fű alatt” hű maradt hivatásához, az a néhány alak viszont, akit be-betiltottak – mert T. Á. nyilván tudja, hogy nemcsak műveket, hanem művészeket is sújtott teljes vagy részleges, időszakos vagy állandó tilalom –, elpártolt a Múzsáktól, így tehát – egyébiránt remélhetőleg sajnálatos – balsorsuk a művészetet nem károsította meg?

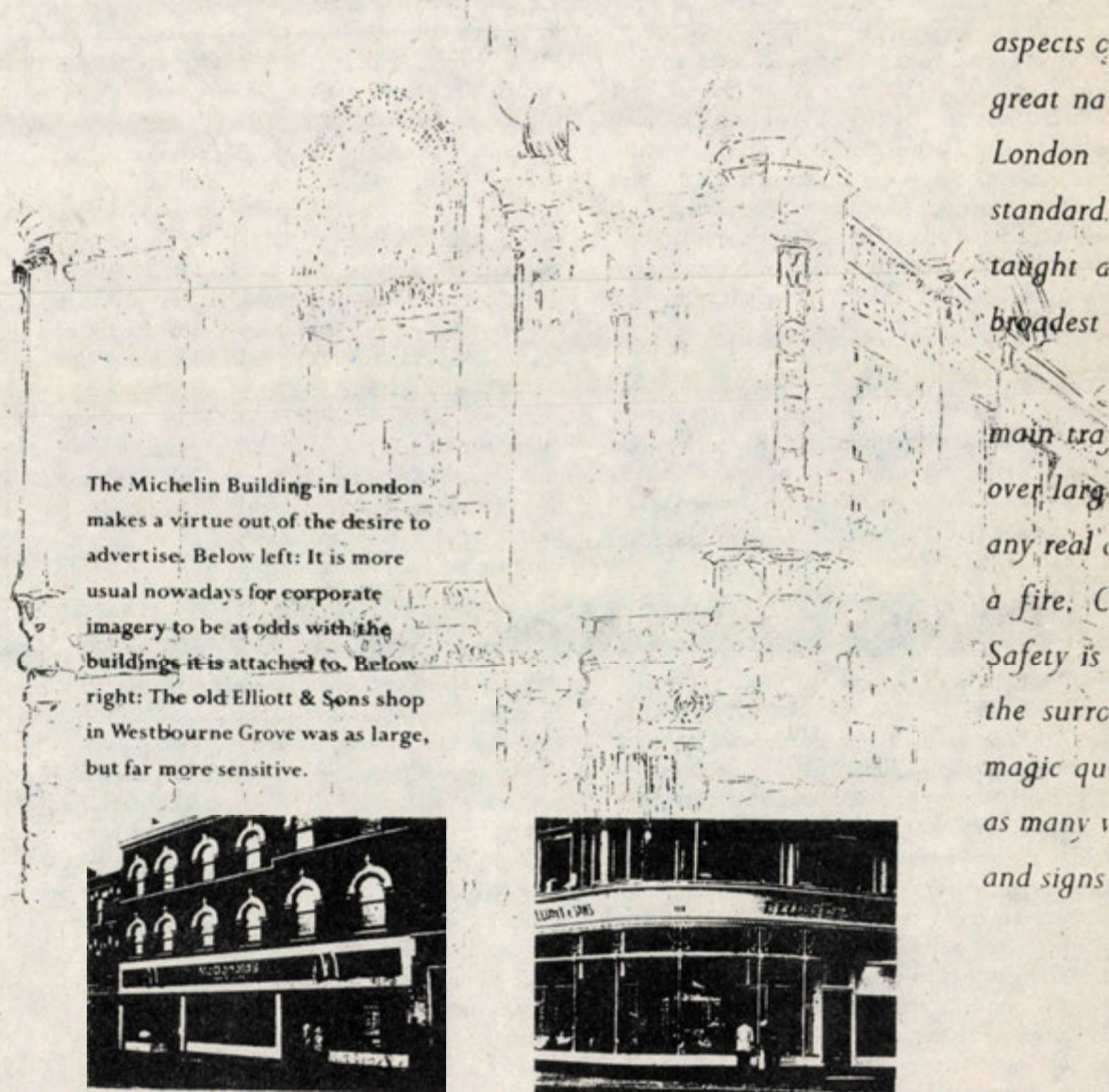
A társadalmi rétegek mozgása nehezen kiismerhető, ma szinte lehetetlen megjósolni, mi minden történhet. A városokban ma még meglehetősen heterogén a társadalmi rétegek elhelyezkedése, de biztosra vehető, hogy a társadalom polarizációja nyomán ez megváltozik. Milyen mértékig viselhető ez el? Mi a gettó? Valamilyen módon a nagyon gazdagok és a nagyon szegények is új lakóterületeket fognak kijelölni maguknak, hiszen ezek a rétegek a jelenlegi lehetőségek között nem feltétlenül találnak megfelelő lakást. A túlszűfolt Rózsadomb lakói a nem kevésbé zsúfolt hegyoldalakat nézik, az utak használhatatlanok, a közbiztonság pocscék. Valahol a Bécs felé vezető út mellett idilli környezetben létrejöhet egy elit negyed, melynek rendezett környezete, színvonalas ellátása, akár saját őrsége is lehet. De hol lesznek az első bódévárosok? A belvárosokban eközben a szlömösödés, illetve ahol kedvezőek az

adottságok, dzsentifikáció indul meg. Ha egy belvárosi terület a feltörekvő, jól szituált rétegek szemében népszerűvé vált, még az állami lakásgazdálkodás béklyói mellett is kiszorult az eredeti lakosság egy része. Erősödni fog-e ez a folyamat? Lesz-e valamilyen külföldi (vendégmunkás?) réteg, amelynek jelenléte sajátos kérdéseket vet fel? Hogyan változik, milyen jövőnek néz elébe a falu, valóban képes-e a mezőgazdaság fenntartani a hagyományos településszerkezetet? Csak reménykedni lehet abban, hogy a városszociológiai kutatások valamikor nélkülözhetetlenné válnak a városfejlesztés, a lakáspolitikai döntéseiben.

Az építkező tőke olyan, mint a viccbeli macska: könnyű boldoggá tenni. Csak el kell engedni a farkát. Ha nem engedjük el teljesen, még meg is karmolhat. Lehet azonban egészséges ételt eléteni, meg lehet tanítani, hol piszkolhat és hol nem, elvárhatjuk tőle, hogy az asztalról ne verje le a kristályvázát.

Ha így lesz, esetleg ő is boldog lehet, mi is.

Michelin Building, London

The Michelin Building in London makes a virtue out of the desire to advertise. Below left: It is more usual nowadays for corporate imagery to be at odds with the buildings it is attached to. Below right: The old Elliott & Sons shop in Westbourne Grove was as large, but far more sensitive.

*aspects of
great na
London
standard.
taught a
broadest*

*main tra
over larg
any real
a fire. C
Safety is
the surro
magic qu
as many v
and signs*

Az

 ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszolgáltató

új, akciós árak:

AT 386-OS

**AT KOMPATIBILIS
SZÁMÍTÓGÉP**

2 MBYTE, 25 MHz
1,2 MBYTE FLOPPY
80 MBYTE CDC WINCHESTER
EGA KÁRTYA, EGA MONITOR
320000,- FT + ÁFA

QMS 810

**POSTSCRIPT
LÉZERPRINTER**

650000,- FT + ÁFA

*Figyelje további akciókat
ugyanitt a következő számban!*

 ALBACOMP
Számítástechnikai Kiszolgáltató

8001 SZÉKESFEHÉRVÁR, PF. 161
SCHÖNHERZ Z. Ü. 4/A
TELEFON: 22-15414
TELEX: 29-200

HUNGAROTON

STEVE REICH

**MUSIC FOR Mallet INSTRUMENTS
MUSIC FOR PIECES OF WOOD**

SEXTET

AMADINDA ÜTŐEGYÜTTES
TÓTH BENEDEK, DUKAY BARNABÁS
(ÜTŐHANGSZEREK)
LUKIN ZSUZSANNA, DOBSZAY ÁGNES,
HAJDÚ ERZSÉBET (ÉNEK)
ORAVECZ GYÖRGY, BINDER KÁROLY
(ZONGORA, SZINTETIZÁTOR)

SLPD, MK 31358 • HCD 31080

WOLFGANG AMADEUS MOZART

C-DÚR ZONGORAVERSENY K.467
C-DÚR FANTÁZIA ÉS FÚGA K.394

FISCHER ANNIE (ZONGORA)
A MAGYAR RÁDIÓ ÉS TELEVÍZIÓ
SZIMFONIKUS ZENEKARA
VEZÉNYEL: LUKÁCS ERVIN

SLPX, MK 11249

FELIX MENDELSSOHN-BARTHOLDY

VONÓSNÉGYESEK

ESZ-DÚR OP. 12 • D-DÚR OP. 44. No. 1

BARTÓK VONÓSNÉGYES

SLPD, HCD 31107

CLAUDE DEBUSSY

IMAGES I-II.

A BOLDOG SZIGET • KÉT ARABESZK
HÓDOLAT HAYDNNAK STB.
KOC SIS ZOLTÁN (ZONGORA)

PHILIPS FELVÉTEL
SLPD, MK 31181

Néhány alaptétel

BORISZ PASZTERNAK

1 A misztikáról vagy a festészetről vagy a színházról oly békés fesztelenséggel tudok beszélni, ahogy egy szabadgondolkodó amatőr.

Am ha irodalom kerül szóba, eszembe jut a könyv, és képtelen vagyok elmélkedni. Fel kell rázzanak, hogy erőnek erejével hozzanak vissza az ájulásból, a könyvről álmodás fizikai állapotából; és csak ha már úrrá lettem enyhé udoromon, akkor leszek képes, nagyon vonakodva, bekapcsolódni egy más témájú idegen beszélgetésbe, ahol nem könyvről lesz szó, hanem bármilyen másról, a színpadról, a költőkről, az iskolákról, az új alkotásokról stb.

Szabad akaratomból, kényszer nélkül soha és semmi pénzért nem lépek át saját gondolataim világából ebbe a gondtalan, műkedvelő világba.

2 A modern áramlatok úgy képzelték, hogy a művészet olyan, akár a szökőkút, pedig a művészet – szivacs.

Úgy gondolták, hogy a művészetnek buzognia kell, pedig a művészet dolga az, hogy megszívja magát és telítődjék.

Úgy vélték, hogy a művészet szétszedhető a megjelenítés eszközeire, pedig a művészet érzékszervekből áll.

Mindig a nézők között kell lennie, és mindenkinél tisztábban, érzékenyebben és hitelesebben látnia. Am mostanában azt is megtanulta, hogyan kell arcát kifestenie: jelmez őt és a színpadon illegitimi magát; mintha két művészet lenne a világon, és az egyik, maga mögött tudván a másikat, megengedhetné magának azt a luxust, hogy kiforduljon önmagából, holott ez nem más, mint öngyilkosság. Kilép a színpadra és a mutatványosok közé süllyed, az ismeretlenségbe, s közben szinte nem is sejt, hogy fején a sapka lángokban áll, és hogy bár bevette magát a sarokba, áthatol rajta a fény és foszforeszkál – és mindez úgy tört rá, akár egy betegség.

3 A könyv nem más, mint a forró, gőzölgő lelkiismeret négyzetes darabja.

A turbékolással a természet gondoskodik a szárnyasok fajfenntartásáról, a turbékolás a természet örök hangja fulunkben. A könyv egy turbékoló galamb. Senkit és semmit nem hall, mert saját hangja minden más hangot elnyom; csak önmagát hallja.

Könyv nélkül kihalt volna a szellemiség faja. Nem maradt volna fenn. A majmoknak nem volt könyvük.

A könyvet írták. Nőtt, okosodott, világot látott, felcseperedett, és most itt áll előttünk. Ez a szellemi világegyetem rendje.

Pedig még nem is olyan régen azt hitték, hogy a könyv jelenetei olyanok, mint a színpadra alkalmazott jelenetek.

Tévedés. Minek a könyvnek az átírás? Megfelekednek arról, hogy az egyetlen dolog, ami a hatalmunkban áll, az, hogy ne torzítsuk el az életnek bennünk hangzó hangjait. Ha valaki képtelen megtalálni és kimondani az igazságot, az olyan jellemhiba, amelyet a nem-igazság kimondásának semmilyen tehetősége nem képes elfedni. A könyv élőlény. Emlékezete van és teljes értékű szellemi képessége: a képek és jelenetek sorát a múltból hozza, megjegyezte és nem hajlandó elfelejteni.

4 Az élet nem most kezdődött. A művészet soha nem kezdődött. Állandóan jelen volt akkor is, amikor még csak kialakulóban volt.

A művészet végtelen. Itt van ebben a pillanatban, a hátam mögött és bennem: olyan, mint amikor hirtelen kitarul a díszterem ajtaja, hirtelen megcsap friss és céltudatos, mindenütt és mindenkor jelenvalósága; olyan ez, mintha a pillanat eskütelre készülne.

Egy igazi könyvnek nincs első oldala. Akár az erdő hangjai: Isten tudja, hol indul, de aztán felerősödik, szétterjed, felveri a rengeteg erdő védett sűrűjét, hirtelen érkezik a legsötétebb, legdöbbenetesebb és legrémisztőbb pillanatban: azonnal beszédbe elegyedik a magasságokkal.

5 Mi is a csoda? Az, hogy élt egyszer a világon egy tizenhétéves lány, akinek Stuart Mária volt a neve, és egy októberi napon az ablaknál állt, s hallotta, ahogy a puritánok énekelnek, és akkor írt egy francia verset, ami így végződött:

*Car mon pis et mon mieux
Sont les plus deserts lieux.**

Azután az is csoda, másodszor, hogy egyszer ült az ablaknál egy angol költő, Algernon Charles Swinburne, és miközben kint tombolt és tivornyázott az október, befejezte a *Chastelardot*, amelyben Mária öt versszakának csendes panasza öt tragikus felvonás félelmetes süvítésévé dagadt.

Végül és harmadszorban az is csoda, hogy egyszer, úgy öt évvel ezelőtt, a fordító kinézett az ablakon, és nem tudta, min csodálkozzon jobban.

Azon-e, hogy a jelabugai hóvihár tud skótul, és ugyanúgy, mint ama bizonyos napon, még mindig aggódik azért a tizenhétéves lányért, vagy azon, hogy a lány és akinek gondja volt rá, az angol költő, olyan jól, olyan szívhez szólóan el tudták neki mondani oroszul azt, ami még mindig nem hagyja nyugodni őket.

* Mert károm és javam: a legelhagyottabb vidékek.

Mit jelent mindez? – merült fel a kérdés a fordítóban. Mi folyik ott?

Miért van ott most olyan csönd (és ugyanakkor miért zúg a szélvihar)? Talán azért, amit mi odaküldtünk, az ottaniaknak vérüket kell ontaniuk. És eközben ott mosolyognak.

Hát itt a csoda. E három ember életének azonosságában és egységében, és még sok-sok más ember – három kor tanúi és szemtanúi, életrajzi személyek és olvasók életének egységében; annak a ki tudja melyik évnek abban az igazi októberében, amelyik ott zúg, vakul meg és reked be az ablakon túl, a hegy lábánál, a... művészetben.

Hát ez a csoda.

6 Léteznek félreértések. Ezeket el kell kerülni. Itt adózunk az unalomnak.

Azt mondják – író, költő...

Esztétika nem létezik, nincs. Azt hiszem, azért nincs, mert büntetést kapott azért, hogy hazudik, megbocsát, elnéző és leereszkedő. Azért, hogy miközben semmit sem tud az emberről, szakmákról pletykál. Portréfestő, tájképfestő, zsánerképfestő, csendéletfestő? Szimbolista, akmeista, futurista? Micsoda gyilkos zsargon!

Teljesen világos, hogy az esztétika az a tudomány, amely a luftballonokat azon jellemzőjük alapján osztályozza, hol és hogyan helyezkednek el rajtuk a repülést megghiúsító lyukak.

A próza és a költészet egymástól elválaszthatatlan pólusok. Veleszületett jó hallásának köszönhetően a költészet kikeresi a szókészlet zajából a természet melódiáját, és amikor megtalálta, átveszi mint motívumot, s improvizálni kezd a témára.

A próza átszellemülten, jó érzékkel keresi és találja meg az embert a beszéd kategóriájában, ám ha mégsem lelt senkit a maga korában, akkor emlékezetből fog alkotni, csempészkedik vele, s az emberiség érdekében úgy tesz, mintha a saját korában találta volna meg, s ez a két elv nem létezik egymástól függetlenül.

A költészet fantáziálás közben rátalál a természetre. Az élő, valóságos világ az egyetlen valaha is sikerült és még ma is tökéletesen bevált terméke a képzeletnek.

Itt zajlik a szemünk előtt, és minden pillanata jólsikerült. Még mindig érvényes, mély, még mindig lebilincselően izgalmas. Nem ábrándulunk ki belőle másnap reggelre. A költő számára még mindig inkább példa, mintsem minta vagy modell.

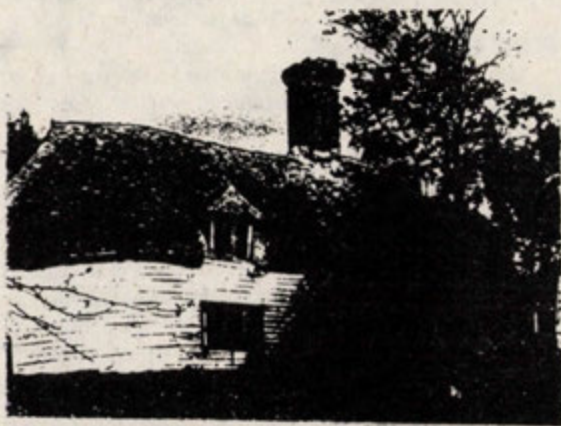
7 Órultság a józan észre hagyatkozni. És órultság kételkedni benne. Órultság előre tekinteni. Órultság vakon élni s a legórultabb dolog, ha néha felemeljük tekintetünket, és miközben vérünk gyorsan felhevül, hallgatjuk: mintha villámcsapások vonaglanának a mennyezet poros gipszmintáin, s egyik pillanatról a másikra tudatunkban csapkodni és dübörögni kezd egy távoli, mellettünk elvonuló és örökké tavaszi zápor tükörképe a falon – ez a szintiszta órultság!

Természetes, hogy tisztaságra törekszünk.

Így juthatunk csak el a költészet tiszta lényegének a közelébe. E lényeg nyugtalan, akár a pusztai szántóföld szélén sorban álló malmok vésztojósó forgása, terméketlen, ínséges időben.

1919, 1922

FORDÍTOTTA HETÉNYI ZSUZSA

Viszontválasz

PIRNÁT ANTAL

Tisztelt Szerkesztőség!

1990. II. 19.

Engedjék meg, hogy köszönetemet és elismerésemet fejezzem ki azért, hogy folyóiratuk januári számában volt bátorságuk közreadni szabálytalan pedagógiai esszémet (mondhatnám azt is, lírai elmefuttatásomat) a hitről és a hitetlenségről. Tudom, hogy Önök is kezdetül fogva tisztában voltak vele, hogy írásom milyen fogadtatásra számíthat a hívő keresztényeknél és a hívő kommunistáknál egyaránt, tehát – úgy hiszem – a magyarul olvasó emberek jókora többségénél.

És kérem, ne érezzék ironiának, ha ezek után még azt is hozzátésem, hogy a magam részéről legalább ennyire hálás vagyok azért is, hogy februári számukban Zádor Józsefnek azt a levelét is közzétették, amelyben köntörfalazás nélkül megírta a hívő emberek véleményét az én elmeállapotomról, erkölcsi karakteremről, intellektuális felkészültségemről és az Önök szerkesztői magatartásáról. Számomra ugyanis több tucat elemző méltatás és elismerő kritika sem bizonyíthatná meggyőzőbben, hogy diagnózisom, amelyet a hívő emberek lelki világáról alkottam, s amelyet írásomban egy önéletrajzi visszaemlékezésnek álcáztam, de lényegében paradigmatis funkciójú elbeszélés keretében szemléltetek, mennyire helytálló.

Zádor József ezt a történetet így értékeli: „a paranoiás-mazochista terjengőséggel előadott gyermekségtörténet tanulsága egy rendkívül primitív közhely: szegény gyereket a környezetében lévő, mind egy szálig gonosz, többségükben kereszténynek nevezett emberek becsapják, üldözik, egy kivétel akad, a hitoktató, aki azért rendes ember; ebből P. A. számára az következik, hogy a kereszténység vagy még általánosabban a hit tönkreteszi az emberek életét. Ezen logika struktúrája kísértetiesen megegyezik a rafinált antiszemita közhellyel, miszerint *vanak azért rendes zsidók is*. (Úgy tűnik, a közhelyek egymás közt házasodnak.) A kereszténység efféle redukciója elképesztő tudatlanság, az európaiság szempontjából pedig nyilvánvaló egzisztenciális kannibalizmus.”

Azt hiszem, aki magyarul ért és képes végigolvasni írásomat, az könnyen meggyőződhet arról, hogy benne egyetlen olyan személyt nem említék, akiről azt állítanám, hogy hívő keresztény volt és ezért – vagy ennek ellenére – csalt, hazudott vagy bármiféle tudatos gonoszságot követett volna el bárki ellen.

Az egyetlen „hazugság”, amiről írásomban szó esik, az, hogy anyám négyéves koromig el akarta hitetni velem, hogy az angyalok hozzák a karácsonyfát. De hát melyik kisgyermek nem találkozik ezzel vagy valami hasonló mesével még az ateista családokban is? Legföljebb némely helyen Télapót mondanak az angyalok vagy a Jézuska helyett. Tehát eszem ágában sincs a konvencionális karácsonyi gyermekmesét összekeverni a kereszténység bármely hittételével. Addig a bekezdésig pedig, úgy látszik, Zádor József nem jutott el az olvasásban, ahol szó szerint a következőt írom: „nagyobb szeretetet és tisztább keresztény hitet, mint amilyen anyámban volt, nem láttam még soha senkiben.”

Azt, hogy a katolikus hitoktató becsületességéről és bátorságáról szintén elismeréssel írok, észrevette még Zádor József is. Csakhogy ő ebben valami olyan sanda szándékot vél fölfeleznem, amely szerinte emlékeztet az olyan antiszemita demagógok eljárására, akik azzal próbálják hitelesíteni az egész zsidó népre szórt rágalmaikat, hogy kivételképpen elismerik, hogy van egy-két becsületes zsidó is. De hol olvasott Zádor József olyan antiszemita iratot, amely arról szólt, hogy a szerző összesen három zsidót ismert gyermekkorában, s azok közül kettő – mégpedig az író édesanyja meg a rabbi – feltétlenül jóindulatú és becsületes volt?

Aztán azt sem egészen értem, miért irritálják Zádor Józsefet a közhelyek? Közhely – gondolom – minden olyan vélemény és irodalmi formula, amelyet sokan idéznek, amelyre sok ember és sokszor hivatkozik. Ilyen értelemben közhelyként funkcionál a keresztény vallásos irodalomban a négy evangélium szinte valamennyi példázata. Ott szokta-e hagyni jámbor kritikusom vasárnaponként az istentiszteletet, ha azt tapasztalja, hogy a pap valami ilyen bibliai közhellyel kezd vagy végzi prédikációját? Az „elképesztő tudatlanság” vádjára pedig el-lenem – gondolom – éppen akkor volna helyénvaló, ha bebizonyosodna, hogy úgy beszélnek a kereszténység dolgáról, hogy közben nem ismerem a vallásos közhelyeket. Tehát jó lenne, már csak okulásom érdekében is, ha bírálóm felsorolná, hogy cikkemben hol idéztem hamisan a Bibliát vagy bárkit, bármit az érintett katolikus és protestáns egyházak dogmái és teológiai tekintélyei közül.

Nem tudom, Zádor József mennyire intenzíven foglalkozott bármely keresztény felekezett egyháztörténetével. Mert én körülbelül 30 évet szenteltem ilyenféle stúdiumokra. S kutatásaim eredményét a következőkben összegezhetem: a nagy keresztény vallásfelekezetek vezetői – akiknek reményük vagy lehetőségük volt arra, hogy megszerezhetik vagy komolyan befolyásolhatják a politikai hatalmat is – soha nem voltak képesek megérteni az egyszerű evangéliumi szentenciát: „valamit akartok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is azt cselekedjétek velük”. Tehát az én interpretációm szerint: ha azt akarjátok, hogy megértsenek titeket a más hitűek, próbáljátok ti is megérteni őket; ha fontosnak tartjátok a saját lelkiismereti szabadságotokat, tiszteljétek ti is a másokét; ennek megfelelően egyetlenegy nagyobb keresztény felekezet sem mondott le soha a saját jószántából az inkvizícióról, a cenzúráról, vélt vagy valóságos ellenfelei erkölcsi rágalmazásáról, az eretneknek testének és könyveinek máglyán való megégetéséről, s a hitterjesztés egyéb jól bevált eszközeiről. Persze mindig voltak szelídebb keresztények is: anyám példája az ő tragédiájukat szemlélteti. Nekik csak a hit és a szeretet ellentmondásától kellett gyötörödni halálukig, ha nem voltak képesek elfojtani magukban azokat az emberi érzelmeket, amelyek hitetlenekhez vagy más hitűekhez fűzték őket.

Ismélem, hálás vagyok Zádor József levelének közléséért. Megerősített korábbi véleményemben.

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja májusban is nyitva áll az érdeklődők előtt, a szokott időpontban, a hónap harmadik péntekjén, este fél 8-kor, a Kamarateremben. Május 18-án a lap barátja és reménybeli szerzője, T a k á c s F e r e n c angol szakos irodalomár, *oblmov* és *hivatásos vendég* lesz a főszereplő. Meg fogjuk tőle kérdezni, hogy miért nem igazán ismert az, akit olyan tenger sokan ismernek, hogy miért érdeklí olyan szenvedélyesen Swift, Fielding, Eliot és Joyce, ha egyszer – saját bevallása szerint – Őt nem érdeklí az égvilágon semmi; hogy miért nem megy Amerikába, még akkor sem, ha vinnék; hogy miért emlékezett már a hetvenes években nosztalgikusan a nyolcvanas évekre, mondván, hogy „aki nem élt a Kádár-rendszerben, az nem ismeri az élet édességét”?

Várjuk Önöket május 18-án pénteken, a Műcsarnokban.

M E G H Í V Ó

Meghívjuk Önt

és munkatársait az

EMERSON CÉG

első hivatalos

magyarországi bemutatkozására,

1990. május 9-én 9 órára

a Béke Szálló Velence termébe.

(1067 Bp., Lenin körút 97.)

Téma:

*kis- és nagy teljesítményű
szünetmentes áramforrások.*

Szeretettel várjuk:

CONTROL-SMP